

DISSERTATIONES PANNONICAE

SER. II. No. 22.

BARKÓCZI LÁSZLÓ

BRIGETIO

BUDAPEST, 1951

KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

DISSERTATIONES PANNONICAE

SER. II. No. 22.

BARKÓCZI LÁSZLÓ

BRIGETIO

BUDAPEST, 1951

KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

Handwritten signature

Kiadásért felel: Róna Miklós

71/LD01 - Révai-nyomda Budapest V, Vadász-utca 16 (Felelős: Puskás Ferenc)

ELŐSZÓ

A kéziratot 1944-ben lezártam, csupán néhány új irodalmi adatot pótoltam, mely azóta megjelent.

A feliratos emlékek, amelyek segítségével megpróbáltam Brigetio történetét megrajzolni, a városból, vagy annak környékéről kerültek elő. Természetesen itt még a további kutatás fogja eldönteni, hogy pl. Császáron, Tatabányán és Környén előkerült feliratos emlékek telephelyekkel vannak-e kapcsolatban, vagy pedig későbbi építkezések során hurcolták oda. Környén a táborfalból kerültek elő Brigetióból elhurcolt kövek, de vannak ott korábbi darabok is, amelyeknek jelenléte még nincsen tisztázva.

De nem ismerjük azokat a kis telephelyeket sem, amelyek Brigetiot közvetlenül körülvették és ahonnan csak egy-egy feliratos emléküink van.

A feliratos anyagot jelentősen kiegészítették az ásatások, amelyeknek még igen nagy lehetősége van Brigetióban. Vannak még ép, érintetlen területek, melyek még sok új adattal gazdagíthatják Brigetio történelmét, bár nem valószínű, hogy lényegesen megváltoztatják azt.

A teljes városképhez természetesen hiányzik a kis leletek ismertetése. Ezeknek egy része már elkészült a *Dissertationes Pannonicae* egyes kötetiben: D. Iványi, *Die pannonischen Lampen*. (*Diss. Pann. Ser. II. 2.*), Juhász Gy., *Brigetioi terra sigillaták*. (*Ser. II. 3.*), Radnóti A., Pan-

noniai bronzedények. (*Ser. II. 6.*), L. Sellye, *Les bronzes émaillés de la Pannonie* (*Ser. II. 8.*). L. Sellye-től idáig két közlemény jelent meg „A pannoniai áttört bronzok áttekintése” címen. (*I. Arch. Ért. 1940. 236. skk. és II. 1941. 62. skk.*). A harmadik utolsó rész jelenleg feldolgozás alatt van. Elkészült még Sz. Póczi Klára „Brigetio kerámiája” c. dolgozat és befejezés előtt áll Radnóti Aladárnak az üvegekről írott munkája is. Sajnos, több feliratos kő fényképét nem sikerült megszerezni, de sok ezek közül már régen elveszettnek tekinthető. Már a *Corpus* mondja, hogy igen sok, rossz fenntartású; de még ezeken kívül is sokat betörték a készülő útba, vagy pedig építkezéseknél használták fel őket. Egyik szőnyi ház lebontásánál ismét előkerült egy elveszettnek hitt sírkőtöredék. Lehetséges még továbbá az is, hogy a N. Múzeum lapidáriumának rendezése során több előkerül majd.

Az összefoglalás végén „Függelék” címszó alatt hozzuk Brigetio epigraphiai emlékeit, melyet a szövegben „F.” és a darab megfelelő számával jelölünk.

Köszönetet kell mondanom Radnóti Aladárnak, aki rendelkezésemre bocsátotta anyagát és mindenkor segítségemre volt, továbbá Kállay Ödönnek, aki Szőnyben látott el hasznos tanácsokkal.

TOPOGRAPHIA

Brigetio¹ a Duna jobbpartján, a Vág torkolatával szemben, Szőny (Ő-Szőny) község helyén és annak határában terült el. Két erőd-szomszédja keleten Azaum² (Almásfüzitő), nyugaton pedig Ad mures³ (Bum-bum-kúti tábor) volt. 214-ig Pannonia Superiorhoz tartozott s csak Caracalla új határmegvonásával került át Pannonia Inferiorhoz.⁴ A név maga, az auctoroknál és a feliratos emlékeken különféle formában fordul elő, de mindig a Brigetio⁵ elnevezés az uralkodó. Azoktól a rövid ismertetésektől eltekintve, melyek Marsigli⁶-nál, Pococke⁷-nél és Mikovinyi⁸-nél maradtak fenn és amelyek csak általánosságban szólnak a brigetioi rommezőről, már Rómer⁹ idejében történetek topographiai kutatások, de a rendszeres munkát csak Paulovics István¹⁰ kezdte meg 1927-ben.

A név azt mutatná, hogy a római település az őslakosság egy korábbi telepének helyére, illetőleg telepe mellé történt, de ennek eddig nincsenek sem történeti, sem tárgyi bizonyítékai. Ilyent nem is remélünk, mert a vidéket birtokló őslakosság központja, Brigetio-tól keletre vagy Dunaalmáson, vagy Neszmélyen

volt, míg a vele kapcsolatos római település Almásfüzitőn alakult ki (Azaum), mely azután az őslakosság központjához hasonlóan szintén az Azaum nevet kapta. A *brig*¹¹ szó, melynek jelentése erőd, vár, nem jellemző a helyre. Már a környékbeli őslakosság is felismerhette ennek a területnek fontosságát, mely teljesen sík terület ugyan, de a Dunába ömlő Vág folyammal szemben elhelyezkedve, katonai megszállás esetén kézben tarthatta ezt a Duna-szakaszt. Az őslakosság is bizonyára tisztában volt a két folyó találkozásánál elterülő vidék stratégiai jelentőségével és őrizték e helyet; főleg szükség volt erre az i. e. I. sz.-ban lejátszódó népmozgalmak idején.¹² A felvidékről lefelé nyomuló barbár népek számára ez a folyómenti út látszott a legalkalmasabbnak, de nemcsak az i. e. időkben, hanem a császárkorban is. A rómaiak mindjárt a megszállás kezdetén tábort építettek a két folyó találkozásánál. Ez a terület egyúttal a dunamenti nagy limes-útnak is tengelyében feküdt s ez a tény egyben a település irányát is megszabta. Aquincumból két út is vitt Brigetio-ba,¹³ majd Carnuntumon és Savarián keresztül a nyugati, illetőleg az itáliai úthálózatba is bekapcsolódott. A keleti kapcsolatok jó része főképp Aquincumon keresztül bonyolódott le. A limest táborokkal rakták meg, melyek között az összeköttetést őrtornyok (burgi) látták el. A limes ellenőrzésének nagyobb része ezekre volt bízva. A brigetioi tábortól keletre az első őrtorony¹⁴ a Paulovics által Kurucdombnak elnevezett emelkedésen volt, a második Perjépusztán,¹⁵ a harmadik az almásfüzitői olajgyár nyugati oldalán levő dombon¹⁶ s csak ezután jött az almásfüzitői alaptábor. Az almásfüzitői tábor után a 108.7 magassági ponttól kissé keletre Radnóti A. talált egy újabb őrtornyot. További őrtornyot ismerünk az almásfüzitői alaptábortól keletre. Ez a

¹ A. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, — Diss. Pann. Ser. I. 5. 90. skk.

² Graf, id. m. 93. l.

³ Barkóczy L., A csapdi-római elbocsátó okmány, — Magyar Múzeum, 1946. dec. 64. l. 27.

⁴ Legújabbban foglalkozott ezzel a kérdéssel Alföldi A., Budapest az ókorban I. 298. l. — további irodalom u. o. — Barkóczy L., Dák tolmács Brigetio-ban, Arch. Ért. 1944/45. 178. skk.

⁵ R. E. V. Brigetio. — Thes. Lingu. lat. Brigetio — Kubitschek, Ältere Berichte über den r. Limes in Pannonien. Sitzungsber. d. IX. Ar. 1929, 39. u. 119.

⁶ Marsigli, Danubius Pannonico Mysicus II. 1726. 3. — Brigetiora vonatkozó részt Paulovics hozza eredeti szövegben, Paulovics, Funde und Forschungen in Brigetio, 144. l. Laur. Aqu. II. (Diss. Pann. Ser. II. 11.).

⁷ R. Pococke, Beschreibung des Morgenlandes und einiger Länder. Übersetzt v. Ch. E. Windheim 3, 1755. 360. (idézi ezt is Paulovics, id. m. 144. l.).

⁸ Mikovinyi Sámuel feljegyzéseinek egy részét a Komáromi Múzeumi Értesítő közli. (Foglalkozik vele még Paulovics, id. m. 150. l., további irodalom u. o.)

⁹ Rómer, Arch. Közl. III. 1862, 45. l.

¹⁰ Paulovics I., Funde und Forschungen in Brigetio, Laur. Aqu. II. (Diss. Pann. Ser. II. 11.) 118. skk. U. i. hozza Brigetióra vonatkozó teljes irodalmat és összegezi kutatásait.

¹¹ A. Graf, id. h.

¹² Ezzel kapcsolatban Alföldi id. m. 141. skk.

¹³ Miller, Itineraria Romana, 425. skk.

¹⁴ Paulovics I., Arch. Ért. 1934. 139. l. — Graf, id. m. 93. l.

¹⁵ Paulovics I., id. m. 138. sk. — Graf, id. h.

¹⁶ Radnóti Aladár megállapítása.

Bulcsik-hídi burgus, melyből az ala I. Batavorumnak egy (korai) bélyege került elő.¹⁷

A tábornót nyugatra már sokkal nehezebb a helyzet. Szőny és Komárom területén őrtornyot megállapítani nem lehetett. Tovább haladva nyugat felé, Pusztamonostor területén Harsányi tanító kertjében találtak római falakat, a következő talán a Kővári villa melletti dombon volt. Mivel ez a szakasz erősen dombos, a burgusok is sűrűbben helyezkedtek el. A következő őrtorony nem sokkal odább Molnár Imre földjén lehetett, ahol szintén találtak római köveket. A Gyürki-nyaraló melletti őrtornyot Radnóti A. találta meg 1942-ben. Ezután a Milch burgus¹⁸ következik, ez még ma is jól felismerhető. A Concó patak torkolatánál Gyulai említ burgust,¹⁹ ezt azonban nem találtam meg. Ezután következik a Bum-bum-kúti tábor (Ad mures). A tábornót nyugatra eső első burgus helye még nem biztos. A lovadi rét valószínűleg Duna-meder volt s így itt burgus nem lehetett. A réttől délre széles szőlőtáblák húzódnak, de a tulajdonosok nem emlékeznek arra, hogy szőlőjükben római követ találtak volna. Az őrtoronyt vagy egészen közel a mai műúthoz, vagy ettől kissé délre kell keresnünk. Az ezután következőt a lovadi rét melletti magaslaton találtam meg, elpusztított állapotban. A lovadi réti burgustól nyugatra, 4 km-re van a vaspusztai tábor (Ad statuas). Északi kisebb felét (kb. 35—40 m) már elmosta a Duna, a többi része még úgyszólván érintetlen, a limes-problémák tisztázását illetőleg sokat várhatunk e tábor rendszeres feltárásától.²⁰

Brigetio-ról ásatások hiányában még nem adhatunk olyan topographiai ismertetést, mely ezt a várost minden részletében elénk tárná. Szét tudjuk ugyan választani a kétirányú települést, ismerjük a határokat, de az egyes rommezők belső összefüggését és jelentését még nem ismerjük. (1. kép.) A polgárváros területének tisztázása különben is nehéz, mert Szőny község teljesen ráépült és ez a tény lehetetlenné teszi a rendszeres kutatást. Ismerjük a város kiterjedését, nyomon követhetjük a várost körülvevő falat, de ezek jórészt már ki vannak szedve. A déli fal az újtelepi 640. sz. háznál (2058/34. hrsz.) kezdődik, végighalad az újtelepi kertek alatt, a Vásártérnél lévő temető (2069. hrsz.) déli oldalán befut az Igmándi-utca keleti oldalának végébe és a Gucsi-féle ház (203. hrsz.)

¹⁷ A. Graf, id. h.

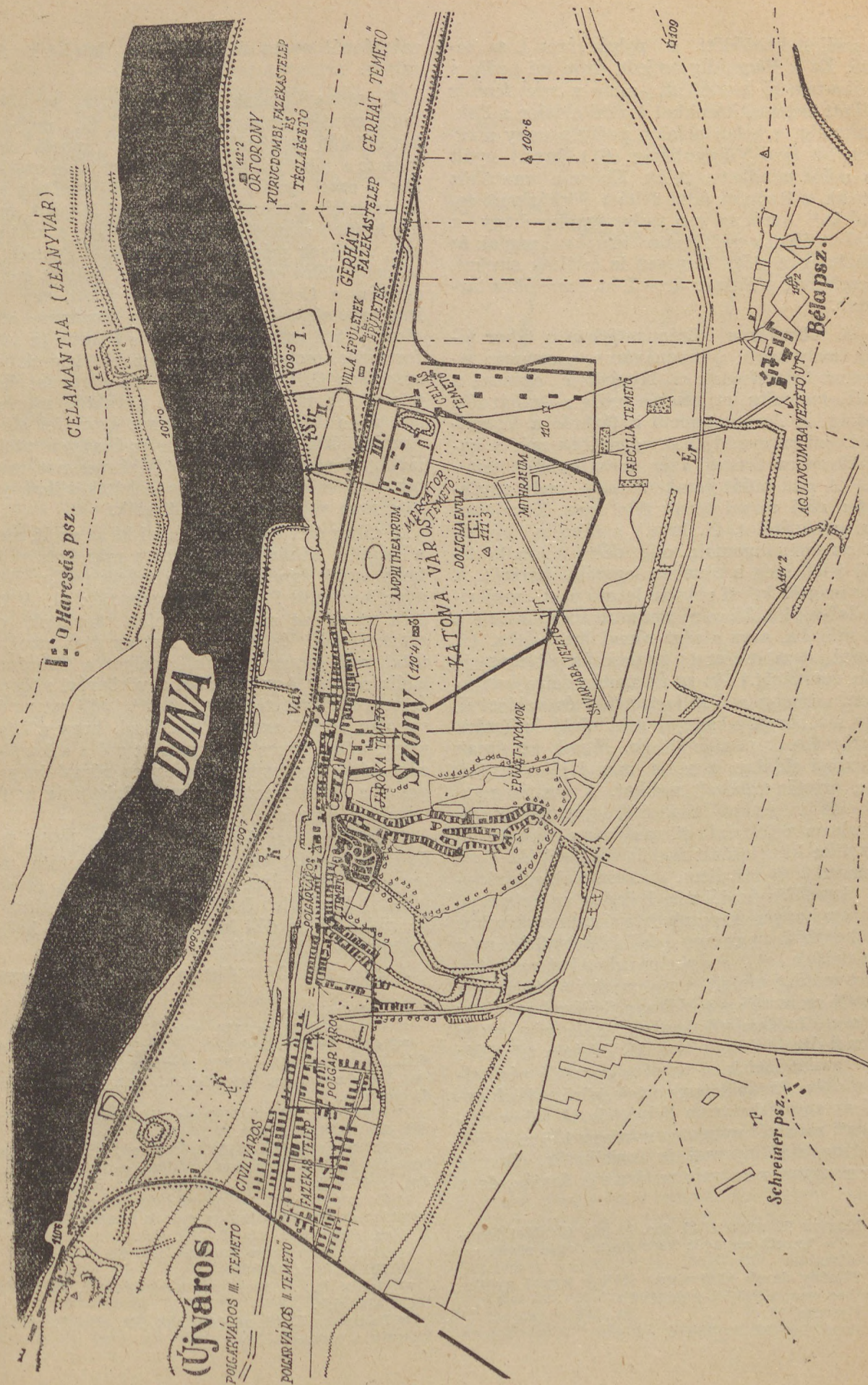
¹⁸ A. Graf, id. m. 90. l.

¹⁹ Gyulai R., Komáromi Múzeumi Értesítő.

²⁰ Lovas Elemér cáfolja, hogy Vaspusztán római tábor lett volna. Lovas E., Pannonia római úthálózata Győr környékén. 9. l. (A pannonthalmi szemle könyvtára. 22. sz.) Graf már említi a vaspusztai római erősséget (id. m. 90. l.). — 1948 szeptemberében e sorok írója próbaásatás alkalmával megtalálta a tábor falait. — Ehhez a problémához, Barkóczy L., Magyar Múzeum 1946. dec. 64. l. 27. jegyzet.

kertjében fordul el északra. Tovább haladva átvágja az Igmándi-utcát és minden valószínűség szerint a régi Steiner-ház (39. hrsz.) kertjében fordul nyugatnak. Közvetlenül a Steiner-ház mellett a 69. és 70. sz. házak (34. és 35. hrsz.) udvarán már sírokat találtak, viszont a ház udvarán és pincéjében masszív falakra bukkantak. Körülbelül a régi Dunaágtól 40 m-re halad most tovább a fal nyugat felé, a Kistábla nyugati széléig, ott délnek fordulva bekapcsolódik a már említett újtelepi 640. sz. háznál a déli falba. Ezen határok keretén belül terjeszkedett a polgárváros, melynek belső alaprajzát nem ismerjük, csupán szórványosságokra vagyunk utalva. Ugyancsak ismeretlen — ásatások hiányában — a városépületek elhelyezkedése is. Talán a mai Vásártéren volt a municipium capitóliuma, amelynek környékén Radnóti A. is ásott 1935-ben, s stukkókkal és falfestményekkel díszített lakóházakra bukkant. Fellner János telkén (2068/95. hrsz.) érdekes borítólapok kerültek elő, melyek lakószoba belsejét borították be. Itt ablaküveg is került elő. A déli falon kívül eső területeken nincsenek arra mutató nyomok, hogy ezt a területet is használták volna. Az északi falon kívül eső részt sem igen használhatták a Duna közelsége miatt. A nyugati kapuból kiindulva terült el a polgárvároshoz tartozó fazekastelep, amely javarészt a polgárok szükségletét látta el és lehet, hogy exportált is. A telep a város fala mellett kezdődött és az út két oldalán 60—70 m mélységben a Budapest—bécsi műutat átvágó székesfehérvári vasútvonalig húzódott. A kemencék jórészt már tönkretették az egyéni akciók. Jelenleg két kemencéről tudunk Mészáros Lajos telkén (2068/85. hrsz.), s egyről a szomszédos Vizekelety János telkén (2068/84. hrsz.). Ettől keletre Lajos Miklós házában (2068/81. hrsz.) ismerünk egyet. Mindezek a mai műúttal egyvonalban fekszenek.

A vasútvonal másik oldalán már temető van (a temetőt szőlőrigolirozásnál már jórészt kiszedték és az anyag Kállay nyugalmazott jegyző birtokában van), mely a község lakosainak vallomása szerint az út északi oldalán csak a Csillagerőd keleti erődjével egyirányban kezdődik és az ú. n. Lagercsárdáig tart (Polgárváros III. temető), míg a másik oldalon az új Vámháztól kiindulva a Lagercsárdát kb. 50 m-rel haladja túl (Polgárváros II. temető). Lehet, hogy az északi oldalon is tovább nyúlt a temető, csakhogy itt a földnek egy jó darabon történt kitermelése miatt már nem lehetett semmit sem konstatálni. Az út két oldalán kb. 60—70 m szélességben terült el és a lakosság elbeszélése szerint voltak olyan 20—25 méteres közök, ahol egyáltalában nem voltak sírok. Lehetséges, hogy ezek a közök az egyes temetkezési periodusokat jelzik. A városfal keleti oldalán, közvetlenül a

1. kép. A katonai- és polgárváros topographiája.

fal mellett kezdődött a polgárváros I. sz. temető. Ez a Vámhidig terjedt, azon túl pedig a Járóka-temető kezdődött, mely a már fent is említett megszakításokkal északi oldalon a Fokcsatornáig, a keleti oldalon pedig a nagy magtáron túl lévő Völgyi-házig (611. hrsz.) nyúlt el a műút mindkét oldalán. Ehhez a temetőhöz tartozik a Radnóti által feltárt Sörházkeri temető is.²¹ Arról is van tudomásunk, hogy a Belső-utcában a református templom, paplak és a Kishangya előtti térségen is találtak sírokat, de ezek még a Polgárváros I. sz. temetőhöz tartoznak.

A táborváros középpontjában a tábor állott, amely körül a katonaváros, a canabae lakossága helyezkedett el. Nyugaton egészen a Járóka-temetőig ért, keleten pedig a Gerhát-féle őrházig. A Járóka-temető határánál a Völgyi-ház keleti szomszédjának udvarában már a katonavároshoz tartozó szép mozaikpadlót találtak.²² A mai műút északi oldalán, mely egyébként a régi római útnak felel meg, Komáromi Mihály házától (741. hrsz.) a táborig húzódnak az épületnyomok, míg délre a Cecilia-temető jelöli meg a canabae legszélső határát. A nagy magtár keleti oldalán lefutó ú. n. „majoricsapás”-tól kb. 35 m-re római út torkollott be a mai műútba, azaz a régi római limes-útba. (A felszíni domborulat és kavicsozás jól mutatja az út vonulását.) Ez az út azután délre kanyarodva átmegy a Cecilia-temetőn és valószínű, hogy a tábor déli kapujából kiinduló és Tatára vezető útba kapcsolódott be. Ennek az útnak a nyugati oldalán, a nagy magtártól kb. 250 m-re, szintén találtak sírokat. A csapás nyugati oldalán lévő táblában épületnyomok mutatkoznak és a felszíni törmelékek a római kultúrterület kiterjedését is körülhatárolják. Ez a rommező a református templommal egyirányban kezdődik és dél felé haladva az Érig tart, de hogy hogyan kapcsolódott a katonavároshoz egy korábbi, vagy egy későbbi település, még nem tudjuk. A katonaváros déli határa a Cecilia-temetőig tartott, a rommező itt átnyúlik a nyugati szomszédos táblába, a Szilágyi-csapásig tart s a Kis-Remiztől kezdve ferdén vágódik le a római útra (Völgyi-háznál). Tehát a település zöme, amint látjuk, a polgárváros felé néző oldalon volt. Az épületcsoportok között jól kivehető az amphitheatrum helye²³ is. A tábor délnyugati sarkától nyugatra mintegy 150 m-re pedig üvegyár²⁴ nyomai is észlelhetők. Ezen a részen ugyan nem volt rendszeres ásatás, de a

szántásnál nyers üvegmasszák kerültek felszínre.

A katonavárosnak ezen a nyugati, nagyobbik felén szintén vezetett egy római út, melynek két oldalán szarkofágok állottak. Innen, nem messze a tábortól, került elő a Mercator szarkofág, s ezzel együtt még öt, felirat nélküli sírládát talált Paulovics.²⁵ A helyi lakosok még ma is több szarkofágról tudnak ezen a környéken, amelyek még eredeti helyükön vannak. A tábortól délre eső terület szintén be volt építve egészen a Cecilia-temetőig. Itt állott, egy felirat tanulsága szerint, Appollo Grannus temploma, ettől nem messze a Fons Salutis (a tatai forrásvíz, mely vezetéken jött el Brigetioba), amelyhez Q. Ulp. Felix 217-ben porticust építtetett.²⁶ A tábor délnyugati sarkától mintegy 300 m-re dél felé Dolichenumot ásott fel Milch Ármin.²⁷ Ettől még délebbre az Olajgyár utolsó tartályalapjainak ásásakor Mithraeumot találtak a munkások.²⁸ Alaprajz és leletkörülmények már nem voltak megállapíthatók.

A tábor déli kapujából indul ki az az út, mely a kaputól néhány száz méterre már kettéválik, hogy egyik ága Tatának, a másik pedig Környén keresztül Pécsnek kanyarodjék el. A Tatára vezető út mentén szintén kerültek elő szarkofágok²⁹ és kősírok. Ezt az utat azzal az úttal kell azonosítanunk, melyet a Tabula is említ, s mely Aquincumból a vörösvári völgyön át vezetett Brigetioba.³⁰ Miller³¹ jelöli ezt az útvonalat, Graf³² azonban azt hiszi, hogy a Duna mentén futó limes útról van itt szó s a korábbi adatokkal összevonva, az egyes római helységeket a Duna mentén egészen Brigetioig kettős nevekkel látja el.

A tatai út mentén futott végig a Gyulai Rudolf³³ által leírt vízvezeték is, mely a tatai melegvízforrások vizét hozta el Brigetioba. Gyulai leírását Paulovics István³⁴ ásatásai egészítették ki, aki a tábor déli kapujától 200 m-re kettős csatornájú vízvezetékét talált.

A castrum 540×430 m hatalmas négyszög,

²⁵ Publikálatlan.

²⁶ Paulovics, id. m. 124. skk.

²⁷ Láng Nándor, Klébsberg Emlékkönyv, 1925. 93. skk. Bővített kiadása újból megjelent: Laur. Aqu. II. Das Dolichenum von Brigetio, 165. skk. — További irodalom u. o.

²⁸ Radnóti A., Bronz Mithras-tábla Brigetioból, Arch. Ért. 1946—48, 137. skk.

²⁹ Innen került elő 1943 őszén az egyes sz. szivattyúház előtt M. Ulp. Romanus sírládája. — Barkóczy, Arch. Ért. 1944—45. 178. skk. Dák tolmács Brigetioban.

³⁰ Garády S., Az aquincumi-brigetioi római út felkutatása az óbudai aranyhegyi árok mentén, Laur. Aqu. I. Diss. Pann. Ser. II. 10. 183. skk.

³¹ Miller, Itineraria Romana 427. l.

³² Graf, id. m. térkép.

³³ Gyulai R., A bregtiumi vízvezetékéről, Arch. Ért. 1885. 332. skk.

³⁴ Paulovics I., id. m. 145. skk. Itt részletesen foglalkozik a vízvezetékkel.

²¹ Magyar Múzeum 1946. dec. 91. sk. (ásatási jelentés). — A temető anyagát Türr Ervin fogja rövidesen publikálni.

²² Néhány darab (Szönyben) Kállay jegyző gyűjteményében van, a többit kidobálták.

²³ Pococke, id. h.

²⁴ Paulovics, id. m. 135. l.

került elő a tábor környékéről. Még nagyobb a leletnélküli, egyszerű téglasírok száma. Amint már előbb is említettük, a tábor északkeleti sarkánál korai szemetesgödörökbe ástott késői sírokat találtak, s a sírok az említett temetőhöz tartoztak, míg a szemetesgödörök a földtáborhoz.

A legiós tábortól kissé keletre, a Duna másikk oldalán feküdt Celamantia (Leányvár), az ellenerőd, melyet Tóth Kuruc János tárt fel.⁴⁰ A két tábort híd kötötte össze, melynek nyomait Gyulai még látta.⁴¹ A legiós tábor és az ellenerőd keletelése nincs összhangban. Iránya és fekvése inkább annak az auxiliáris földtábornak felel meg, melynek nyomairól már az előbb szóltunk.

Még későbbben magában a táborban is temetkeztek. Szép számmal kerültek innen elő népvándorláskori sírok. Egyik mellett II. Anastasius aranya volt. Találtunk több, kézzel formált, népvándorláskori kerámiát is.

A RÓMAI MEGSZÁLLÁS ÉS AZ ŐSLAKOSSÁG

Bár Brigetióban az őslakosságnak telepe nem volt, mégis foglalkoznunk kell azzal a törzssel, mely a környéket a hódítás előtt birtokolta és amely még az i. u. II. sz. második felében is katonanyagot adott a római auxiliáknak.

A környéket birtokló azalus és a vele szomszédos boj törzs már a hódítás kezdetétől praefectusok felügyelete alatt állott, akiknek székhelye — mivel a megszállásnak ebben a kezdeti stádiumában a két civitas egy praefectus felügyelete alá tartozott⁴² — a két törzs határán elterülő Arrabona lehetett. Erre egyébként még visszatérünk.

Pannónia megszállásának első két évtizedében valóban nem volt itt nagyobb katonai felkészültségre szükség. Ezt *M. Vinicius* két hadjáratának köszönhetjük, aki egy időre rendet teremtett a felvidéki népek között.⁴³ Szilágyi János az aquincumi Tiberius-felirat alapján kimutatta, hogy egy ala már i. u. 18 és 20 között kőbe építette át táborát Aquicumban.⁴⁴ Azt is észrevette, hogy ez az építkezés nem szorítkozhatott csak Aquicumra, hanem kiterjedt a

Carnuntum-Aquincum limes-szakasz más fontos pontjaira is, melynek szükségességét az i. u. 20 körül lejátszódó események — talán a szarmaták benyomulása a Duna-Tisza közére — tették szükségessé.⁴⁵ Ekkor kaphatta meg Brigetio is első táborát, melynek még nem ismerjük történetét. Mindenesetre *C. Nymphidius Sabinus* (F. 150.), a későbbi praefectus praetorio, ebben a táborban volt praefectura valamelyik alának.⁴⁶ A szarmaták azonban nem álltak meg Aquicumnál, hanem a dákokat elűzve, Carnuntumig terjesztették ki határukat.⁴⁷ Carnuntumnak ekkor már régen volt táborja és ha Aquicum és Carnuntum már ekkor meg volt szállva, úgy természetesen a közbeeső területet sem hagyhatták ki. A megszállásnak ezt a korai dátumát alátámasztják a megjelent Po-vidéki terra sigillaták, amelyeket éppen úgy megtalálunk Aquicumban, és Brigetióban, mint Arrabonában és Carnuntumban.

Az azalusokról, akik a környéket birtokolták, nem sokat tudunk,⁴⁸ de néhány újabb szempont más megvilágításba helyezi e nép ethnikumát. Irott forrásaink csak két helyen szólnak e népről. Az egyik csak a nevét említi, a másik pedig egészen rövid geographiai ismertetést ad anélkül, hogy történetéről bármi közelebbit megtudnánk.⁴⁹ A legrégebbi archaeológiai adatunk eddig, melyet ehhez a néphez kapcsolhatunk az ANSALI feliratú pénzek. Ezekben Alföldi az i. e. 72-ben vert Vettius Sabinus denárok utánzatát látja.⁵⁰ A bojok bejövételével pénzverésük megszakadt, de átvették tőlük a kezdeményezést maguk a bojok⁵¹ is és még korábban keleti szomszédjaik az eraviszkuszok.⁵² Ha tehát itt a pénzverés kezdeményezői az azalusok, úgy feltételezhetjük, hogy már i. e. jó korán, vagy legalább is a római expansio megindulásától kezdve ezen a helyen laktak, ellentétben boj és eraviszkusz szomszédjaikkal.

Sőt lehet, hogy az eraviszkuszok által elfoglalt terület urai is az azalusok voltak.⁵³

⁴⁵ Szilágyi J., id. h.

⁴⁶ CIL III. 4269. Lásd Dessau megjegyzéseit ILS 1322. — R. E. XVII. 1605.

⁴⁷ Részletesen Budapest az ókorban I. 179. sk. és 84. j.

⁴⁸ Foglalkozott az azalusokkal Aschbach, Die Boier und Azalier unter Kaiser Traian in Pannonien, 1885. — Tomaschek, R. E. Azali. — Hampel J., Adalékok Pannónia történetéhez Antoninus Pius korában, Akad. Értek. 1884. 27. l. — Kuzsinszy B., Solva, Klébelsberg Emlékkönyv, 1925. 107. skk. — Graf A., Übersicht der Geographie von Pannonien, 29. l., Diss. Pann. Ser. I. 5. — Barkóczi L., Katonai elbocsátó okmány Csapdiából, Magyar Múzeum, 1946. dec. 57. skk. — Szórványos adatokat találunk „Budapest az ókorban I.“

⁴⁹ Plinius, III. 25. — Ptolemaios, II. cap. 14. 2.

⁵⁰ Gohl Ö., Num. Közl. 1, 1902. 38. l. — Alföldi A., Budapest az ókorban I. 150. l.

⁵¹ Alföldi A., id. h.

⁵² Alföldi A., id. h.

⁵³ Hunyadi I., Kelták a Kárpátmedencében, Diss. Pann. Ser. II, 18. 11. l.

⁴⁰ Részletes irodalma ezen munka „Leányvár ((Celamantia))“ c. fejezetében. 139. j.

⁴¹ Gyulai R., Komárommegyei és Városi Múzeum-egyület Értesítője.

⁴² CIL IX. 5363. — Ilyen praefectusok feladatát fejtegeti, Alföldi A., Századok, 1936. k. I. 21. sk.

⁴³ Utoljára Alföldi A., foglalkozott ezzel részletesen, Budapest az ókorban, I. 152. skk. További részletes irodalom u. o.

⁴⁴ Szilágyi J.: Aquicum és északkelet Pannónia katonai megszállása, Laur. Aqu. I. Diss. Pann. Ser. II. 10. 287. skk.

Jellemző azonban helyzetükre az, hogy az első század elején egy praefectus elég a két civitas felügyeletére.⁵⁴

A megszálló rómaiság, amint az *L. Volcatius Primus* feliratából kiderül — és amint azt a többi provinciában is láhattuk — civitas formájában tömörítette ezt a törzset is, élére praefectust állított (praefectus civitatis), aki egyben a hozzátartozó Duna-szakasz parancsnokságát is ellátta (praefectus ripae).⁵⁵

Aschbach az említett felirat keletkezését 100 körülre teszi,⁵⁶ Domaszewsky pedig a külföldi analógiák alapján Vespasianus előttinek gondolja az ilyen praefectusok létezését.

I. u. 18 és 21 között nagy táborépítkezések vannak ezen a limes-szakaszon. Ekkor kapta Brigetio is első állandó táborát, mely természetesen az azalus törzs felügyeletét is átvette. Tehát ekkor már külön kell beszélnünk mind a boj, mind az azalus civitasok praefectusairól. Így azt hiszem, hogy *L. Volcatius Primus* praefectusságát a *coh. I. Noricorum* élén 20 körülre kell tennünk. Megerősíti ezt a tényt a már említett C. Nymphidius esete, aki már mint önálló ala parancsnoka teljesített szolgálatot Brigetio-ban 20—25 körül. Volcatius egyúttal praefectus ripae is, tehát a csapat táborát valahol a Duna partján kell keresnünk. Talán éppen Arrabonában, amely a két nép határán feküdt, s tudjuk azt is, hogy Arrabona tábora, eddigi ismereteink szerint a legkorábbi ezen a limes-szakaszon.

A civitasok praefectusait hamar felváltották a kormányzásban az őslakoságból kikerülő főemberek és a törzsek élére a princepsok soraiból választott praepositusok kerültek.⁵⁷ Egy esztergomi felirat említ egy *Iucundus* nevű azal princepsot. A provincia ügyeinek rendezésével ők is, mint a többi civitasok, katonanyagot szolgáltatottak az auxiliáknak, de számuk nem lehetett jelentős, mert nem formáltak belőlük önálló csapatokat, hanem elosztották őket a Pannonia Superiorban állomásozó cohorsokban és alakban.⁵⁸

Területüket a szórványos leletek miatt csak nagyjában írhatjuk körül. Pannónia kettéosztásánál szem előtt tartották törzsi határukat, amit Solvánál a két tartományt elválasztó, erősen kiugró határvonal is bizonyít. De számításba vették a természeti adottságokat is. Újabban Sági

Károly mutatta ki, hogy az eraviszkuszoknál szokásos kocsibrázolásos sírkövek is ezen a ponton válnak el az azalus szomszédokétól.⁵⁹ Ptolemaios azt írja róluk, hogy Pannonia Superior nyugati részében laktak, tőlük keletre pedig a cotinusok.⁶⁰ A cotini beköltözése is nyugatabbra szorította az azalusokat. Mindenesre érdekes megemlíteni, hogy ahol később a Ptolemaios adatai szerint szereplő cotinusoknak kellett helyet foglalniuk, onnan csak két korai azalus feliratot ismerünk. A későbbi leletek Komárom megye déli részéről kerültek elő (diplomák).

A civitas határa északon a Duna volt, délen a legmélyebb pontot az ászári diploma mutatja. Nyugati határa érintkezett bojus szomszédjával Győr környékén. Keleti határa kezdetben Solva (Esztergom) lehetett, de hogy mennyit csíphetett le a cotinus betelepítés, nem tudjuk. Újabban Regölyön⁶¹ és Csapdin⁶² került elő egy azalus diploma; a regölyi csapatáthelyezéssel, (?) a csapdi egy kiszolgált katonának a letelepedésével van összefüggésben.

Kuzsinszky Esztergomba (Solva)⁶³ akarja rögzíteni az azalusok székhelyét egy ott talált felirat alapján. Ez az egy felirat — jöllehet egy azalus princepsot említ — nem elégséges a kérdés eldöntéséhez. Solva a korai időben kétségkívül azal-terület volt, de a cotini beköltözésével ez a terület számukra elveszett. Hampel Azaumot⁶⁴ gondolta törzsi székhelynek és amint látni fogjuk, helyes nyomon járt, de Azaum pontos fekvését ő sem tudta meghatározni. Megállapításai mellett Kuzsinszky többek közt azt is felhozta, hogy az esztergomi Királydomb és környéke igen megfelelt a törzsi település céljaira. Azaum, melyet Hampel Süttövel, Mommsen⁶⁵ pedig Dunaalmással vél azonosnak, egyképpen hegyes vidék és kiválóan alkalmas volt ilyen törzsi településre. Azt hiszem legjobban Mommsen véleménye közelíti meg Azaum helyzetét. Ő Dunaalmáson táborot említ, de ez tévedés, amely onnan származott, hogy Almásfüzitő akkor még nem volt, csak Füzitőpuszta és természetesen, hogy a füzitői tábor megnevezésénél a táborról három kilométerre fekvő Dunaalmást

⁵⁹ Sági K., Pannoniai kocsitemetkezések, Arch. Ért. 1944/45. 226—227. l.

⁶⁰ A Ptolemaiosnál között cotinusok, úgy látszik, egy másik csoport és nem azonosíthatók azokkal a cotinusokkal, akik Cibale környékén laktak és akik testőrlégénységet adtak Rómába. Erre vonatkozólag már részletesen szoltam, Barkóczy L., Dák tolmács Brigetio-ban, Arch. Ért. 1944—45. 178. skk. Ez tehát egy másik csoport, melyről idáig még nem tudunk semmi közelebbit.

⁶¹ Csalog J., Alföldi A., Arch. Ért. 1943. 100. skk. és Csalog J., Arch. Ért. 1944/45. 198. skk.

⁶² Barkóczy L., A csapdi római katonai elbocsátó levél, Magy. Múz. 1946. dec. 57. skk.

⁶³ Kuzsinszky B., id. m. 115. sk.

⁶⁴ Hampel J., id. m. 26. l.

⁶⁵ CIL III 537. l.

⁵⁴ CIL IX 5363. Kuzsinszky B., id. m. 109. skk. — Alföldi A., Pannonia rómaiságának kialakulása. Századok, 1936. k. I. 22. l.

⁵⁵ A civitasok szervezetét fejtegeti Kuzsinszky B., id. m. 155. skk. — Alföldi A., Pannonia rómaiságának kialakulása, Századok, 1936. k. I. ny. 21. skk.

⁵⁶ Aschbach, id. m. — Domaszewsky, Die Beneficiarposten, Westd. Zeitschr. XXI, 184. l.

⁵⁷ Alföldi A., id. m. 23. skk. — Kuzsinszky B., id. h.

⁵⁸ CIL XVI 96, 97, 99, 104., Arch. Ért. 1944—45. 198—200. l. — Barkóczy L., Magy. Múz. 1946. dec. 57. skk.

vette figyelembe. A dunaalmási tábor kereste Gyulai és e sorok írója is kutatott utána, de hasztalanul.

Az Itinerarium Azaumot in medio említi Brigetio és Crumerum között és ennek alapján egy mérföldkő a Dunaalmástól keletre fekvő Neszmélyre mutat.⁶⁶ Az in medio kifejezés azonban nem minden esetben állja meg a helyét. Mindenesetre Dunaalmás és Nyergesújfalu között kellett az őslakosság törzsi központjának lennie, mert egyedül ez a vidék alkalmas arra, s itt valóban több földvár is van. Nem hihető el, hogy egy törzsi központ a törzs által lakott terület csücskén legyen, mint az Solva esetében is lenne.

Mommsen tévedése nyomán haladt tovább Graf,⁶⁷ aki szintén helyt ad egy dunaalmási tábor létezésének és ugyanakkor a Tabulán említett Lepavista nevű helységet az almásfüzítői táborral szeretné azonosítani.⁶⁸ Fentebb már említettük, hogy Dunaalmáson nem volt tábor. Lepavista pedig nem a Duna mellett haladó limes-útba, hanem abba a mellékútba kapcsolódott be, mely Aquincumból a vörösvári völgyön át futott be a szőnyi tábor porta decumanájába. Mommsen⁶⁹ úgy gondolta, hogy Lepavista nem más, mint a Leg. I. adiutrix nevének elrontott alakja, de miután Lepavista nem volt táborhely, ez az elgondolás helytelen. Különben Dalmáciából ismerünk egy Lepavista⁷⁰ nevű helységet s így úgylátszik, hogy nem egy elrontott alakkal, hanem egy tipikusan illyr névvel van dolgunk. Ezek után Azaumot az almásfüzítői táborral azonosíthatjuk, ahol, hiteles adataink szerint is, hosszú ideig állomásozott az *ala III aug. Thracum* s ettől nem lehetett messze az őslakosság telepe sem. Hampel a többi kutatókkal egyetemben kelta népnek gondolta az azalusokat.⁷¹ A nyelvészeti kutatások azonban azt mutatják, hogy az *azal* szó illyr eredetű.⁷² A Brigetio mellett fekvő *Azaum*⁷³ szintén illyr képzés. Illyr még *Arrabona*,⁷⁴ *Lepavista*⁷⁵ és *Solva*⁷⁶ is. Az azalus princeps lányát *Solva*-nak hívják. Ismerünk egy *Salva* nevű helységet Dalmáciából.⁷⁷ A személyneveket vizsgálva néhányról meg van mondva az azal szár-

mazás. *Cotomas Nurtis filius Asalius*,⁷⁸ *Aicca Cansali filia Asalia*⁷⁹ és még a III. sz.-ből ismerünk Dunapenteléről egy *Aurelia Asalia*⁸⁰ nevű asszonyt, ahol a névadás a törzsi származásra vonatkozhatott. Azalus volt még *Bato*,⁸¹ *Dasentis*⁸² *filius*, hol az apa és fiú neve is illyr. Hasonló a helyzet egy szomódi feliratnál is. *Trasanu(s) Dasentis f. Limirasi*⁸³ *Dasmenus Festi f.*,⁸⁴ diplomáján a fiúnak van illyr neve, míg apjái római hangzású volt. Egy másik diplomán *Victor Licca*⁸⁵ f. szerepel, hol az apa neve illyr, míg a fiú már római nevet kapott. Egy 148-ból keltezett diplomán *Atta*⁸⁶ *Nivionis*⁸⁷ f. van megemlítve. 154-ből való *Ursio*⁸⁸ *Busturonis*⁸⁹ f. diplomája, hol az apa neve pontosan meg nem határozható, a fiú neve pedig kelta. Nagyon érdekes *Lucco* diplomája⁹⁰ 105-ből, amely név Holder szerint kelta.

⁷⁸ Hampel J., A. N. M. legrégebb sírtáblái, 48. l. — Schober, Röm. Grabst. N. u. P. 128. l. 279.

⁷⁹ Hampel J., id. m.

⁸⁰ CIL III 10307.

⁸¹ Bato: Krahe 17, Schulze 31 és 32, Kretschmer 245, — illyr. — J. Gronovszky, Nomina Romanum Pannonica certis gentibus adsignata. Diss. Panh. I. 2, 5. — Általában illyr, egyik alsószentiváni feliraton mint eraviszkusz szerepel a tipikusan kelta Mogitmarus társaságában (CIL III 3325), Gronovszky, 340.

⁸² Dases: Schulze 38 és 39, Krahe 34 és 35, illyr. — CIL III 4276. Kétszer fordul elő Azaumban. — Gronovszky 15.

⁸³ Dornyai Béla, A szomódi kelta romanizált feliratos kő, Tata, 1928. — F. 56.

⁸⁴ Dasmenus: Schulze 45, Krahe 36, illyr, coh. V. Callaec. Lucens ex pedite Dasmeno Festi f. Azalo CIL XVI 97. Ez a név mint azalus és mint breucus is előfordul egy-egy esetben. — Gronovszky 35. l. — Barbár nevek latin fordításáról beszél Gronovszky 41. l.

⁸⁵ Li[c]ja[i]us—Schulze 31 a3., Krahe 66, 67 — illyr. — Holder 2, 207—8 kelta. (alae Hispan. Aravacorum ex gregale Victori Licca f. Azalo CIL XVI 104. Gyakori név, származását tekintve egyszer mint amantinus, egyszer mint colapianus fordul elő, egy feliraton azalus, egyen pedig breucus. — Gronovszky, id. m. 35. l.

⁸⁶ Atta. Holder szerint italikus 1, 272 és 3, 731. — D. M. Arsinial sorori posuit Lep. Atta frater CIL III 11049, Brigetio. — p. C. 193—211 — coh. I. Ulp. Pannonior ex pedite Attae Nivionis f. Azalo CIL XVI 96. p. C. 148. — Feliratunk szerint tehát azalus, boius pénzék tanulsága szerint pedig boius név is. Még i. u. 250 körül is szerepel. — Gronovszky, id. m. 34. l.

⁸⁷ Nivio, Holder szerint kelta. 2. 753.

⁸⁸ coh. II. Alpinor ex pedite Ursioni Busturonis f. Azalo CIL XVI 104. — Brigetioiban találunk még hasonlókat: D. M. Aur. Ursio sorori Sep. Atta frater CIL III 11049. In memoriam Titi Ursiniani . . . Titus Dominus august. municipi Brig. filio . . . CIL III 11045. Neratus Ursi f. . . Hampel: id. m. 57. l. 54. Valószínű, hogy fordítás, de nem határozható meg, hogy melyik nyelvből, annál kevésbbé, mert a római használatban is gyakori. — Gronovszky, id. m. 43. l.

⁸⁹ Holder 1, 645. (kelta).

⁹⁰ cohort. I. Britannica (milliaria). c. R. pediti Lucconi Treni f. Dobunn(o) et Tutulae Breuci filiae Azal(ae) et Sumil f. eius et Luccae filiae eius et Pacatae filiae eius . . . CIL XVI. 49.

⁶⁶ CIL III 13499.

⁶⁷ Graf, id. m. 73. l.

⁶⁸ Barkóczi L., id. m. 64. l. — Miller, Itineraria Romana 428. l.

⁶⁹ CIL III 460. o.

⁷⁰ A név tipikusan illyr. Lepavista: Krahe, G. N. 70, 120. l. — Katantsich Neszméllyel azonosította, Orbis Antiquus 1, 316. l. — Kenner viszont Süttőre helyezi, Noricum u. Pannonien, 100. l. Tárjalja u. e. Graf, id. m. 93. l.

⁷¹ Hampel J., id. h. — Kuzsinszky B., id. h.

⁷² Reallexicon der Vorgeschichte: Illyrer.

⁷³ Id. h.

⁷⁴ Id. h.

⁷⁵ Id. h.

⁷⁶ Id. h.

⁷⁷ Krahe, id. m.

A felesége a kelta nevű, de azalus származású *Tutula* apja, *Breucus*, míg az egyik lánya *Pacata*, egy aquincumi felirat tanulsága szerint illyr is lehet.⁹¹ Azon tényből kiindulva, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló biztosan azalus nevek közül több illyr és a fővárosuk⁹² szintén illyr eredetű, nem lehetnek-e az azalusok egy illyr törzs, akiket az idők folyamán a kelta hatás külső megnyilatkozásaikban teljesen átformált. Így azután talán a neszmélyi határban, Dunaalmásnál és Almásfüzitőnél, továbbá Sütőnél elterülő Hallstatt-kori temetők és tumulusok velük hozhatók kapcsolatba.

Az archeológiai adatok valóban nem sokat mondanak, csupán tükrözik azt az egységes kelta formaadást, mely amúgy is általános Pannóniában. A Hampel⁹³ által publikált ászári kincs, melynek hovatarozandóságát a lelettel együtt előkerült *Atta*, azalus származású katonai diplomája mutatja, szintén a kelta kézművesipar formáit viseli magán. Több hasonló leletben megjelennek ezek a rúgós karperecek délgalliai serpenyők, többnyire a II. sz. második felében fordulnak elő.⁹⁴ A többi darabok is — szárnyas fibula, ezüst lánc — mind kelta gyártmányra mutatnak. Részben helyi készítménnyel, részben pedig import darabokkal van dolgunk s ezek, miután ismerjük a kelták szerepét a kereskedelem és kézművesség terén, nem jöhetnek tekintetbe az azalusok népi hovatarozandóságának meghatározásánál.

Van két bennszülött asszonyt ábrázoló dombozművünk Brigetio környékéről, ahol a két különböző fejdísz talán két külön eredetre utal (I. t. 1, 4.). A magas turbánszerűen megkötött fejdíszek elég gyakoriak Pannóniában.⁹⁵ A másik laposabb viselet, ahol a hajat először egy vékony kendő szorítja le s erre jön egy nehéz kendő. Analogiáját megtaláljuk aquincumi,⁹⁶ szentendrel⁹⁷ és dunapentelei⁹⁸ sírköveken is. Az említett fejkendők nehezek és otrombák és amint Geramb⁹⁹ is említi, ezek a nehéz ruhák a vaskori viseletre nyúlnak vissza.

Nem tudjuk, hogy milyen kapcsolatban állnak az azalus ethnikummal az asztrális szimbólumú sírkövek.

Hampel¹⁰⁰ Aicca sajátos fejdíszét az azalusok-

⁹¹ Gronovszky, id. m. 39. l. 35.

⁹² Azaum nevét a Notia Dignitatumban Odiabum formájában találjuk meg, ami nem más, mint késő-római elírás.

⁹³ Hampel J., Arch. Ért. 1885. 24. skk.

⁹⁴ Radnóti A., Fol. Arch. III—IV. 102. skk.

⁹⁵ Geramb, Die norisch-pannonische Tracht, 204 sk. o.

⁹⁶ Bpest Tört. I., XLV. t.

⁹⁷ Nagy L., Kiadatlan rómaikori eraviszkusz sír- emlékek Szentendréről. Arch. Ért. 1943. 93. l., és XVIII. t.

⁹⁸ Id. h.

⁹⁹ Geramb, id. m. 204. sk. l.

¹⁰⁰ Hampel J., A N. M. legrégebbi sírtáblái, 43. sk.

nál dívó viseletnek gondolta és azt írta róla, hogy Aicca ezen biretuma Moson megyében is ismeretes, ahol a bojok laktak. Pedig Belatusa szörmekalapja egészen más, mint Aiccaé. Lehet, hogy ez volt az azalus viselet, de egyetlen példa után ezt nem állíthatjuk.

Hampel gondolt arra is, hogy a III. sz.-ban kipusztul ez a civitas.¹⁰¹ Ismerünk Dunapenteleéről egy feliratot a III. sz.-ból, ahol az egyik nő neve Aurelia Asalia,¹⁰² lehet, hogy az azalus törzssel volt kapcsolatban. Brigetionak és Intercisanak voltak kapcsolatai a II. század végén és III.-ban, amint az több intercisai feliratról kitűnik.¹⁰³ Lehet, hogy a civitas, eraviszkusz szomszédjához hasonlóan, még a III. sz.-ban is létezik,¹⁰⁴ de életmegnyilvánulásai nagyon gyengék lehettek.

Marcus háborúi után az őslakosság, amely az első és második században jelentős szerepet vitt Pannonia életében, jórészt kipusztult. Ami kevés belőlük megmaradt, az már teljesen romanizált formában jelenik meg a III. sz.-ban. A sírköveken, a római öltözeten már csak nagy ritkán jelennek az őslakosság ruhakapcsolótűi. Hogy romanizációjukkal bekapcsolódtak-e a városi életbe és talán azért szívódtak fel, azt mondhatni, nyomtalanul, erre még nem tudunk feleletet adni. Mindenesetre a Severusok alatt megindult nagy fellendülés alkalmat adott erre és a kutatás további feladata lesz majd ezt kideríteni.

A TÁBOR

Az i. e. 10-ben M. Vinicius¹⁰⁵-től két hadjáratban is megvert felvidéki népek Pannóniának a rómaiak által történt megszállásakor már nem sok gondot okoztak és ezért Róma csak annyi katonanyagot küldött ide, amennyi elegendő volt az őslakosság felügyeletére.

Az azalus és boj törzsek praefectura valószínűleg Arrabonában székelte,¹⁰⁶ tehát akkor Brigetio még nem volt tábor. Az első ala táborát i. u. 20 körül¹⁰⁷ építhette s ennek nyomait nem régen találtuk meg a legiós tábortól keletre, a leányvári ellenerőddel szemben.¹⁰⁸ (I. kép. I.)

¹⁰¹ Hampel J., Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában, 27. l.

¹⁰² CIL III 10307.

¹⁰³ CIL III 10316, (= 3334), — Arch. Ért. 1905. 227. l. 25. — MNM. Ietsz. 108/1911, 5.

¹⁰⁴ Alföldi A., Arch. Ért. 1939. 108. skk.

¹⁰⁵ Utoljára erről: Budapest az ókorban, I. 153. sk. — A Vinicius-felirat sokat vitatott rekonstrukciója u. i. 120. j. — Lásd u. i. a felirat körül kialakult problémakört és u. i. hozzá a teljes irodalmat, 121., 122. és 123. j.

¹⁰⁶ Erről már szólottunk az előző fejezetben.

¹⁰⁷ Szilágyi J., Aquincum és Északkelet-Pannonia katonai megszállása. Laur. Aqu. I. 303. sk. — Diss. Pann. Ser. II. 10.

¹⁰⁸ A Magyar Olajművek vízvezetőt építettek a Dunához és az árok metszetében jól kivehetően megmutatkozott a földtábor kettős sáncrendszere.

Az ala-tábornak kőbe való átépítésére adatunk nincs. Egy legiós földtáborral¹⁰⁹ esetleg már Domitianus korában számolhatnánk, de ennek nyomát még nem találtuk meg.

A ma is jól látható legiós kőtábor valódi helyzetét és a Duna medréhez való viszonyát Paulovics ismerte fel.¹¹⁰ Rómer,¹¹¹ aki Marsigli után előtáborra gondolt, majd Berkovics—Borota¹¹² is, aki szintén Marsigli után indult el, kettős tábor látott és a Duna felé eső északi oldalt ferde lezárással jelölte.

Azonban Paulovics felismerte,¹¹³ hogy ez a sokat szereplő ferde lezárással a tábor északi fala és szó sincs itt két táborról. vagy előtáborról, hanem az egész castrum ferde irányban illeszkedik a Duna mai folyásához.

Ugyancsak ő, közvetlenül a Duna partján, a legiós tábor előtt a még ma is elég jól látható alapfalakban, közöttük egy apsziszos lezárással is, raktárépületeket látott. Azt azonban akkor még nem figyelhette meg, hogy a tábor északi oldala és a Duna közötti terület épületmaradványokkal van tele. Ezt a részt 1941-ben megástuk, de összefüggő képet már nem kaphattunk, csupán falcsomkokat, összeroncsolt padlónívókat és freskótöredékeket találtunk.

Majd igyekeztünk megtalálni metszetben azt a két falat, mely a tábor északkeleti és északnyugati sarkától kb. északi irányban futott le a Dunához. Maga Marsigli is jelöli ezt, de a terep is mutatja, hogy itt valamikor falnak kellett húzódni. Az északkeleti oldalon megkísérelt feltárás összefüggő falmaradványt itt sem adott, de az építmények keletelését meg tudtuk állapítani. Hogy ez a fal valóban a külső lezárással volt, azt az 1942-ben folytatott építkezések során az említett fal keleti oldalán húzott anyagödrök mutatták meg, melyek egyáltalában nem tartalmaztak római épületnyomokat. A legiós tábor északi előterepén talált falak mind ehhez a falhoz voltak keletelve, tehát a tábor és ezen építmények között periódus-különbség van.

¹⁰⁹ Paulovics I., id. m., 158. l., tévesen a kőtábor belső fala mellett körbefutó „Körüljáró”-ban látta a földtábor.

¹¹⁰ Paulovics I., id. m. 155. skk. — További irodalom u. o.

¹¹¹ U. o.

¹¹² U. o.

¹¹³ Részletesen foglalkozik ez irányban folytatott kutatásaival a Laur. Aqu. II. 154. skk. oldalakon. — 1941-ben mi is készítettünk (még publikálatlan ásatás) metszeteket az északi táborfalról és megállapíthattuk, hogy 13 fokkal tér el északnyugat felé. Ezt az eltérést látszólag növelte az is, hogy a Duna az északnyugati saroknál jobban betört és erősen ferde irányt adott a falnak s ehhez viszonyítva a többi falak szabad szemmel nézve keletnyugati, illetve északdéli irányt adtak. Így aztán a műszerek nélkül dolgozók nem tudták az északi fal ferdeségét a többi oldalakkal kapcsolatban szemlélni és innen származnak azok az alaprajzi tévedések, melyeket a már fent említett kutatóknál megtalálunk. A terep egyébként mutatja, hogy a Duna medre hol volt a római korban.

Felmerül most az a kérdés, hogy milyen célt szolgáltak ezek az épületmaradványok a legiós tábor megelőző időkből. Arra kell gondolnunk, hogy itt egy korábbi táborral van dolgunk. Alatáborról vagy cohors-táborról nem lehet szó, mert a romok az északi fal egész hosszúságában tartanak. Egy korábbi legiós kőtábor azonban feltételezhető, melyet aztán valamilyen ok miatt hátrább húztak. (1. kép. II.) Ha figyelemmel kísérik a tábor történetét, azt hiszem, hogy világosságot tudunk deríteni erre a problémára.

A tábort i. u. 100-ban kezdte építeni három legiós vexillatioja.¹¹⁴ Az építkezést azonban nem fejezték be s a végső simítást a leg. XI. Claudia végezte el, melyet 101-ben helyeztek ide.¹¹⁵ A 106-ban távozó XI. Claudia helyét a Germániából jövő leg. XXX. Ulpia Victrix foglalta el, amely szintén építkezett a táborban.¹¹⁶ (1. kép. III. és 2. kép.)

Ha tehát a tábor a fentemlített csapatok építették, úgy az alapfalakban és általában a tábor területén a legelső periódusban ezeket a bélyegeket kellene megtalálnunk.

Az ásatások a tábor területén éppen ezekből a téglabélyegekből találtak a legkevesebbet. Paulovics talált a tábor északi falánál egy süttőkemenőt, mely a XI. Claudiáé volt.¹¹⁷ Ez a kemence a tábor falához közel feküdt. Mivel pedig a későbbi tábor porta principalisától délre ezt a periódust nem találtuk meg, a I. adiutrixot megelőző és a XI. Claudiának tulajdonított tábor az országút mostani vonalától a Dunáig kell keresnünk. 1942-ben a tábor területén lefolyt építkezések folytán rengeteg téglabélyeg került felszínre. Több épületbe beástak ekkor, főképpen a középtájon. A három vexillatiótól, a XI. Claudia-tól és a XXX. Ulpia Victrix-től alig pár darab bélyeg került elő itt és az is mind a leg. I. adiutrix bélyegeivel volt beépítve. A legelső periódusban is mindenütt a leg. I. ad. bélyegei voltak találhatóak. Lábbélyeges vexill. III. jelzésű bélyeget vettem ki egyik épület alapfalából leg. I. adiutrixéval beépítve. Így tehát a ma is jól látható legiós kőtábor ezek szerint a leg. I. adiutrix-nak kellett építenie. Lehet, hogy erre az építkezésre vonatkozik a praetorium területén talált Hadrianus felirat is, mely így nemcsak a praetorium, hanem a tábor építésével is kapcsolatban lehetett.¹¹⁸ Ha datálásunk helyes, melyet a consuli évszámok kiegészítése során 124-re gondolunk, s miután a I. adiutrix legkésőbb már 119-ben itt volt, úgy még használta azt a tábor, melyet elődei építettek. A leg. I. ad. nevét viselik azok a vízveze-

¹¹⁴ Barkóczi L., Kiadatlan feliratos kövek Brigetióból, Arch. Ért. 1944—45, 173. l.

¹¹⁵ Ritterling, R. E. XII. 2. 1697.

¹¹⁶ Ritterling, R. E. XII. 2. 1882. — Bővebben szóljam erről: Arch. Ért. 1944—45, 172. skk. Kiadatlan feliratos kövek Brigetióból.

¹¹⁷ Paulovics I., id. m. 158. l.

¹¹⁸ Barkóczi L., id. m. 173. l.

ték-ólomcsövek is, amelyeknek beépítése a tábor építésével egyidős.

Elől a Dunaparton, tehát a XI. Claudia és a XXX. Ulpia Victrix tábora területén, melyet csak a Duna áradása, vagy talajvizének emelkedése miatt húzhattak vissza és így építették meg a I. adiutrix ma is jól látható castrumát.¹¹⁹

Az I. adiutrix táborából 1871—1872-ben Berkovics—Borota a modern erőd építéséhez, mely a tábor délkeleti részében van, 700 m³ követ termelt ki.¹²⁰ Ezeket a köveket a keleti fal közelében fekvő kaszárnyaépületből szedte ki. Említi ő is, amit a porta decumana megásásánál tapasztalhattunk és amit Radnóti A. is megállapított a porta praetorianál, hogy három építkezési periódus figyelhető meg.

1937-ben Paulovics István dolgozott a tábor északi részén és ekkor tisztázta az északi lezárást.¹²¹ Ugyanekkor a fal megásásánál 5—6 m széles gyep-tégla-falat talált. Szerinte ez még a Domitianus-kori földtábor maradványa.¹²²

1941-ben mi is megnéztük ezt a földfalat és kiderült, hogy nem a korai földtáborról van itt szó, hanem a táborfalhoz tartozó körüljáróról. A földfal mindenütt a kőfalhoz tapadva, vele párhuzamosan haladt és 1942-ben alkalmam volt tapasztalni, hogy a déli fallal is párhuzamosan, hozzátapadva haladt végig — szélessége 170—180 cm —, s a faltól befelé húzódva, egy kb. 180 cm-es járda után, ferdén futott le. A kőfal tehát korábbi, mint a gyep-téglasánc. Egyébként ilyen belső tömést több rajnai erődben is megfigyeltek. Mikor 1934-ben Paulovics a törvénytábla töredéke után¹²³ kutatót, megásta a tábor via principalis és a déli oldal közötti részét.¹²⁴ A táborszentélyt is kereste ekkor, de mindenütt erős helygatást talált. Az előkerült alapfalakban a kaszárnyák alapjainak egy részét vélte felismerni, majd a továbbiak során előkerült gyenge alapozást, amelyet — amint ő is megjegyezte — nem lehet a szentéllyel azonosítani. 1942-ben mesterlakások alapozásánál több helyen beleástak a legatus palotájába, de ezeknek a megásott falaknak alaprajzai még nem adnak összefüggő képet. Az „A” épület alapozásánál a praetorium déli oszlopfolyosójának néhány oszlopalapja is előkerült.

A tábor 540×430 nagyságú, szabályos négyszögű építmény, mely közbeeső tornyokkal volt ellátva. A tábor kerületi alaprajza hasonló a

Tóth—Kuruc által kiásott leányvári ellenerőd-höz.¹²⁵ A kapu és a közbeeső tornyok szögletesek voltak és maradtak mindvégig. Falai 2 m szélesek és mészberakottak. Négy kapuja közül a porta decumanáról biztosan tudjuk, hogy kettős volt. Az ásatások is igazolták ezt, de ide vonatkozik az Q. Ulp. Felix építéstábláján szereplő kifejezés is... ad portis II. ad fontem salutis...¹²⁶ Kettős kapunak kellett még lennie a nyugati (porta principalis sinistra) és a keleti (porta principalis dextra) kapunak is. Csak az ellenség felé néző kapu volt egyes, de sokkal masszívabb és gondosabb építésű, mint például a porta decumana. A kapubástyák négyszögletes alaprajzúak voltak, s egyharmadrészük a fal vonalából kiugrott. A kaputornyok méretei a porta praetorianál és a porta decumanánál 10.30×7.90 m voltak. A közbeeső tornyok pedig teljesen beugrottak voltak. 1941-ben Radnóti részben feltárta a porta praetoriát¹²⁷ és a Dunához vezető útszakaszt. Itt mind a három periódus a lehető legnagyobb gondossággal volt megépítve. Szűkítést nem észleltünk, s a jól megépített kapukon keresztül ugyancsak jól megépített út futott le a Dunához és az út keleti oldalán jól megépített csatorna haladt. Az utat az utolsó periódusban kavicsal töltötték fel.

Más volt a helyzet a porta decumanánál. A második periódusban a falak vastagságát 45 cm-rel csökkentették minden oldalon és ezt a varratok mindenütt jól mutatták. A tornyok hátsó feljára nem találtunk olyan szépen kidolgozott küszöbköveket, mint az északi kapunál. Emelték a kapun bevezető és a torony feljárójához vezető utakat, valamint a bermát is. A falak keskenyítését jól mutatja az is, hogy az utak fedik az első periódusú alapfalak kimaradt részeit. A második periódusú bermánál is ez a helyzet. Ezt főleg a nyugati toronynál tapasztalhattuk. A harmadik periódusban a tornyot csak a nyugati oldalon találtuk meg, a másik már teljesen elpusztult. A feljáró itt is az északi oldalon volt és a hozzávezető út erős kavicsos emelést kapott, mely habarccsal, tégl- és kőtörmelékekkel volt keverve, úgyhogy még ma is igen szilárd. Az útnál a második periódus megfelel a toronynál látható második periódusnak. Harmadszor is emelték az utat, de ez a harmadik út már egészen primitív, csupán földbe rakott kövekből áll. Csak a keleti felén tapasztaltuk az emelést, amiből arra következtethetünk, hogy a kapu egyik felét ekkor már elfalazták. A nyugati toronynál a Tatóról jövő víz a kapu tornya mellett ólomcsöveken jött a táborba, majd részben ólomcsöveken, részben pedig felszíni vezetéken futott tovább. Ma is le-

¹¹⁹ Hasonló a helyzet az aquincumi legatusi palotánál. — Szilágyi J., Az aquincumi helytartói palota. Bud. Rég. XIV. 126. l.

¹²⁰ Paulovics I., id. m. 155. l. — Berkovics-Borota, id. h.

¹²¹ Paulovics I., id. m. 154. sk.

¹²² Paulovics I., id. m. 158. l.

¹²³ Paulovics I., A szőnyi törvénytábla. (La table de privileges de Brigetio.) Arch. Hung. XX.

¹²⁴ Paulovics I., Arch. Ért. 1934. 135. skk.

¹²⁵ Utójára foglalkozott vele V. Ondrouch, Limes Romanus na Slovensku, 29. skk. — További irodalom u. o.

¹²⁶ Paulovics I., Laur. Aqu. II. 124. sk.

¹²⁷ Még publikálatlan.

het még látni több négyszögű medencét, mely ehhez a felszíni vezetékhez tartozott.

A tábor első pusztulása Marcus quad-markomann háborúi alatt történt, minden valószínűség szerint 169 és 172 között.¹²⁸

1925 tavaszán Hajósy Antal szőnyi lakos, házának telkén római alapfalak közvetlen szomszédságában római dénárleltre bukkant. (Publikálatlan.) A leletből Komárom város tulajdonába jutott 133 drb, Kállay Ödön magángyűjteményébe 44 drb, a többi, mintegy 40—50 drb, elkallódott.

A lelet nem egységes. Neronak van 1, Vitelliusnak 1, Vespasianusnak 4, Titusnak 2, Domitianusnak 5, Traianusnak 5, Hadrianusnak 5, Antoninus Piusnak 36, Faustina sen.-nak, M. Aureliusnak 28, Faustina jun.-nak 24, L. Verusnak 11, Lucillának 3 dénárja. A lelet összesen 177 darabból áll. Utolsó darabja M. Aureliusnak a hátulapon tr. pot. XXI. imp. IIII cos. III. feliratú darabja, melyet 167-ben vertek. A leletet tehát 167-ben vagy nem sokkal később 167 után rejthették a földbe a Marcus alatt meginduló nagy háborúk miatt.

A porta praetoria első és második építési periódusa között került elő egy Marcus-korabeli bélyeges terra sigillata edény alja. Marcus építési feliratát is ismerjük a táborból.¹²⁹

A tábor belsejében is történtek változások, amit egyrészt Marcus császár nagy építési felirata, másrészt a téglabélyegek mutatnak. A tábor belsejében is megvan a háromszoros égési periódus, de az alapépítmény, amelyet a leg. I. ad. a II. század elején épített, ugyanaz maradt. Az egyes periódusok változását legjobban a padlószintek emelésénél figyelhetjük meg. Az olajgyári lakótelep 3 házát a praetoriumra építették, s így megállapítható volt, hogy a második periódusban az égés a déli részen nem volt olyan erős, mint a praetorium via principalis felé eső részén. Tehát a pusztulás nem volt egyforma. Hogy a III. század folyamán a táborban építkeztek, az egészen bizonyos, főleg Caracalla alatt, de lehet, hogy Elagabalus alatt is. Sőt a leg. I. ad. késői primitív téglabélyegei még későbbi építkezésekről tanuskodnak. Az ásatások folyamán három komoly égési réteg mutatkozott a kapuknál, sőt a táborban több helyen négyszeres égés is látható volt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tábor ezeken kívül nem szenvedett sokat. Nagyon valószínű, hogy a felső építményeket igen sokszor kellett megjavítani, amint azt a tábor belseje is mutatja. Trebonianus Gallus alatt rejtenek el egy dénárleletet¹³⁰ a polgárvárosban, valószínű, hogy ek-

kor is nehéz időket állott ki a tábor. Ekkor azonban még nagy baj nem lehetett.

A harmadik század második feléből alig vannak olyan emlékeink, melyek legalább némi világosságot nyújtanának a tábor életére. A leg. I. ad. keményen harcolt Gallienus oldalán, de az ásatások erre a korra vonatkozólag semmiféle adattal nem szolgálnak. Kömemlékeink nincsenek és a tábor, ha szűkebb keretek között is, de tovább éli életét. A második pusztulás a tetrachia alatt következett be. 1885-ben közvetlenül a tábor mellett, az északi részen egy éremlelet került elő. Ebből 2 arany medaillon, 5 aureus és 46 ezüst dénár került a Nemzeti Múzeumba. A N. M. által megvásárolt darabok közül 2 aureus Numerianusé, 3 aureus és 2 dénár Diocletianusé, 2 dénár Constantinus Chlorusé, 2 arany medaillon és 1 dénár Maximianus Herculiussé, 3 dénár Galerius Valerius Maximianusé. Hampel¹³¹ ismertetéshez Kenner publikál még két medaillont, amelyek szintén ebből a leletből kerültek egy bécsi magángyűjteménybe, s ahol Diocletianus és Maximianus Herculus consuli évszámait adják meg a veretek készítési idejét 293-ra.¹³² Szorosan kapcsolódik ehhez egy Radnóti A. által talált aranylelet, mely 1946-ben került elő a táborból és amelyet a praetorium közelében, egyik tiszt lakásában rejtettek el. A lelet egy nagy aranygyűrűből, egy karperecből, egy fibulából, és hét aranyéremből áll. Az érmek közül 2 drb Carinusé, 1 drb Diocletianusé, 4 drb Maximianus Herculiussé; a lelet legkésőbbi darabja Maximianus consuli díszruhás verete 287-ből.^{132a}

Feltétlenül a tábor elpusztulásával van összefüggésben ez a két aranylelet és az összetartozás minden kétséget kizár. Tehát a kritikus időt, mely a tábor életében másodszor is bekövetkezett 293 és 305 közé kell tennünk. Szűkebb időhatárok közé szoríthatjuk az eseményeket, ha tekintetbe veszünk egy oltárkövet, melyet Valeria duxa állít 303 júl. 15-én.¹³³ Vajjon Valeria duxa látogatása nem a tábor újjáépítésével kapcsolatos-e?

A táborban ekkor már jelentős alaprajzi változások is történtek. Jóval gyengébb a falazás is és a sietve elkészült táborokapuk sem olyan masszívak, mint amilyenek az előzőek voltak. Ebben a táborban függesztették ki Constantinus és Licinius 311-ben kelt törvényét,¹³⁴ majd ugyanebben a táborban fogadta Valentinianus a quadok követeit. Valentinianus még építkezett a táborban, de építkezése igen kis mértékű lehetett, mert téglabélyegeit csak igen kis szám-

¹³¹ Hampel J., Num. Zeitschr. XVIII. 1891. 85. sk.

¹³² J. Kenner, U. o. 94. l. — Továbbá id. m. XXV. 1894. 3. l. — V. ö. Gohl Ö., Num. Közl. IV. 1905. 85. sk.

^{132a} R. Alföldi M. Num. Közl. XLVIII—XLIX. 1949—50 7. l.

¹³³ CIL III 10981.

¹³⁴ Paulovics I., Arch. Hung. XX. 1936. 9. sk. 1.

¹²⁸ Marcus quad-markomann háborúira összefoglalóan: Budapest az ókorban, I. 188. skk.

¹²⁹ CIL III 11015.

¹³⁰ Publikálta Radnóti A., Numizmatikai Közöny, XLIV—XLV. 1946. 6—12. l.

mal találtuk meg. A tábor egész területét jelentős kavicsöltéssel emelték a késői időben. Világosan mutatkozik ez az emelés a tábor északi előterepén is.

A harmadik égési periódus már Valentinianus halála utánra esik, melynek idejét pontosan megállapítani még nem tudjuk.

A brigetioi tábor élete azonban nem fejeződött be a IV. századdal. Bizonyosan az errefelé vetődött népek közül, hosszabb-rövidebb tartózkodásra, nem egy megfordult a táborban. A tábor nyugati részében igen szegény népvándorláskori temető is van. Az egyik sírból kopott Anastasius-arany került elő (491—518) (publikálatlan). A tábor keleti felében e sorok írója is több jellegzetes kézzel formált, népvándorláskori kerámiát talált.

LEÁNYVÁR — CELAMANTIA

A Duna túlsó partján (a mai Leányvár) van, a brigetioi legió-tábor ellenerődje. (3. kép.) Ptolemaiosnál Celamantia-t találjuk ezen a helyen. II, 11, 30). Már Miles a XVIII. sz. közepén lerajzolta Celamantia erődjét.¹³⁵ Röviden foglalkozott vele Rómer,¹³⁶ Berkovics—Borota,¹³⁷ és Gyulai Rudolf.¹³⁸ A komáromi Jókai és Közművelődési és Múzeum Egylet a Műemlékek Országos Bizottságának támogatásával az 1906—1913. években a tábor felásatta. Az ásátás vezetője Tóth-Kurucz János¹³⁹ volt, aki eredményeit azonnal publikálta. Legutoljára Graf¹⁴⁰ foglalta össze a leányvári eredményeket, majd valamivel később Paulovics István,¹⁴¹ és Vojtěch Ondrouch.^{141a}

A leányvári ellenerőd nem a legios táborhoz van keletelve, hanem ahhoz a korai földtáborhoz, melynek nyomát pontosan az ellenerőddel szemben, a jobb parton találtuk meg. (1. kép.) Eredetileg tehát egy ala földtábornak volt az

¹³⁵ Kubitschek, *Ältere Berichte über den römischen Limes in Pannonien*. 1. Heft, Sitzungsberichte d. Akad. d. Wiss. in Wien, 209, 1919, 1. kép.

¹³⁶ Arch. Közl. 1. 1862, 49., 3, 45. — Műrégészeti Kalauz, 1864.

¹³⁷ Ásatásom az ószönyi táborban. Arch. Ért. 6, 1886. 392. l.

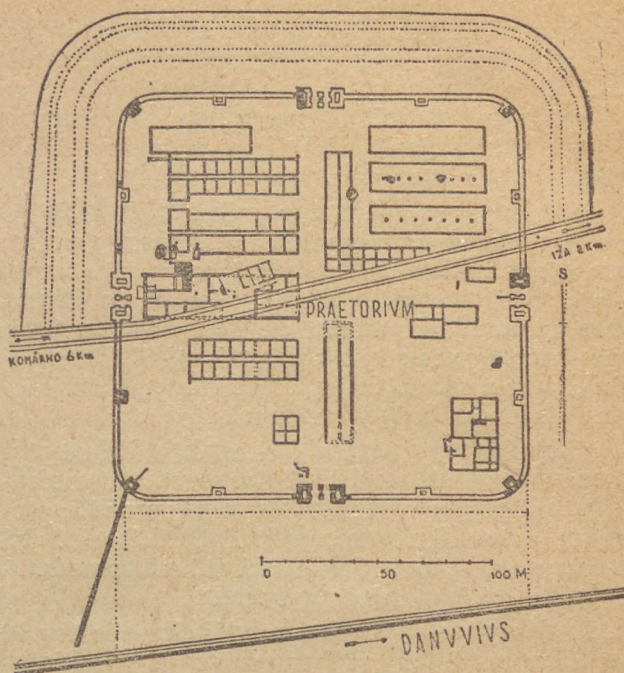
¹³⁸ Gyulai R., Komárom vm. Múz. Ért. 1901—1902. — Adalékok megyénk római hódoltság korához. Komárom vm. Tört. és Rég. Egy. jelentése, 1887. — A bregetiumi vízvezetékéről. Arch. Ért. 1886.

¹³⁹ Tóth-Kurucz J., Leányvár. A komárommegyei és városi múzeumegyesület 1906. évi értesítője, XX. egyleti év, 40—68. — A leányvári ásátások folytatása 1907-ben, (1908-ban, 1909-ben). A komáromvármegyei és városi múzeumegyesület 1907. évi értesítője, XXI. egyleti év, XIII. évf., 42—56 (1908. évi értesítője, XXII. egyleti év, XIV. évf. 46—55; 1909. évi értesítője, XXIII. egyleti év, XV. évf., 90—94). — Római nyomok a pannoniai Duna-Limes balpartján. Komárom, 1914.

¹⁴⁰ A. Graf, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*, Diss. Pann. Ser. I. 5. 132. l.

¹⁴¹ Paulovics I., *Laur Aqu.* II. 156. sk. Celamantia kutatásának irodalma, u. o. 6. j.

^{141a} *Limes Romanus na Slovensku*, 30. skk.

3. kép. A leányvári ellenerőd alaprajza.

ellentáborra, melyet azután a legios táborral együtt építettek át kőbe. Juhász Györgyi¹⁴² Domitianus korabeli terra sigillatákhoz Leányvár területéről és az ásátások is igazolták, hogy Celamantiának van egy Domitianus kori rétege is. Korábbi adatok nem ismeretesek innen. 100-ban a legios táborral egyidőben kezdték átépíteni kőbe s alaprajzában megegyezik a legios tábor első periódusával. Oldalai 175×176 m hosszúak, kapuit négyszögű beugró tornyok képezik. A legömbölyített sarkoknál négyszögletes beugró tornyok vannak, úgy szintén egy-egy saroktorony és a kaputorony között is. A tábor története szorosan kapcsolódik a legios tábor történetéhez. Megszálló csapatát a leg. I. adiutrixnek egy-egy osztaga adta, melyek váltakozva teljesítették szolgálatot a táborban. A falmaradványokból előkerült bélyeges téglák általánosságban azt az elosztást mutatják, ami az anyatábornál is megtalálható.¹⁴³

Tóth-Kurucz teljes egészében feltárta a porta decumanát s az kettős nyílásának mutatkozott. Feltárta ezenkívül a porta principalis dextrának az északi tornyát és a porta praetoria nyugati tornyának egy részét. Nem nyúlt hozzá azonban a porta principalis sinistrához. Mind-egyik kaput kettős nyílásának gondolja, ami azonban nem látszik valószínűnek. Az természetes, hogy a porta decumana kettős az anyatábor felé, melynek az utánpótlásban elsőrendű szerepe volt. De ha a jobboldalon fekvő legios tábor porta praetoriája egy nyílású, hogyan lehetne a már a barbaricumban fekvő ellenerőd

¹⁴² Juhász Gy., *Brigetioi terra sigillaták*. Diss. Pann. Ser. II. 3.

¹⁴³ A pannoniai táborerődök helyőrségei. Szi-lági J. (kiadás alatt).

porta praetoriaja kettős? Úgyszintén egy nyílásúnak kellett lennie a porta principalis dextrának és sinistrának is, miután nem volt olyan jelentősége forgalom szempontjából, mint a Duna jobbpartján húzódó limes-út mentén fekvő legiós tábor kapuinak.

A falak vastagsága 2 m, néhol 2.10—2.20 m. A négy kapu mindegyikét két torony védte; toronnyal látták el a sarkokat, valamint a kapu- és a saroktoronyok közötti falrészeket is. Összesen 20 toronyról számol be Tóth-Kurucz. Csak a kaputornyok ugrottak ki a tábor külső vonalából, míg a sarok- és közbeeső tornyok a körfal belső oldalán helyezkedtek el.

A kaputornyok 8.5 m hosszúak és 5.70 m szélesek. Belmérete 4.45×2.2 m. A falvastagság 1.75 m. Az oldalfalakon elhelyezkedő tornyok hossza 6 m, belmérete 3.30×1.8 m. A fal vastagsága 1.20 és 1.25 m között váltakozik. A saroktoronyok méretei ugyanezek.

A délnyugati saroktoronytól kanális fut le a Dunához. Az előforduló téglabélyegek a Coh. VII. Breucorum-é és a leg. I. adiutrix-é. A leg. I. adiutrix-é az általános, ez építette a tábort és az őrséget is tartotta feladásáig.

A tábor belsejében lefolyt kutatások eredményeit 2 ábrán mutatjuk be. Tóth-Kurucz egyébként részletes ásatási beszámolót adott ásatási jelentéseiben.

A tábor történetére az ásatások pontos adatokat nem szolgáltatottak, írja Tóth-Kurucz János. Valójában azonban úgy állhatott a helyzet, hogy az akkori ásatási technika mellett nem volt alkalma megfigyelni például az alapfalakon átható szűkítések nyomait, vagy a kapuk elfalazását, mint ahogy azt láttuk a jobb parton fekvő nagy tábornál. Bizonyos, hogy az ellenerődöt mindenkor jól megépíthették, de az újjáépített falaknak el kellett ütnie az eredeti alapozástól. Az alap mindvégig az maradt, amelyet először építettek meg, amint a jobbparti legiós tábornál is láttuk. A legiós tábornál a porta praetoriát mindig ugyanarra az alapszélességre építették, míg a porta decumanánál szűkítést találunk. Fel kell tételezni azonban, hogy mivel Leányvárnál ellenerődről volt szó, kapuit minden esetben jól megépítették. Celamantia természetesen mindenkor osztozott Brigetio sorsában.

Az újjáépítések akkor következthettek be, amikor a legiós tábornál. Az első Marcus alatt 169 és 171 között, a második Diocletianus alatt 196 és 305 között. Neve már nem szerepel a Notitia Dignitatum-ban, ez tehát azt mutatja, hogy a IV. sz.-ban Celamantia hídfőállását feladták.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Alföldi A., Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, 1922—26. I. 82. 1.

Azokról a segédcsoportokról, amelyeket elsőnek rendeltek ki a brigetioi erősségbe, nem sokat tudunk. Itt volt valamelyik ala praefectusa Claudius alatt *C. Nymphidius Sabinus*, a későbbi praefectus praetorio.¹⁴⁵ Itt állomásozott 80 körül a *coh. I. Britannica (milliaria)*¹⁴⁶ *c. R.*, majd nem sokkal 80 után lehetett itt az *ala (milliaria) Flavia Domitiana c. R. Britannica*.¹⁴⁷ Brigetio-ban táborozott 90 körül Domitianus császár uralkodása alatt az *ala I. Pannoniorum Tampiana*,¹⁴⁸ melynek *Gemellus* nevű sesquiplicarius a britanniai elbocsátás után (122), mint „Pannonius” tért szülőföldjére, Brigetio-ba. (Bronz diplomája itt került elő.) Az I. sz. első feléből való *Albanus Balvi f. sírköve*,¹⁴⁹ aki az Arrabonaban állomásozó *ala Augusta Ituraeorum*-ban szolgált (későbbi építkezés folytán került a felirat Brigetio környékére, a Bum-bum-kúti castrumba).

A táborból kerülnek elő CAP bélyegzésű téglák, melyet Szilágyi János *C(ohors) A(lpinorum) P(rima)*-ra old fel.¹⁵⁰ Jelen esetben a *cohors I. Alpinorum equitata*-ról van szó. Ez a *cohors* az i. u. I. sz. első felében állomásozott Carnuntumban. amint Szilágyi írja, az a legkorábbi forma, hogy a csapat számát a nép neve után írják.¹⁵¹ Miután a táborban a legkorábbi téglabélyegekkel együtt került elő, csakis a legkorábbi időben jöhetett oda, vagy maga a *cohors*, de inkább a téglaszállítmány, melyet azután a legio I. adutrix ismét felhasznált. A CORTIS bélyegzővel működő csapat i. u. 107—108-ban Aquincumban a helytartói palota építésénél dolgozott, ezen időtájt Brigetio-ban is közreműködött, vagy téglaszállítmányt küldött ide.¹⁵² Ezek mögött a *cohors pri(ma) I(turaeorum) s(agittariorum)* csapata rejtezik.

A II. sz. elejétől a II. sz. közepéig itt táborozhatott az *ala I. (Hispanorum) Arvacorum* a legio I. adiutrix mellett, mely a mór felkelés leverésére innen ment Afrikába.¹⁵³

Az azalus származású *Dasmenus*, bár diplomája Szönyből¹⁵⁴ került elő — a *Cohors V Calle-*

¹⁴⁵ CIL III 4269. Lásd: Dessau megjegyzését, ILS 1322.

¹⁴⁶ A *cohors Lucco* nevű katonája, aki azalus nőt vett feleségül, visszatért felesége hazájába, „Brigetio”-ba. Elbocsátó okmánya is innen került elő. — CIL XVI n. 49. 4. j

¹⁴⁷ Szilágyi J., Domitianus-korabeli római sírkő az esztergomi múzeumban, Arch. Ért. 1938. 45. 1.

¹⁴⁸ CIL XVI n. 69. Wagner, Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus, 1938. 59. 1.

¹⁴⁹ CIL III 13434.

¹⁵⁰ Szilágyi J., Arch. Ért. 1942. 1—2. szám, 182. 1.

¹⁵¹ Szilágyi J., id. h.

¹⁵² Szilágyi J., id. m. 94. 1.

¹⁵³ CIL XVI n. 99. (i. u. 150-ből). Victor Licca f. Azalus. — Barkóczi L., Magyar Múz. 1946. dec. 66. 1.

¹⁵⁴ CIL XVI n. 97. (149-ből).

corum Lucensium-ban szolgált —, mégis valószínű, hogy katonaeveinek letöltése után ment át Nyergesújfaluból (Crumerum), a cohors állomáshelyéről, Brigetio-ba. Megtaláljuk a *coh. VII. Breucorum*¹⁵⁵ téglabélyegeit is; Paulovics úgy gondolta, hogy Marcus háborúi alatt maga a cohors is megfordult itt, mely következtetését egy hibásan feloldott felirat alapján vonta le.¹⁵⁶ Téglaküldeményeivel azonban több ízben támogatta a brigetioi helyőrséget. A II. sz. második felében megfordult itt a *legio XIII. Gemina*-nak¹⁵⁷ és a *legio IV. Flavia*-nak egy vexillatiója.¹⁵⁸

Szintén a III. sz. első évtizedében járt itt a *coh. I. Thracum*, mely a szabad-dákok ellen szolgált erősítésül a leg. I. adiutrix-nak. Ebből az időből való *Aurelius Vindex eques* sírköve.¹⁵⁹ Egy Philippus korából származó kis bázisról tudjuk meg, hogy a Britanniában állomásozó *leg. II. Augusta*-nak is itt járt egy vexillatiója.¹⁶⁰ Ugyancsak a III. sz. derekán megforduló *ala Osrhoen. sagitt.* téglabélyegeket hagyott maga után.¹⁶¹ Szilágyi János szerint a leg. II. adiutrix-nek szintén megfordult egy osztaga Brigetio-ban.¹⁶² Ez igen fontos, mert ha ez a vexillatio el tud jönni ide, akkor a támadás csak Brigetio ellen irányul. Megtaláljuk még más csapatok bélyegeit is, de ezek csak téglaszállítmánnyal függnek össze. Így mindjárt a táborépítés kezdetén a *legio X. Gemina* elküldte tégláit.¹⁶³ Ezen kívül a *coh. II. Asturum*¹⁶⁴ és a *coh. I. Itureorum*,¹⁶⁵ is. A IV. században a hivatalos nyilvántartás a I. adiutrix

legio egyik zászlóalja parancsnoksági helyeként könyvelte el táborhelyünket.¹⁶⁶

Ezen évszázad második felében végrehajtott általános erődjavítás munkálatai kapcsán elküldte tégláit a *leg. Noricorum*¹⁶⁷ és a *leg. II. Italica*.¹⁶⁸ Ugyancsak a IV. sz. derekán küldhetett ide téglákat a *CORTA VI*....¹⁶⁹

100 körül Traianus már legiós kőtáborot építtetett. Lehet, hogy a leg. I. adiutrix itt tartózkodott egy korábbi földtáborban, melyet még nem ismerünk (?), legkésőbb a Nerva alatti svéb háborúban, de nem lehetetlen az sem, hogy már 92-től.¹⁷⁰ Ekkor lett kitüntetve *Q. Attius Priscus, tribunus laticlavus ab imperatore Nerva Caesare Aug(usto) Germ(anico) bello Suebico*.¹⁷¹ Az, hogy az egész legió itt tartózkodott volna, nincs bizonyítva és lehet az is, hogy csak egy vexillatiója volt ide vezényelve.¹⁷² Van ugyan két itáliai centurióknak, egyik a misenumi származású *L. Albucius Albucianus*,¹⁷³ másik pedig az aquileiai származású *M. Fuficius Marcellus*,¹⁷⁴ de ezek feliratai nem az első, hanem a második század második évtizedéből valók. Lehet, hogy L. Albucius Albucianus legió-szolgálatát flottaszolgálat előzhette meg, — gondolunk itt arra a közismert tényre, hogy a leg. I. ad.-t a misenumi flotta legénységéből alakították — (i. u. 68), de az 50—60 éves legió-szolgálat még mindig lehetővé teszi ezeknek a feliratoknak a II. sz. elejére való datálását,¹⁷⁵ (Hadrianus kora). A döntő bizonyítékokat a I. adiutrix pia fidelis jelzői adják meg, melyeket a legio 98 és 117 között, valószínűleg Traianus dák háborúiban nyert el,¹⁷⁶ tehát 98 előtt nem keletkezhettek a két felirat. A I. adiutrix tehát, ha itt volt is teljes egészében, csak átmenetileg tartózkodhatott a földtáborban,¹⁷⁷ (?) különben megtalálható volna nyoma a kőtáborot építő vexillatiók között. A táborépítésnél (100) dolgozó csapatok két téglabélyeg-típusról ismeretesek. Egyik a „VEXIL TRES”, ahol a következő legiókra gondolunk: XIII. Gemina, XIV. Gemina, XV. Apollinaris. Ez a bélyeg arra mutat, hogy három legió küldött ide vexillatiókat a tábor építésére.¹⁷⁸ Vannak azonban téglabélyegek V(exillationes) l(egionum) XIII et XV.

¹⁵⁵ Szilágyi J., Pannoniai bélyeges téglák, 88—90. l. Diss. Pann. Ser. II. 1.

¹⁵⁶ Paulovics I., Laur. Aqu. II. 193. l. 4 sz. A feliratok gondosabb vizsgálatánál kiderült, hogy a C, mely a C (ohors) szót jelentette volna Q, a VII-nek nézett pedig VLP, így tehát nem a csapatost nevet, hanem egy személynevet mutat, mely valószínűleg azonos a már ismert Q. Ulp. Felix-vel, akit nagyarányú építkezései folytán már ismerünk Brigetióból.

¹⁵⁷ CIL III 4292. — Ide lehetne venni a környei oltárt is. — Radnóti A., Római tábor és feliratos kövek Környéről. Laur. Aqu. II. Ser. 2, 11, 87. l. — CIL III 11029, a legio különítmények I—II. sz. fordulóján való brigetioi tartózkodására utal.

¹⁵⁸ CIL III 4327. M. Val. Valerianus centurio leg. III Fl. és családjának sírládája a II. sz. második feléből származik.

¹⁵⁹ CIL III 4316. — Barkóczy L., Arch. Ért. 1944—1945. 180. l.

¹⁶⁰ Barkóczy L., id. m. 181. l. 29. j.

¹⁶¹ Szilágyi J., Arch. Ért. 1942. 180. l.

¹⁶² Szilágyi J., A pannoniai táborerődítmények helyőrségei. (Kiadás alatt).

¹⁶³ CIL III 11352. — Szilágyi J., A pannoniai táborerődítmények helyőrségei. (Kiadás alatt.)

¹⁶⁴ Az 1940-ben a tábor keleti oldalán kiásott villa első periódusában is megtaláltuk a bélyeget.

¹⁶⁵ Szilágyi J., id. m. — Szerinte ezek a legiók csak téglákkal támogatták az erődítési munkálatokat, az i. u. IV. sz. derekán, de osztagaik nem jártak itt. — Továbbá Sz. J., Bélyeges téglák, 79. l. (Diss. Pann. Ser. II. 1.)

¹⁶⁶ Notitia dign. occ. 33, Dux Valeriae, 51: Praefectus legionis primae adiutricis cohortis quintae partis superioris Brigetione.

¹⁶⁷ U. o. 22—3. l.

¹⁶⁸ U. o. 37—40. l.

¹⁶⁹ CIL III 11373/1.

¹⁷⁰ R. Syme, The first garrison of Trajan's Dacia. Laur. Aqu. I. 269. sk.

¹⁷¹ CIL V. 7425.

¹⁷² R. Syme, u. o. — Ritterling, R. E. XII.2. Legio, 1389.

¹⁷³ CIL III 10979

¹⁷⁴ CIL III 4351.

¹⁷⁵ Ritterling, id. m. 1393.

¹⁷⁶ Ritterling, id. m. 1390 sk.

¹⁷⁷ R. Syme, JRS. 28, 1938, 55. l.

¹⁷⁸ Lásd „Tábor“ c. fejezetben.

A legio XIII Geminának¹⁷⁹ külön bélyege is van, míg XV. Apollinaristól nem ismerünk ilyent. Tehát a táborot építő vexillatiók először leolvadtak két különítményre s így maradt itt a V (exillationes) I (egionum) XIII et XV. Szilágyi János szerint a további gyengítéssel a leg. XV. Apollinaris vexillatiója ment el és a XIII. vexillatiója maradt itt a legtovább. A harmadik vexillatio a XIII. Geminae volt, aki állomáshelyéről, Vindobonából a dákok ellen vonulva csatlakozott csapatához.¹⁸⁰ Az építkezés számára pedig hajókon a X. Gémina küldhette el téglabélyegeit.¹⁸¹

Az első állandó megszálló legió a leg. XI. Claudia volt¹⁸² (100—106), melytől ugyan feliratos emléket nem ismerünk, de tégláit szép számmal megtaláltuk a táboron kívül és belül.¹⁸³ Helyét 106-ban a XXX. Ulpia Victrix foglalta el.¹⁸⁴ Ittartózkodását a téglabélyegeken kívül két felirat is bizonyítja. Egyik Aelius Carus tribunus militum sírköve,¹⁸⁵ másik pedig egy oltárkö, melyet Priscinius Hilaro állított Fortunának.¹⁸⁶ Téglabélyegeit a kurucdombi fazekastelepen és a táborban egyaránt megtaláltuk. A Rajnához távozó XXX. Ulpia Victrix-t keletről visszatérő legio I. adiutrix váltotta fel 118—119-ben.¹⁸⁷ A legio I. adiutrix ugyan 117-ben tért vissza, de hogy a közbeeső időt hol töltötte, az még nem világos. Brigetio táborát azután nem is hagyta el, csak Valeria végleges feladásakor. Három évszázados ittartózkodása alatt nemcsak a helyi, hanem a más tartományok határainál lefolyt háborúkból is kivette részét és ha nem is az egész legiót, de vexillatióit sokszor megtaláljuk.¹⁸⁸

A IV. sz.-ban, erősen csökkentett létszámmal ugyan, de még mindig itt állomásozott s kerete még Valeriából való kivonulása után sem bomlott fel.¹⁸⁹

A dunai hajóhadnak is egyik támpontja volt

¹⁷⁹ CIL III 11365. — Szilágyi J., id. m. (kiadás alatt.) szerint a legio XIII Gemina Martia vexillatiója készítette magára hagyva azt a köemléket, mely állítása szerint nem bizonyos, hogy hamis (Kuzsinszkyval szemben, Arch. Ért. 1903. 63—64. l.) és ez az adat kifogástalanul beleillik a többi forráshagyaték keretébe. — Paulovics, Laur. Aqu. II. 1941, 142. l.

¹⁸⁰ Barkóczi L., Arch. Ért. 1944—45, 172. sk.

¹⁸¹ CIL III 11552.

¹⁸² Ritterling, R. E. id. m. 1697.

¹⁸³ Paulovics a táborban talált kemencében, mely a legelső periódusában volt, a XI Claudia tégláit találta meg, — Paulovics: II limes Romano in Ungheria. — Laur. Aqu. II. 136. l. — 1941-ben a Kurucdombon végzett ásításoknál mi is megtaláltuk ezeket a bélyegeket másodlagos felhasználásban. 1942-ben a praetorium alapjából több darab került elő a kőrai vexillatiós bélyegekkal együtt, a leg. I. adiutrix bélyegeivel beépítve.

¹⁸⁴ Ritterling, R. E. id. m. 1882.

¹⁸⁵ CIL III 151882.

¹⁸⁶ CIL III 10974.

¹⁸⁷ Ritterling, R. E. XII.2 1392.

¹⁸⁸ Ritterling, id. m. 1398. skk.

¹⁸⁹ Ritterling, id. m. 1400.

Brigetio. Erre utal Szilágyi János a C(lassis) F(lavia) H(istrica) bélyegzésű téglák esetében is¹⁹⁰ (CIL III 11415). Egyik feliratunk a classis Fl. Pann. egyik trierar(cha)-ját¹⁹¹ említi meg.

A katonai táborhoz tartozó territorium legionis területén foglalt helyet a canabae, mely a hadászati elgondolásnak megfelelően a tábortól kissé távolabb, Nyugatra kezdett kiépülni. A topographia tanúsága szerint itt sziget-településsel számolhatunk. Természetesen ez csak a kezdet volt, mert a Severusok által hozott felendülés, a gazdag keleti telepesek kezdeményezése itt is tovább vitte a terjeszkedést. Valószínűleg ekkor épült be a tábortól Délre és Nyugatra eső terület, továbbá a katonai amphitheatrum környéke, egészen a Szőny községben lévő Völgyi-házig. Ugyancsak ekkor keletkezettek azok az épületek is, melyeknek romjait az út északi oldalán megtaláltuk. A településnél, amint már néhány helyen jól láthattuk, háromszoros újítással kell számolnunk, de a canabae szakaszokénti megnövekedésének kronológiáját csak az ásítás folytatásával tudjuk majd megadni. Város volt ez, nagy kőházakkal, az utcákon mindenhol vízvezetékekkel, mozaikpadlós lakásokkal, ahol a falakról nem hiányzott az egyszerű és színes stukkó sem. A kurucdombi és a Gerhát fazekastelepek mutatják a helyi ízlést, mutatják továbbá azt az irányt, melyhez az agyagművesség kapcsolódott; mutatják a kereskedelem főbb vonalait, az idehozott új formákat, melyeket a helyi ipar a maga ízlésének megfelelően alakított át.

Az a körülmény, hogy a katonai és polgár város fennállt, már a legkorábbi időben, fontos tényezőként szerepelt.¹⁹² Hogy ez a kettősség azután vidékenként hogyan formálódott, az teljesen a helyi viszonyoktól és a kormányzat politikai irányzatától függött. A római településnek a stratégiai szempontok mellett sokszor az őslakosság telepei is irányt szabtak és így hármasság alakult ki (az őslakosság telepe, polgár város, katonaváros). Éppen itt mutatkozik meg kézzelfoghatóan, hogy a stratégiai szempontok játszanak elsőrendű szerepet a településnél, mert a főtelep nem az őslakosság telepe mellett, — Dunaalmás környékén, — hanem a hadászati fontos Vág torkolatával szemben alakult ki.

A tábor körül kialakult negyed (canabae), melynek lakosságát jórészt a katonafeleségek és gyermekeik, továbbá kiszolgált katonák alkották, természetesen magával hozta egy önálló irányító szervezet kialakulását,¹⁹³ ami nagyban hasonlított a polgár városéhoz. A cana-

¹⁹⁰ Szilágyi J., id. m. (Kiadás alatt.)

¹⁹¹ CIL III 4319.

¹⁹² Lásd erre vonatkozólag Th. Mommsen, Die römischen Lagerstädte. Ges. Schrift. 6. 176. skk. Irodalom u. i. van felsorolva. — Alföldi A., Arch. Ért. 1940. 3—4. füzet, 202. skk. (Aquincumra vonatkozólag).

¹⁹³ Schulten, R. E. VI. Canabae.

bae, mint olyan, a korai időben sohasem képezett letelepült önálló egységet, mert léte a legió tartózkodási idejéhez volt kötve.¹⁹⁴ Éppen ezért a canabae-nak nincs neve, megnevezése vagy a legióval, vagy a legió szomszédságában kialakult polgárváros nevével történt.¹⁹⁵ Természetesen megváltozik a helyzet akkor, mikor a békés kor állandó települést tett lehetővé s a katonavárosok fejlődése lépést tartott a polgárvárosokéval.¹⁹⁶ Előljárói a magisterek, míg a curatorok inkább csak a római polgársággal bíró csoportok élén tűnnek fel, mint curator civium Romanorum. Egyébként a tisztviselői kar hasonló a polgárvároséhoz. A magisterek közül ismerjük *L. Valerius Rufus*-t, aki questor is volt (publikálatlan), míg *M. Valerius Marinus* oltárán a... *dec(urio) Bri(getione) qui magistrat...* kifejezés arra enged következtetni, hogy a magisterium a decurionok között váltakozott.¹⁹⁷ Paulovics kétségbe vonja, hogy ez a hivatalnok is a katonavárosban működött volna, mert a decurionátus kizárólag csak municipális tisztség. A katonavárosban,¹⁹⁸ mint a polgárvárosban megvolt az *ordo decurionum* és ezt más helyen is tapasztalhatjuk. Ha a polgárvárosról lenne szó, feltétlenül megtalálnánk a municipium szót, a decurio előtt, míg egy polgári és még nem római jogú település nem rendelkezhetett ennyire kialakult adminisztrációs szervezettel, csupán egy curator civium Romanorum-a volt, aki összefogta a telephely keretén belül élő római polgárokat.

Az *ordo decurionum* tagjai közül ismerjük *M. Septimius Valentinus*-t,¹⁹⁹ *Ulpus Severus*-t,²⁰⁰ és *L. Valerius Rufus*-t.²⁰¹ Egy 214 utánról származó felíraton a canabae mint származási hely van feltüntetve: ... *domo Briget[i] / one at legione(m) prima(m) at[i] utri(ce)m*...²⁰²

A katonavároshoz tartozó felíratnak kell lennie annak a kisigmándi felíratnak is, melyet Paulovics István publikált.²⁰³ Kiegészítése szerint *Brigetio municipium decurio*-ja egyúttal *curator civium Romanorum* is. A *dec. és Brig.*

¹⁹⁴ U. o.

¹⁹⁶ CIL III 1100 *dec(urio) Kanab(ensium) leg. XIII G.*

¹⁹⁶ Schulten, id. m. 1453, 1454.

¹⁹⁷ Schulten, id. m. — Paulovics I., Római köemlékek a kisigmándi temetőből, Pannonia 1936. 4. skk. — CIL III 4298.

¹⁹⁸ CIL III 1100 *dec(urio) Kanab(ensium) leg. XIII G.* — CIL III 1214. — *quod(am) dec(urioni) Kanabarum.* — Schulten, R. E. VI. 1453.

¹⁹⁹ CIL III 4355.

²⁰⁰ CIL III 10989.

²⁰¹ Publikálatlan.

²⁰² CIL VI 32783. — A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daclaque repertae ad res earundem.* Diss. Pann. Ser. I. 1. 30. l. 94.

²⁰³ Paulovics I., id. m. 4 o. [*D(is) M(anibus) ...*] (*—*) *Ex [tricati?] dec(urionis) / [mun(icipii) Br] ig(etionis) c(uratoris) c(ivium) R(omanorum) / [.....]s fil(ius) et h(eres) monum(entum) magnum / f(aciendum) c(uravit).*

= F 35

szavak között feltételezi a municipium szó kirását is, ez azonban nem valószínű, mert conventusok nincsenek római jogú város keretén belül. Paulovics a Kornemann²⁰⁴ által említett capuai és Helveticus conventus alapján hasonlóan gondolja a kisigmándi követ is.

De sokkal valószínűbbnek látszik a következő kiegészítés: ... *dec(urionis) / [Kanab(ensium) Br] ig(etionis) c(uratoris) / c(ivium) R(omanorum)*....

Jelentős szerepet játszott a városi életben a collegiumi szervezet, amely hasznossága mellett társadalmi karriert is jelentett tagjai számára.²⁰⁵

Alexander Severus korából való Aelius Martinus magister collegii iuventutis dedicatioja.²⁰⁶ A collegium Szilágyi János²⁰⁷ szerint ifjúsági szervezetnek felelne meg.

217-ben épített egy Apollonak és Hygieianak dedikált porticust²⁰⁸ — a portis II. ad fontem Salutis... et ad epulas privilegio, colleg(io) colleg(ii) centon(ariorum) haberi iussit... — és körülbelül ezen időtájt hozhatta rendbe A tábor déli oldalán a Tatóról vezetett gyógyforrás vize körül volt egy szentély-komplexum, ahova tartozott Apollo Grannus temploma és az említett porticus is.^{209a}

Q Ulp. Felix-től mint a collegium centonariorum²¹⁰ patronusától még egy felíratot ismerünk, amikor is a collegium tűztől elpusztult scholáját hozatta rendbe és az évenként megismétlődő rosaria ünnepség költségeit fedezte (220. i. u.). Hozzá hasonlóan működött... *s Rufus* augustalis a coll. opificum (collegius opificerum sic!) patronusa is.²¹¹

A legió külföldet járt vexillatioival, idehelyezett segédcapatokkal és kereskedelmi kapcsolatok révén került ide az a keleti népesség, mely a III. sz. elejétől döntő szerepet vitt a hivatalos városi életben is. Septimius Severus és Caracalla korából való a legtöbb felíratunk. Talán akkor épült fel az amphitheatrum is, bár az is lehet, hogy a legió idehelyezésével egykorú. Severus Alexander uralkodása idején szintén van tudomásunk építkezésről. Ekkor állított helyre *C. Iulius Maximinus*²¹² egy templum vicaletet (sic!). 236-ból van egy Maximinus Thrax-nak szóló dedicatió.²¹³

Utolsó felíratos emlékünk a III. sz. első felé-

²⁰⁴ Kornemann, R. E. VII. Conventus.

²⁰⁵ Utoljára hosszabban foglalkozott vele Alföldi A., Budapest az ókorban, I. 284. skk.

²⁰⁶ CIL III 4272.

²⁰⁷ Szilágyi J., Budapest az ókorban, I. 491. l.

²⁰⁸ Paulovics I., Laur. Aqu. II. 124. l.

²⁰⁹ CIL III 10972. — Paulovics, id. m. 125. l.

^{209a} Paulovics, id. m. 125. sk.

²¹⁰ CIL III 11042. — Utoljára Paulovics I., id. m. 125. l.

²¹¹ Paulovics I., id. m. 134. skk. — Utoljára bőven foglalkozott velük Alföldi A., id. h.

²¹² CIL III 10984.

²¹³ CIL III 10996.

ből Brigetio szomszédságában az Almásfüzitőn lelt *Trebonianus Gallus*-felirat. ²¹⁴ Ettől kezdve azután jó hosszú időre nincsen semmi feliratos adatunk s emiatt a város életéről ebben a város időkben semmit sem tudunk mondani.

268-ból van egy feliratos adatunk, mely nagyon jellemző az akkori viszonyokra. *Aur. Superinus praef. leg. I. Ad. agens vices legati* Iuppiter-nek dedikált oltára ez. ²¹⁵ Gyenge kidolgozása, elnagyolt, rosszul vésett betűk mutatják a harmadik századi nyugtalan időket.

Nemcsak, hogy a város életéről nem kapunk ekkor már felvilágosítást, de másfajta feliratunk is alig van már.

303-ból való *Aur. Ianuarius dux* oltára, ²¹⁶ s körülbelül ebből az időből való *M. Iulius Iustus* sírköve is. ²¹⁷ Nem lehet ezektől távol időben *Val. Ursinus ducennarius* sírköve sem. ²¹⁸ Még három keresztény feliratot ismerünk, melyeket Valentinianus a leányvári erődítésnél használt fel. Egyiken *Dionisia Vidua* ²¹⁹ név van, s a követ már másodlagosan használták fel. Ugyancsak másodlagos felhasználásból került elő egy második kő is, melynek szövege: *Tu qui hic oras Iustiane in mente tua habe Nunnianem Matrem tuam.* ²²⁰ A harmadik *Revocati Quintillae* szövegű feliratot ²²¹ pedig durva, megdolgatlan felületű kőre vésték.

A feliratok ritkulásában nagy szerepe van annak, hogy a lakosság ekkor már meglehetősen kicsérélődött. Vannak még késői mázas edényeink a katonavárosból, de ezek lassanként megszűntek és a lakosság a tábor falai között keresett menedéket és ott tengette tovább életét Valeria feladásáig.

BRIGETIO KATONATÁRSADALMA

Mikor Traianus Pannoniát kettéosztotta, Brigetio P. Superiorba került, Caracalla új határmegvonásával (214) pedig P. Inferiorhoz csatolta. A két periodus katonai vonatkozású feliratos emlékei részben szétválaszthatók és Brigetionak a provinciák fővárosaihoz, Carnuntumhoz, majd Aquincumhoz való viszonyát tükrözik. A II. sz. elejéről való *L. Attius Macro* kisigmándi „Nymphis” felirata, akinek 126 körül kellett itt legatusnak lennie. ²²² Nem sokkal 118—119 után készülhetett — amint már említettük — *L. Albucius Albucianus* ²²³ misenumi származású cen-

turio Juppiter oltára, továbbá *M. Fuficius Marcellus* ²²⁴ aquileai származású centurio sírköve is. A század első feléből való még *M. Munatius Placidus* iconiumi származású veteranus sírköve, ²²⁵ L. Val. Rufus, ²²⁶ *L. Volumnius tribunus laticlavus* oltára, ²²⁷ és *Statilius Maximus* legatus legionis felirata. ²²⁸ *Aemilius Decimus medicus ordinarius* feleségének *Victoria Verinā*-nak a sírköve is ebből a korai időből való. ²²⁸ Egy 147-ből származó töredékes felirat *honesta* missiot említ, mely bizonyára a legióból történt. ²³⁰ A II. és III. sz. fordulójáról, illetve a harmadik század első két évtizedéből való *M. Aur. Alea Veratus* ²³¹ *beneficiarius leg. I. adi.* sírköve, *P. Aelius Victorianus duplarius* sírtáblája, ²³² *M. Aur. Avitianus* és *C. Campanianus frumentarius* ²³³ *Aelius Septimus* ²³⁴ sírköve is. Szintén ebből az időből való egy *beneficiarius consularis*, akinek a neve kitörött; Carnuntumban teljesített szolgálatot a helytartó mellett. ²³⁵ Hivatása szólíhatta Carnuntumba *C. Campanius frumentarius legionis-t*, ²³⁶ továbbá *Sextus Gellius Urbicus miles legionis-t*, ²³⁷ *C. Iul. Valens* veteranus, miután kiszolgált a I. adiutrixben, családjával együtt a tartományi székhelyen, Carnuntumban telepedett le. ²³⁸ Hasonlóképpen cselekedett feleségével együtt *C. Victor Ursa*. ²³⁹ 202-ből való *M. Aur. Terentianus* veteranus dedicatioja ²⁴⁰ és 210-ből *M. Ael. Honoratus* centurio oltára, ²⁴¹ melyet valamilyen háborúból való visszatérése után állított. *P. Marcus Sextianus* bázisa 207-ből van keltezve. ²⁴² 212-ben a három pannoniai legióból a *cornicularii*, *comentarienses* és *speculatores* Caracalla tiszteletére Carnuntumban állítanak feliratot. ²⁴³ Ide kell még sorolnunk aquila és signa között egy leg. I. feliratú gemmát is. ²⁴⁴ A carnuntumi téglák, melyek között a leg. I. ad. bélyegei gyakoriak, téglaszállítással kapcsolatosak, és pedig a markomann háborúk után. ²⁴⁵

214-ben Brigetiót Caracalla Alsó-Pannóniá-

²²⁴ CIL III 4351.

²²⁵ CIL III 11030.

²²⁶ Publikálatlan.

²²⁷ CIL III 14355²¹ (v. ö. CIL XI 3711).

²²⁸ CIL III 10336.

²²⁹ CIL III 4279.

²³⁰ CIL III 10966 (= 4280).

²³¹ CIL III 15188⁴.

²³² Arch. Ért. 1909. 319. l. 9.

²³³ CIL III 4462.

²³⁴ CIL III 4310.

²³⁵ CIL III 11240.

²³⁶ CIL III 4462.

²³⁷ CIL III 11221.

²³⁸ CIL III 11222.

²³⁹ CIL III 4489.

²⁴⁰ CIL III 4297.

²⁴¹ Radnóti A., Római tábor és feliratos kövek Környéről, Laur. Aqu. II. 81. skk.

²⁴² CIL III 11082 (= 4364).

²⁴³ CIL III 4452.

²⁴⁴ Ritterling, R. E. XII, 1935.

²⁴⁵ Ritterling, id. h. — Szilágyi J., Panoniai bélyeges téglák, Diss. Pann. Ser. I. 1.

²¹⁴ CIL III 4270.

²¹⁵ CIL III 4289.

²¹⁶ CIL III 10981.

²¹⁷ CIL III 11026.

²¹⁸ CIL II 11036.

²¹⁹ Utoljára foglalkozott vele Nagy L., Pannonia Sacra, 87. l. — Szent István Emlékkönyv I. 1938, további irodalom u. o.

²²⁰ Nagy L., id. h.

²²¹ Ondrouch, Limes Romanus na Slovensku, 42. l.

²²² CIL III 11077 (—4356).

²²³ CIL III 10979.

hoz csatolta és így a legió az Aquincumban székelő helytartónak volt alárendelve. Hovatartozását szemlélteti ekkor egy aquincumi felirat, melyet a *scola speculatorum legionum I. et II. adiutricium*²⁴⁶ állított és míg 214 előtt csak carnuntumiakat találunk itt, addig ezután az időpont után aquincumiak is megfordulnak, sőt le is telepednek Brigetióban.

Mindkét városból ismerünk olyan egyéneket, akik vagy Aquincumból kerültek Brigetióba, vagy fordítva. Így lehetett ez *P. Titus Victorinus*-szal, aki a II. adiutrixben *cornicularius legionis* volt, valószínűleg szabadságra vagy valamilyen más ügyből kifolyólag mehetett haza, ahol azután leányával Juppiternek állított oltárt. *Aelius Domitius*,²⁴⁷ aki magát *cives Surus*-nak nevezi, még életében megcsináltatta sírládáját és miután kiszolgált a leg. II. adiutrixben, Brigetióba (?) vonult vissza, vagy mert innen vonult be, vagy valami hozzátartozója élhetett itt. *L. Antistus Bellicianus*²⁴⁸ még a I. adiutrixben szolgált, fiai: *L. Antistus miles legionis II. adiutricis beneficiarius cosularis*, *Bellicianus* pedig *miles legionis supra scriptae officii praesidiis*. *Valerius Iulianus*, *Valerius Verus* aquincumi városi tanácsnok fia, Brigetióban lett *questionarius I. adiutricis*.²⁴⁹

Az Arrabonaban állomásozó alaban, az *ala I. Ulpia Contariorum*-ban kiszolgált *Val. Saturninus* is Brigetio-ban telepedett le és amint a feliraton látszik, fia *Val. Sabinus* már mint a leg. I. adiutrix katonája halt meg.²⁵⁰ Azaum (almásfüzitői római tábor) és Brigetio helyőségének kapcsolatát mutatja *C. Iulius Lupercus* sírköve, aki mint *decurio alae III. Thracum* szolgált és amelyet *C. Iulius Candidianus beneficiarius legati legionis I. ad. p. f. nepos qui et heres avoncolo* állított.²⁵¹

A legio parancsnoka Gallienus katonai reformjáig a *legatus legionis* volt. 126 körül kellett itt *legatus*nak lennie *L. Attius Macro*-nak.²⁵² Itt volt még *legatus legionis Statilius Maximus*.²⁵³ Egy oltáron, *L. Volumnius Horatianus tribunus laticlavius*-nak²⁵⁴ nevezi magát, míg egy másik feliraton *Caecilius Rufus*²⁵⁵ csak *tribunus militum*-nak van megnevezve. Egy harmadik feliraton szintén lovagrendű *tribunus* szerepel,²⁵⁶ de neve már hiányzik. A centuriók közül meglehetősen sokat ismerünk Brigetio-ból. A korábbiak közül való — nem sokkal 118—119 után — *L. Albucius Albucianus*,²⁵⁷ *M. Fuficius*

Marcellus,²⁵⁸ *Apulonius Firmus*.²⁵⁹ A 214 előtti időből való még *M. Aurelius Emeritus*²⁶⁰ sírköve és *M. Aelius Honoratus*²⁶¹ oltárköve is. *Cn. Curius Lycao*-tól²⁶² két *dedicatió*t is ismerünk. Ide tartozik még *Septimius Victor*,²⁶³ *Aurel. Celsinianus* és *M. Val. Valerianus* felirata is.²⁶⁴ Ismerünk öt *primus pilust*, *T. Statilius Solo*-t,²⁶⁵ *Domitius Terentianus*-t,²⁶⁶ *L. Retonius Lucio*-t²⁶⁷ *Antonius*²⁶⁸ és *Epaphroditus Alumnus*.²⁶⁹

Jórészt a *signiferek* vezették a békeidőben végzendő kulturmunkákat, de munkakörük besorolásuk szerint változhatott. *Silvano Silvestri* állít oltárt ... *m. ius Maximus signifer leg. I. ad.*²⁷⁰ Kiszolgált *signifer* volt *M. Valerius Marinus*,²⁷¹ aki azután Brigetio katonavárosának *magistere* lett. *Titus Candidus*,²⁷² mint *signifer* állított sírkövet *Q. Val. Candidus*-nak. Lehet, hogy *signiferről* volt szó egy már eltűnt feliraton is.²⁷³ *Septimius Caesernius*-nak *Sabinianus* *signifer* állított sírkövet.²⁷⁴ Egy 236-ból keltezett oltáron egy *imaginifer* szerepel.²⁷⁵ *Valeria Valeria*-nak férje, *Valerius Valerianus tesserarius* állít sírkövet.²⁷⁶ *Homonius Quintianus* egy kis bázison elmondja, hogy amit *optio* korában megfogadott, azt a *signiferré* való előlépésekor végrehajtotta.²⁷⁷ *M. Iulius Vitalis, optio hastati legionis*-nak nevezi magát *M. Ulp. Priscus* sírkövén,²⁷⁸ *Domitianus optio spei* ...²⁷⁹ *Ael. Septimus* pedig *optio leg. I. ad.* volt.²⁸⁰

Még az osztatlan Pannonia *consularis* rangú helytartójának volt *beneficiarius*a *T. Flavius V* ...²⁸¹ A másik *consuli beneficiarius*nak neve kitorött.²⁸² *M. Ulp. Priscus beneficiarius legati legionis*²⁸³ volt, úgy szintén *T. Flavius Maturus*²⁸⁴ és *C. Iulius Candidianus* is.²⁸⁵ Gallienus katonai reformja Brigetio-ban egy 298-ban ke-

258 CIL III 4351. — Ondrouch, Limes Romanus na Slovensku, 350. 1.

259 CIL III 11078 (= 4357).

260 CIL III 11019.

261 Radnóti A., id. m. 84. 1.

262 CIL III 4285, 4286.

263 Paulovics I., Laur. Aqu. II.

264 CIL III 4327.

265 CIL III 11034.

266 CIL III 4293.

267 CIL III 11031.

268 Ondrouch, id. m. 49. 1.

269 CIL III 11034.

270 CIL III 4306.

271 CIL III 4298.

272 CIL III 4326.

273 CIL III 11023.

274 CIL III 4324.

275 CIL III 10996.

276 CIL III 11037.

277 Publikálatlan.

278 CIL III 4328.

279 Ondrouch, id. m. 49. 1.

280 CIL III 4310.

281 CIL III 4319.

282 CIL III 4489.

283 CIL III 4328.

284 Paulovics I., Laur. Aqu. II. 140. 1.

285 CIL III 4321.

246 CIL III 3524.

247 CIL III 11076. — Lelőhelye bizonytalan.

248 CIL III 4311.

249 CIL III 10458.

250 CIL III 4278.

251 CIL III 4321.

252 CIL III 11077 (= 4356).

253 CIL III 10336.

254 CIL III 14355²¹.

255 CIL III 11025.

256 CIL III 11038.

257 CIL III 10979. — Ritterling, R. E. XII.

letkezett feliraton mutatkozik meg.²⁸⁶ A hadsereg vezetését a lovagrendűek vették át s így állít *Aur. Superinus* oltárt, aki *praef. leg. I. ad. agens vices legati*. Diocletianus alatt Pannoniát újra átosztották, s Brigetio ekkor Valeria tartományba került, s így a brigetioi legio Valeria dux-ának volt alárendelve. 303-ból ismerjük *Aur. Ianuarius* T(rans)renanus-dux Juppiter oltárát.²⁸⁷ Szintén a tetrarchia korából való *M. Iulius Iustus* sírköve, aki militabit (sic!) sacro comitatu Augustalis, röviden comitatensis volt.²⁸⁸ A IV. sz.-ban a legio-keret felbomlott és már nem egyes legiók, hanem legio-párok képezték a hadművelési egységeket. A határon csak a földművelő limitanei maradtak meg, akikkel szemben a jobb kiképzésű comitatenses a stratégiailag fontos helyeken állomásoztak. Hiába emeltette Valentinianus a hármass védőrendszert, a határvédő katonaság már csak defenzívára volt képes a vastag falak mögött. A centuriók eltűnnek és a kisebb egységet a tribunus vezeti. Megvan ugyan még a centenarius és a ducenarius, de csapatuk létszáma mindig az alkalomtól függ. Brigetio-ból ismeretes *Valerius Ursius ducenarius* sírköve.²⁸⁹ Mint a polgároknál, úgy a katonáknál is találunk egyesületeket azzal a különbséggel, hogy az utóbbiaknál mindig a katonai szempont játszotta a döntő szerepet. Maga a schola kifejezés is világosan megmondja, hogy olyan egyesületről van szó, ahol a kiképzést, elméleti oktatást, állandó gyakorlati lehetőséget és az új, vagy változó katonai ismereteket adják az altiszti karnak, amely pedig azt a legénységnek továbbítja. Ezeknek tehát elsősorban katonai jelentőségük volt, de tagjai személyi ügyekben is közelebb kerültek egymáshoz. Mindig egyenrangúak alakítottak scholát és mindig csak azok, akiknek valamilyen rangjuk volt.²⁹⁰ A közkatonáknál nem találjuk meg ezeket az egyesületeket, mert a militesnek nem volt semmi különleges kiképzése, tehát számukra ezek az egyesületek teljesen feleslegesek lettek volna. Megtakarított pénzüket a signifer kezelte és temetkezési pénztárakra is ő ügyelt fel.

Brigetio-ban a *schola tubicinum* állít oltárkövet Minervának.²⁹¹ Homonius Quintianus bá-

zisán pedig a *schola signiferorum*-ról találunk említést. (Publikálatlan.)

A katonákat harcésztségük fokozására és bátorságuk megjutalmazására előléptették. Ezek az előléptetések sokszor csak anyagi oldalukról mutatkoztak meg. Láthatjuk *Ammonius Valentinianus*-nál, ahol a *duplicarius* mellett ott van a *militi legionis* kifejezés²⁹² is. Ugyanez a helyzet *Septimius Vibianus*-nál²⁹³ és *Sep. Cesernius*-nál²⁹⁴ is. Csak *duplarius*-nak van megnevezve sírkövén *P. Aelius Victorinus*.²⁹⁵ Juppiternek állít oltárt egy *sesquiplicarius*,²⁹⁶ aki valamilyen tette folytán kiérdemelte a másfélszeres zsoldot. Ugyancsak Juppiternek állított oltárt *Aurelius Tertullus immunes* (sic!), akit kiváltképpen a durva munkától mentettek fel. Találunk említést egy *pequarius legionis*-ről, (*Aelius Sabinus*)²⁹⁷ is, aki a legutolsó megállapítások szerint nem állatorvos, hanem élelmezőtiszt lehetett.

A kiszolgált katonák anyagi körülményeire mi sem jellemzőbb, mint hogy pl. *M. Iulius Proculus*-nak két libertusa is volt, *Iul. Primio* és *Iul. Eutyches*.²⁹⁸ *M. Aurelius Terentianus* kiszolgált katona üdvéért libertusa, *Aurelius Demophilus* állít oltárt.²⁹⁹ Patronusának állít sírkövet még az egészen korai időben *Tertius Abascantus* moesiai ember.³⁰⁰ *C. Iulius Maximinus custos armorum* saját költségén restauráltatott egy templomot; ez a kezdeményezése egy korábbi fogadalmából származott.³⁰¹ Nagyon érdekes az egyik Juppiternek dedikált oltár, melyen egy önérzetes centurio *pro salute mea et meorum ego Domitius Terentianus* szólal meg.³⁰² Találkozunk még két *salariarius*-sal, akik stipendium helyett salariumot kaptak.³⁰³ Újabban még egy került elő, *M. Ulp. Celerinus*, aki egyúttal *interpres Dacorum* is. A szolgálati idő leteltével minden katona megkapta a *honesta missio*t. Így kapta meg a III. sz. első felében *Aurelius Adinator*,³⁰⁴ *M. Aurelius Candidus*,³⁰⁵ míg egy consulokkal datált *honesta missio*-nak csak az alsó fele maradt meg³⁰⁶ (147). A Licinius által kiadott (311) törvény értelmében pedig — amelyet éppen Brigetio-ból ismerünk — az idő előtt megrok-

²⁸⁶ CIL III 4289.

²⁸⁷ CIL III 10981. — Alföldi András igazította helyre Mommsen tévedését, aki p. s. s. rövidítésben ... P(annoniae) S(ecundae) S(aviae), ami pedig nem más, mint a p(ro) s(e) s(isque) rövidített alakja.

²⁸⁸ CIL III 11026. — R. Grosse, Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung. 1920, 121. l.

²⁸⁹ CIL III 11036. — Grosse, u. o.

²⁹⁰ CIL III 4452 p. C. 212. — CIL III 3524. — Az első 212-ből való, mikor a székhely még Carnuntumban volt s a helytartó officiumához tartozó I. ad.-beli altisztek állítottak oltárt Caracalla-nak. A második Aquincumból való, mikor 228-ban az anquincumi helytartó officiumában működő I. ad.-beli speculatorok scholaja állít oltárt Alexander Severus tiszteletére.

²⁹¹ CIL III 10997.

²⁹² CIL III 4324.

²⁹³ Paulovics I., Laur. Aqu. II. 138. l.

²⁹⁴ CIL III 4324.

²⁹⁵ A. Schober, Die Römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, 101. l. 221. Arch. Ért. 1907. 239. l. 3.

²⁹⁶ CIL II. 4295.

²⁹⁷ CIL III 11017.

²⁹⁸ CIL III 4322 = 11027.

²⁹⁹ CIL III 4297.

³⁰⁰ CIL III 11030.

³⁰¹ CIL III 10984.

³⁰² CIL III 4293.

³⁰³ CIL III 11011 (= 4308, 10988).

³⁰⁴ CIL III 4312.

³⁰⁵ CIL III 4313.

³⁰⁶ CIL III 10966 (= 4280).

kantak szintén részesültek a honesta missiók kedvezményeiben.³⁰⁷

A legióhoz beosztott lovasok közül csak *M. Ulpius Rufus*,³⁰⁸ *Aurelius Iamarius*³⁰⁹ és *Septimius Priscus*³¹⁰ sírtáblái maradtak fenn.

Katonákat (milites) csak kevés számmal ismerünk, így: *Iulius Serenus*-t,³¹¹ *Q. Valerius Candidus*-t,³¹² *Aur. Plotianus*-t,³¹³ *Ulpius Sabinus*-t,³¹⁴ *Sp. Primitius*-t³¹⁵ és *Claudius Pulinus*-t.³¹⁶

Veteranusok közül ismeretesek: *Iulius Messius*,³¹⁷ *T. Flavius Clemens*,³¹⁸ *L. Sep. Cupitus*,³¹⁹ *L. Val. Longinus*,³²⁰ *Iul. Fuscinus*,³²¹ *C. Iulius Longus*,³²² *M. Munatius Placidus*.³²³ Van még ezeken kívül két veteranus feliratunk, ahol a nevet már nem lehet elolvasni.³²⁴

A BALPARTI BARBÁROK

Brigetio előtt, a Duna balpartján elhelyezkedő népek összetételéről és a városunkra is hatással lévő népmozgalmakról az utóbbi időben előkerült néhány szerencsés lelet ad bővebb felvilágosítást.

A jazygokat — akiknek nyomát még nem találtuk meg a Dunától északra, de akik már Tiberius korában a Kisalföldön vannak — valamikor az első század közepe táján szoríthatták vissza a Duna könyöke felé előretörő quadok.³²⁵ A jazygok és a quadok között helyezkedtek el a cotini és osi.³²⁶ Mindkét törzset később Pannóniába telepítették talán két részletben, a II. sz. elején és Marcus háborúi alatt.³²⁷ A quadok 50 körül tolódtak el Kelet felé, de nem valószínű,

hogy már ekkor Nógrádverőceig³²⁸ értek. Ezek lesznek a város állandó szomszédai, akik a III. és IV. sz. folyamán más germán népekkel is fel kellett, hogy töltsenek. Állandó érintkezésben maradtak Brigetio-val egészen Valeria feladásáig. A jazygokon, keltákon és quadokon kívül dák elemekkel is számolnunk kell a limes előterepén, melyek, ha nem is játszhattak döntő szerepet, de jelenlétük kimutatható.³²⁹ Ezek egy része már az i. e. I. sz.-ban itt van, s akiket később a jazygok szorítanak ki a Kisalföldről, míg egy másik dák csoport a II. sz. végén zárkózik fel a limesre. Az utóbbiakról a továbbiakban még beszélünk.

A sokfajta barbár betelepítés közül,³³⁰ amelyekből egész biztosan Brigetio környékére is jutott, talán a limes-menti *M. Ulpius* nevéek egy csoportja is ezek közé tartozott.³³¹ Ezeknek, ha kis mértékben is, de a második, illetőleg harmadik generációját a II. sz. végén, illetve a III. sz. elején is követni tudjuk. A dák tolmács is *M. Ulpius Celerinus* és fia *M. Ulpius Romanus*.³³² Erre a továbbiakban még rátérünk.

A quadokkal a római uralom négy évszázada alatt, kisebb-nagyobb megszakításokkal állandó háborúskodás folyt. Már Domitianus alatt kivette részét a brigetioi tábor a quadokkal folytatott harcokban. Ezidőtájt több aláról van tudomásunk, melyeket éppen az említett harcok miatt vezényeltek ide.³³³ 92 körül lehetett itt a legio I. adiutrix is átmenetileg, lehet, hogy teljes létszámmal, de lehet, hogy csak egy vexillatiója.³³⁴ Nerva alatt ismét fellángolt a harc, melyről Brigetiot illetőleg *Q. Attius Priscus* sírfeliratáról szerzünk tudomást, akit, mint a leg. I. ad. volt tribunusát, dona militariaival tüntetett ki Nerva a germánok elleni háborúban³³⁵ (quadok?).

Traianus alatt a limes-menti erődöket általánosan kőbe építették át s így épül meg az első brigetioi kő legiós tábor is. A quadok elhelyezkedése tette ezt szükségessé, akiknek helyzete ekkor már állandósult a limes előterepén.

Egy Hadrianus-kori feliratunk elárulja, hogy a 120-as években nagy építkezés volt a táborban és magát a tábor is hátrább helyezik, de

³⁰⁷ Paulovics I., A szónyi törvénytábla. (La table de privilèges de Brigetio, Arch. Hung. XX.) 1936. — Seston, Sur les deux dates de la table de privilèges de Brigetio. — Extraits de Byzantion. Tome XII. 1937.

³⁰⁸ CIL III 14355²³.

³⁰⁹ CIL III 15188³.

³¹⁰ CIL III 10962 (3396 = 4271).

³¹¹ CIL III 11028.

³¹² CIL III 4326.

³¹³ CIL III 11021.

³¹⁴ CIL III 11028.

³¹⁵ CIL III 11003.

³¹⁶ CIL III 4308.

³¹⁷ CIL III 10985.

³¹⁸ Paulovics I., Laur. Aqu. II. 126. I.

³¹⁹ CIL III 14355²³.

³²⁰ CIL III 11035.

³²¹ CIL III 11002.

³²² CIL III 4352.

³²³ CIL III 11030.

³²⁴ CIL III 4307, 11010 (= 4307).

³²⁵ Böven fejtegeti ezt a problémát Alföldi A., Budapest az ókorban I. 182. skk. — Részletes és további irodalom u. o.

³²⁶ Ismerteti ezt Alföldi A., id. m. 183. l. — További irodalom u. o.

³²⁷ A Marcus alatt lejátszódó cotinus betelepítésről már szólottam. Barkóczy L., Arch. Ért. 1944—45. — Egy korábbi betelepítés lehetőségéről a továbbiakban még beszélni fogunk.

³²⁸ A quadok kiköltözéséről részletesen Alföldi A., id. m. I. 179. skk.

³²⁹ Barkóczy L., Dák tolmács Brigetioiban, Arch. Ért. 1944—45. 178. skk.

³³⁰ Alföldi A., Arch. Ért. 1939. 103 skk.

³³¹ Erről a problémáról bőven szólok majd egy következő dolgozatomban.

³³² *M. Ulpius Romanus* sírládája alapján, — akinek az apja *M. Ulpius Celerinus* dák tolmács volt a legio I. adiutrixban, — megpróbáltam fejtegetni a szabad-dákok szerepét Brigetio életében. — Barkóczy L., id. h.

³³³ Lásd a „Hadtörténet és katonaváros“ című fejezetet.

³³⁴ Ritterling, R. E. XII. 1339.

³³⁵ CIL V 7423. — Ritterling, R. E. XII. 1389.

ennek nem barbár dúlás, hanem a Duna meder-változása az oka.³³⁶

Később Antoninus Pius alatt a Pannonia Superiorban állomásozó cohorsok számát kettővel növelték.³³⁷ A Marcus alatti nagy zűrzavart nem tudjuk pontosan követni. Van tőle egy nagy építési feliratunk a táborból³³⁸ és még néhány feliratunk uralkodásának legvégéről, de egyik sem beszél a lefolyt nagy háborúkról. Nemcsak a szomszédos népek, hanem az északról jövő langobárdok is berontottak Pannóniába, majd az obii rohamát tartóztatta fel a brigetioi legio az arrabonai és a későbbi azaumi (ala III. Thracum) ala.³³⁹ Itt harcolt a háború elején *M. Macrinus Vindex*, a későbbi praefectus praetorio,³⁴⁰ aki az *ala I. Ulpia Contarioroum*-ot (Arrabona) és az *ala III. Thracum*-ot vezényelte. Az utóbbi ebben az időben Ad Statuas (Vaspuszta) táborában állomásozott, s mint praefectust tüntette ki Marcus a germánok elleni háborúban dona militariával. Mint praefectus praetorio esett el a germánok elleni harcban. Egy másik katona³⁴¹ *C. Caesonius Rufinianus*, mint a *I. adiutrix tribunusa donato donis militariibus a divo Marco*.

169 és 172 között pusztult el a tábor és a környező épületek is.³⁴² Marcus háborúiból való jelenetre utal Aelius Septimus domborműves sírkövének csatajelenetes kompozíciója is.³⁴³

A quádok erősen meggyengültek a hosszú harcok alatt, s már nem volt módjukban ellenállni egy olyan változásnak, mely ha rövid időre is, de meggyöngítette helyzetüket Brigetio-val szemben.

Az újabban előkerült dák tolmács fiának szarkofágja, megmutatta nekünk, hogy egy új nép (?) zárkózik fel a pannóniai limesre — bár valószínű, hogy csak *töredékesen* —, mely kis részben érinti Superior és Inferior határát is. Ezek a szabad-dákok, vagy más, dákokkal keveredett csoport, akik a Marcus alatt megjelent keleti germánok nyomására elfoglalták az ugyancsak Marcus alatt Pannóniába telepített *cotini* és *osi* helyét, majd a carpok egészen a limesig szorították őket. Hogy az új ellenség ellen a két tartomány csapatai ne külön harcoljanak, hanem a vezetés egy kézben és egy tartományban legyen, arra készítette Caracallát, hogy Superior határát jóval nyugatabbra hozta, majdnem Arrabonáig, ameddig

³³⁶ Barkóczy L., Arch. Ért. 1944—45. — Lásd részletesen „Tábor“ című fejezetet.

³³⁷ Barkóczy L., Római katonai elbocsátó levél Csapdiból. Magy. Múz. 1946. dec.

³³⁸ CIL III. 11015.

³³⁹ Budapest az ókorban I. 192. l.

³⁴⁰ CIL VI 1449. — Ritterling, Arch. Epigr. Mitt. XX. 30. l.

³⁴¹ CIL XIV 3900.

³⁴² Lásd „Tábor“ című fejezetet.

³⁴³ CIL III 10969 (= 4310). — Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, 55. l. 117. — Utoljára Paulovics, Bud. Rég. XIV. 210. skk. Részletes irodalom u. o.

ez a dák csoport elért. Ekkor hívták vissza zászló alá *M. Ulpus Celerinus interpretis Dacorum*-ot.³⁴⁴ Úgy látszik azonban, hogy Caracalla kénytelen volt fegyveresen is fellépni ellenük; erre az időre tehető néhány szőnyi felirat keletkezése, mely éppen a túlsó partra vezetett expedíció halottairól számol be. Hogy ennek a dák fajtájú népnek sorsa mi lett, nem tudjuk. A III. sz. második felében biztosan felmorzsolódtak s Diocletianus korában már ismét a quádok vannak Brigetio-nál.

Már e fejezet első soraiban említettük, hogy az I. sz. végén és a II. sz. elején a limes mentén szereplő M. Ulpusok-ban talán nem Pannóniához tartozó betelepítetteket kell látnunk. A M. Ulpusok Traianus alatt kaptak polgárjogot. A II. sz. végén és a III. sz. elején több M. Ulpus jelenik meg Brigetio-ban.³⁴⁵ Többek között a dák tolmácsot in *M. Ulpus Celerinus*-nak hívják. Ez egy szemmel láthatólag egy csoportba tartozó társaság. Feltétlenül valami összefüggésnek kell lenni a korábbi és későbbi M. Ulpusok között, mert későbbi betelepítésnél már nem kaphattak *M. Ulpus* nevet. Tehát a névadományozás csak is a traianusi időkre vonatkozhat. Nagyon fontos jelen esetben, hogy *M. Ulpus Celerinus* tudott dákul, s így azt gondolnám, hogy a dák tolmácsban a korábbi M. Ulpusok második, illetve a fiában a harmadik generációra gondolhatnánk. Mindenesetre nehezen képzelhető el, hogy akár önszorgalomból tanult volna meg dákul, vagy mint hadifogoly. Még a huzamos szomszédságra sem hivatkozhatnánk, mert ez a nép nem lehetett hosszú ideig Brigetio szomszédságában.

Meg kell említenünk még azt is, hogy Marcus támadó háborújának egyik célja volt a puchovi kultúra népének leverése. A kimutatható leletek szerint valóban ekkor szakad meg a puchovi kultúra, melynek kialakulása az i. sz. kezdete körüli évekre esik, arra az időre talán, amikor *M. Vinicius* hadai felszorították az ittmaradottakat a hegyekbe. A Marcus alatt betelepített *cotinusok* között is voltak thrák nevű emberek, akiket a barbaricumban vettek fel maguk közé.³⁴⁶ Helyzetüknél fogva állandó érintkezésben voltak az Erdély felett lakó szabad-dákokkal. Miskolcra és Hatvanból ismerjük a dákok jellegzetes csészeformáját.³⁴⁷

Kérdés az, hogy nyugaton maradtak-e a quádok akkor, amikor Caracalla a quád királyt maga után vitette és lefejeztette.³⁴⁸ Mindenesetre, ha ezt megtehetette, úgy az csak a quádok gyengeségét mutatja.

³⁴⁴ Részletesen beszéltem erről, Arch. Ért. 1944—45. 178. skk.

³⁴⁵ Radnóti A., Arch. Ért. 1946—48.

³⁴⁶ Barkóczy L., id. m. 180. l.

³⁴⁷ Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon I. 29. l. Arch. Hung. XXV.

³⁴⁸ Alföldi A., id. m. 671. l. — További irodalom u. o.

Nem tudjuk, hogy milyen alkalomból állított bázist az ordo municipii Brigetionis Iulia Aquilia Severa tiszteletére.³⁴⁹ (218—222.) A Valerianus és Gallienus alatti nagy zűrzavarban sokszor kihasználhatták a barbárok a római sereg tehetetlenségét, s csak a pénzek szerezplő V P (ia) V F (idelis) és VI P (ia) VI F (idelis) jelzők mutatják, hogy hányszor kellett a legiónak keményen megállnia a helyét.

Valamikor a III. sz. második felében megerősödtek a quádok annyira, hogy Diocletianus uralkodásának utolsó éveiben másodszor dúlták fel Brigetio táborát. Erre mutat³⁵⁰ két arany pénzelet, a tábor területéről.

Az utolsó római császár, aki Brigetio-ban járt, Valentinianus volt. Még egyszer kísérletet tett az észak-pannoniai limes helyreállítására, de közben annyira felbőszült egy quád követtség fogadásánál, hogy szélütést kapott.³⁵¹ Ekkor erősítette meg a Győr és Komárom közötti Duna-szakaszt, de itt nem lehetett nagy baj, mert alig találunk tőle építési téglát. 395-ig még megérkezett a katonák zsoldja, de amikor az V. sz. elején Valeriát hivatalosan is átengedték a hunoknak, a római élet teljesen megszűnt.³⁵²

A dákok anyagi kultúráját csak két csésze képviseli Brigetio-ban (?) (Kállay-gyűjtemény). A szarmatákról pedig semmit sem tudunk. A hagyatékukra annyira jellegzetes kalcedon gyöngyökből ismerünk néhányot, de előkerülési körülményeik bizonytalanok (Kállay-gyűjtemény). A későszarmata korból talált egy kis edényt Paulovics római épületmaradványok között. (Publikálatlan.) A quádok emlékények szép számmal megtalálható itt. Azt már korábban tudtuk, hogy egy bizonyos kézzelformált, oldalán zsinórdísszel ellátott kis edényke, melyhez hasonlót még Nógrádverőcén találtak, a quádok hagyatéka. Újabban azonban Párducz Mihály mutatott rá még több olyan típusra,³⁵³ melyekben a quádok hagyatékát kell látnunk. Ez az anyag 1946-ban a sörházkerületi temető ásásánál került elő és szép számmal találunk benne korongon és kézzel formált kerámiát, melyek ehhez a csoporthoz tartoznak. (A temetőt Türr Ervin dolgozta fel. Munkája kéziratban.) Több darab van a Paulovics által felásott, de még nem publikált Járóka temetőből. Mindenesetre a temető-publikációk sűrösszefüggéseit többet mondanak majd, mint az egyes darabok.

A kutatás fejlődésével és haladásával, bizonyosan még más ethnikumok is felszínre buk-

kannak majd. Bizonyos, az ethnikumra vonatkozó kérdések vizsgálata jelenleg is folyamatban van.

A POLGÁRVÁROS

A „Topographia” című fejezetben már ismertettük a polgárváros általános települési adatait. Komoly kutatás alig volt itt s így a leletek alapján nem tudjuk megrajzolni kiépülésének körülményeit és kronológiáját. Másik nehézség, hogy régi leleteink csak általánosságban Szöny lelőhellyel vannak ellátva, de nem derül ki, hogy a katonai, vagy a polgárvárosból kerültek-e elő.

A városi élet kifejlődésénél ugyanazok a tényezők játszottak közre, melyek annyi sok városnál a római birodalomban.³⁵⁴ Az a jelentős folyamat, mely az itálikusok polgárjog nyeresével indult meg és a i. u. III. sz.-ban Caracallával elérte fejlődésének csúcspontját, nálunk sem maradhatott hatás nélkül. Hogy hogyan kapcsolódott bele Pannónia és ezzel Brigetio is a római állami gépezetbe és hogy ez a városiasító politika miképp indul meg már a korai császárkorban, ezt már Alföldi A. kifejtette Aquincummal kapcsolatban.³⁵⁵ Az előző részben pedig már szólottunk azokról az okokról, melyek Brigetio korai megszállását szükségessé tették. A továbbiakban csak a polgárváros kialakulásával és történeti fejlődésével foglalkozunk, amennyire ezt a rendelkezésünkre álló emlékények megengedi.

A polgárváros függvénye a szomszédos katonavárosnak és tábornak, melynek történeti változásai a polgárvárosban is megtalálhatók.

Ügy látszik azonban, hogy a polgárváros csak a II. sz. végén lesz olyan erős, hogy megkaphatja a municipiumi rangot. Itt azonban figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy már a II. sz.-ban megszűnnek az igazi római városok alapításai, csupán a római közösségbe vágyódó provinciálisokat elégitették ki ezzel a címmel.³⁵⁶ Sokszor azonban a pillanatnyi helyezkedés is ledöntött minden akadályt az előtt, hogy megkaphassák a municipium, vagy colonia rangot. Lehetséges, hogy már a legió ideköltözésével egyidőben számolhatunk egy külön kis polgári településsel. A Hadrianus és Pius alatti béke előnyösen hozzájárulhatott egy ilyen város fejlődéséhez, de Marcus háborúi jóidőre gátat vetettek ennek. A lakosság ekkor alaposan kicserélődött, mutatja ezt az idegenek száma Brigetio-ban. Mint a quádok ellen irányuló hadműveletek egyik főhelye, sokat szenvedett az ellensé-

³⁴⁹ Radnóti A., Római tábor és feliratos kövek Környéről, Laur. Aqu. II. 84. sk.

³⁵⁰ Lásd a „Tábor” című fejezetet.

³⁵¹ Alföldi A., id. m. 686. l., további irodalommal. — Utoljára Piganiol, L'empire Chrétien, 197. l. — Histoire Romaine, Tome IV. deuxième partie.

³⁵² Alföldi A., id. m. 687. l. — U. o. további irodalom.

³⁵³ Párducz M., Magy. Múz. 1946. ápr. 10. skk.

³⁵⁴ Rostowtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft in Römischer Kaiserreiche I. 152. skk. — Marquardt, Römische Staatsverwaltung. — Alföldi A., Budapest az ókorban, I. 266. skk. — További irodalom u. o.

³⁵⁵ Alföldi A., Pannónia rómaiságának kialakulása, Századok, 1936. — Budapest az ókorban I. 270. skk.

³⁵⁶ Alföldi A., Budapest az ókorban I. 271. l.

ges betörésektől, amit az ásatásoknál felszínre kerülő vastag égési rétegek is mutatnak. Az a nagy fellendülés, melyet a Severusok hoztak, itt is erősen éreztette hatását. Az ellanyhuló itáliai kereskedelmet, melynek már csak utolsó rezgése érte el Brigetio-ba, a galliai és rajnai kereskedelem váltotta fel, míg a II. és III. sz. fordulóján a keletiek hoztak új szintet a város életébe. Azt hiszem, hogy ezek a keleti kereskedők és iparosok teremtik meg a mozgalmas életet nemcsak a katonavárosban, hanem a polgárvárosban is. Nemcsak itt van ez így, hanem a tartomány más városaiban is. A nagy tradíciókkal rendelkező szírek és kisázsiaiak jelentős tényezői, a Severidák alatt megindult fejlődésnek. Erre a korra esik a város virágkora és ekkor kellett kiépülnie a polgárváros körülvevő falnak is.³⁵⁷ Hogy mikor lett a polgárváros municipium, erre nézve megoszlanak a vélemények.³⁵⁸ Nagy Tibor elgondolása az volt, hogy Brigetio Carnuntummal és Aquicummal együtt Hadrianusnak köszönhető volna a municipium jog adományozását.³⁵⁹ Ez a feltevés már eleve elesik, mert ebben a korai időben ez még lehetetlen. Kubitschek³⁶⁰ és Paulovics³⁶¹ kiinduló pontnak az Antoniniana, a feliratos emlékek tanúsága szerint, a városnév után használatos jelzöt vették, s így a municipalis jog elnyerését Caracalla uralmával hozták kapcsolatba, míg Radnóti³⁶² egy korábbi dátumot, — Septimus Severus alatti előlépést — is lehetségesnek tart. Ha figyelembe vesszük a melléknevekkel ellátott városokat, azt láthatjuk, hogy az alapításkor kapott jelző mindig a város neve előtt áll, pl. Colonia Claudia Savaria,³⁶³ Colonia Ulpia Poetovio,³⁶⁴ Colonia Septimia Aquincum,³⁶⁵ míg a kitüntető jelzők a város neve után kell, hogy álljanak. Ezt a változó császárjelzöt leginkább a csapatoknál figyelhetjük meg jól, mert a kitüntető jelző használata a császár uralkodási idejével volt egybekötve.³⁶⁶ Az alapító jelző csak akkor változhatott meg, ha ott újabb adsignatio, illetőleg újabb kolonizáció történt. Siscia-t Vespasianus emeli coloniává, neve tehát: colonia Flavia Siscia.³⁶⁷ Ismerünk azon-

ban egy feliratot, ahol mint colonia Septimia Siscia van említve.³⁶⁸ Az Antoniniana-t, mint alapításkor kapott jelzöt, a csapatoknál idáig csak egy helyen találtam meg, éspedig a cohors I. Antoniniana Treverorum-nál.³⁶⁹ Brigetio municipiummá való előlépését korábbra kell tennünk Caracalla uralmánál.

193-ban az itt székelő legió I. adiutrix a császárválasztásnál Severus pártjára állott, hasonlóképpen a carnuntumi és aquincumi legiókhoz. Ennek következtében lett colonia Aquincum³⁷⁰ és Carnuntum,^{370a} míg Brigetio-ról semmi hírünk sincs. Ugyanekkor Vindobona, amely nem csatlakozott Severus mellé, municipium maradt. Ha tehát a fent említett két város elnyerte jutalmát, miért éppen Brigetio maradt volna ki, hiszen Severus legiós pénzei között a carnuntumi és aquincumi legiók mellett a legio I. adiutrix is szerepel.³⁷¹ Nem hiszem, hogy tévednénk, ha a municipium rang elnyerését Aquincum coloniává való előlépésének idejére tennénk,³⁷² s itt is a 194-es dátumot fogadjunk el.

Hogy mikor lett colonia, azt még nem tudjuk. Az Ordo decurionum *Iulia Aquilia Severa* tiszteletére állított bázisán még municipium,³⁷³ (218—222), a colonia említése³⁷⁴ azonban csak egy feliraton szerepel, melynek betűi a III. sz. végén használt betűtípusokra jellemzőek.

Felső Pannóniában Brigetio, mint polgári telep nem ért, sőt nem is érhetett el tartományi viszonylatban jelentős helyet, mivel a többi, kimondottan virágzó polgári telep jobban magukba szívták a polgári elemeket és Brigetio helyzete sem volt mindig biztonságos. Nem tudjuk még pontosan, hogy a katonai romanizáció mellett milyen szerepet töltött be a polgári romanizáció, mivel Szőny község ráépült a polgárvárosra és így a kutatás lehetelenné vált.

Mind a polgárváros, mind a katonaváros életében a döntő lökést Severus trónralépése adta meg.

A polgárváros alkotmánya olyan volt, mint sok más városé a római birodalomban. Élén a *II. viri iure dicundo állottak*, hatáskörük a közügy és a vallásos kötelek közt oszlott meg. Egyik töredékes feliratról ismerünk egy *II. viri-t*, *C. Vindonius*-t.³⁷⁵ Az ordo decurionum tagjai közül ismerjük *C. Marcus Verus-t*,³⁷⁶ *P. Aelius Traianus-t*,³⁷⁷

368 CIL III 3973, 3976.

369 G. M. Bersanetti, i. m. 107. l.

370 Alföldi A., Budapest az ókorban. I. 274. sk.

370a R. E. VI. 1603. sk.

371 LEG. I ADIUT. Cohen, IV². 131 nr.

372 Alföldi A., id. h.

373 Radnóti A., id. m. 84. skk. = F 240

374 CIL III 4335.

375 CIL III 11044. (= 4334). 376 CIL III 4294

377 CIL III 4336.

378 CIL III 11044. (= 4334).

³⁵⁷ Topographia c. fejezet.

³⁵⁸ Foglalkozott ezzel a kérdéssel Kubitschek, R. E. — Paulovics I., Római feliratos kövek a kisigmándi temetőből, Pannonia, 1936. o. — Nagy T., A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. Diss. Pann. Ser. II. 12. 20. l. — Radnóti A., Római tábor és feliratos kövek Környéről. Laur. Aqu. Diss. Pann. Ser II. 18. 87. l.

³⁵⁹ Nagy T., id. h.

³⁶⁰ Kubitschek, id. h.

³⁶¹ Paulovics I., id. h.

³⁶² Radnóti A., id. h.

³⁶³ CIL III 4070, *4153, 4154, 4156, 4183, 4194, 11223.

³⁶⁴ CIL III 5427.

³⁶⁵ CIL III 10481.

³⁶⁶ Újabban részletesen foglalkozott ezzel G. M. Bersanetti, I. sopranomi imperiali variabili degli auxilia dell' esercito Romano, 107. skk. — Athenaeum.

³⁶⁷ CIL III *3951, 4471, 11029.

io Margo-t,³⁷⁸ M. Aurelius Antiochianus-t³⁷⁹ és M. Aurelius Polideucus-t.³⁸⁰ Egyik III. sz.-i feliraton Annus Sperantius, mint decurio coloniae Brigetionis³⁸¹ szerepel. Természetesen itt sem hiányozhatott a quinquennalis, aedilis, quaestor és más városi tisztviselő. C. Vindonius neve után³⁸² valószínűleg — ez a rész már kitört — ott állott a quinquennalis jelölése, miután már volt II. vir. Jelentős számmal van képviselve az augustalisok testülete. Sok közöttük az orientalis. Ismeretesek Titius Domnius,³⁸³ Aurel. Antiochianus,³⁸⁴ C. Petronius Nundianus,³⁸⁵ Cusicallistio,³⁸⁶ Iul. Primiús,³⁸⁷ Secundus,³⁸⁸ Masuinnius Amicus,³⁸⁹ Q. Ulpus Felix,³⁹⁰ Rufus,³⁹¹ és T. Atonius Fortunatus.³⁹²

A coll. opificum deo Silvano sancto sacrumnak állít oltárt³⁹³ és az oltár két oldalán a tagok és collegiumi tisztviselők neve is fel van sorolva. Van feliratunk a coll. cultorum Iovistól³⁹⁴ is és a Pannoniában még ismeretlen coll. montanorum-tól.³⁹⁵

Belső életmenetük a városokéhoz hasonlóan folyt. Az albumban az első helyet itt is a patronus foglalta el, de ezek már csak a helyi pénzarisztokráciából, az augustalisok soraiból kerültek ki. Fentebb említettük már Q. Ulp. Felix-et, a coll. centonarium és s Rufus-t, a coll. opificum patronusait, akik mint patronusok fedezték a collegiumok kiadásait. A praefectusok mellett a magisterek vezették a belső ügyeket,³⁹⁶ s mint a városokban, a quinquennalis tisztség is divatban volt. A coll. iuventutis egyik magisterét Aelius Martinust is ismerjük.³⁹⁷ A coll. opificum feliratán szereplő magisterek neve kitörött, ellenben az oldalakon szereplő névsor bemutat néhányat a tagok és a coll. tisztviselők közül. A tisztviselők közül megtaláljuk Superatus-t, mint decuriot, Flavius Salvianus quaestor-t, Felix

arcarius-t és Aurelius Felix aedilis-t.³⁹⁸ Ezek mellett még 14 tagot találunk az oldalakra felvéve. Látjuk tehát, hogy a belső szervezeti felépítés mennyire skematikus és mennyire megtartja a városi formát. Még határozati tevékenységeik és különböző gyűléseik is ugyanúgy folynak le.

A katonáknál is találunk ilyen egyesületeket, melyeknél azonban a temetkezési egyesülések mellett a fősúly a hadi továbbképzésen volt, de erről a hadtörténettel kapcsolatban már beszélünk.

Nem tudjuk, hogy a Brigetio-t környező kisebb telep-, illetve tanyahelyek közül, jogilag melyik tartozott a katona-, vagy polgárváros közigazgatásához. Gondolunk itt Szomód, Tatabánya, Mocska, Környe esetére, ahonnan feliratos emlékek és más római tárgyak is kerültek elő.

Nem tudjuk még megállapítani, hogy Mogentiana municipium kövei miért szerepelnek Brigetio-ban. Az egyik a Bum-bum-kúti római erődből került elő, lehet hogy építkezéshez hozták ide.

VALLÁSI VONATKOZÁSÚ FELIRATOS EMLÉKEK

A környékbeli őslakosság, az illyr azalások vallásos képzetének kis töredékét, melyet a kelta már részben már betakart, romanizált sír-emlékekről ismerjük meg.³⁹⁹ Túlvilági s egyben vallásos elképzeléseikkel állnak kapcsolatban az I. sz.-i sírköveken szereplő asztrális szimbólumok.⁴⁰⁰ Az azalás származású Cotomas sírkövén (II. t. I. F. 3.) a vadászjelenet alatt két szembeforduló halat látunk, mely Dölger szerint halotti áldozat. Ugyanezen sírkő alján látható íves ábrázolást Nagy Lajos ianua felix-re magyarázza. A Komáromi Jókai Múzeumban van egy másik asztrális szimbólumokkal díszített kő,⁴⁰¹ félhold alakú jeggyel, mely szintén a túlvilági hittel kapcsolatos (II. t. 2. F. 4.).

³⁹⁸ Ennek neve után csak egy szimpla „e” betű van, de a collegium opificerum elírás után feltételezhetjük, hogy ez a betű az aedilist akarta jelenteni.

³⁹⁹ Ebben a fejezetben mellőzzük a szellemi hátteret, melyet egyébként már két kitűnő munka tárgyalt Aquincumra vonatkozólag. — Brelich A., Aquincum vallásossága, Laur. Aqu. II. Diss. Pann. Ser. II. 11. — Nagy T., Budapest az ókorban I. 388. skk. — Területünk kulturális felépítése csaknem teljesen azonos Aquincuméval és területileg is közel fekszik Br.-hoz. Főleg statisztikát szeretnénk itt adni arra vonatkozólag, hogy különböző periódusokban milyen ethnikum között oszlik meg az istenségek tisztelete.

⁴⁰⁰ Nagy Lajos dolgozta fel az asztrális szimbólumokkal díszített sírköveket. Legutoljára bővített kiadásban összegezte eredményeit. Laur. Aqu. II. Diss. Pann. Ser. II. 11. Les symboles astraux sur les monuments funéraires de la population indigène de la Pannonie. — Utoljára ő tárgyalja ezt a sírkövet, 235. sk. — További irodalom u. o.

⁴⁰¹ CIL III 13435. — Ondrouch, id. m. 51. I. 42.

³⁷⁸ Paulovics I., Laur. Aqu. II. 132. = F 79

³⁷⁹ U. o. 132. I.

³⁸⁰ U. o. 141. I.

³⁸¹ CIL III 4335. +

³⁸² CIL III 11044 (= 4334). +

³⁸³ CIL III 11045. +

³⁸⁴ CIL III 4281. +

³⁸⁵ CIL III 4323. +

³⁸⁶ CIL III 4330. +

³⁸⁷ CIL III 11027 (= 4322). +

³⁸⁸ CIL III 11044 (= 4334). +

³⁸⁹ CIL III 11007. +

³⁹⁰ Paulovics I., Laur. Aqu. II. 124. sk.

³⁹¹ U. o. 134. sk.

³⁹² U. o. 123. I.

³⁹³ U. o. 134. skk.

³⁹⁴ U. o.

³⁹⁵ Erre vonatkozólag Kornemann tesz említést (R. E. VII.). Als eine Gruppe dieser religiösen Genossenschaften für öffentlichen Culte hat man die verbandlichen und pagi aufgefasst.....

³⁹⁶ Alföldi, Budapest az ókorban I. 290. sk. — További irodalom u. o.

³⁹⁷ CIL III 4272. +

Ugyancsak megtaláljuk rajta az előbbihez hasonló halábrázolást is.

Brelich és Nagy Tibor szerint az őslakosság előzményeihez csatlakozott a *Nympha-kultusz*.⁴⁰² Az illyr-kelta istenvilágnak ezt a matrona-hármasságát ébrentartották a környező melegvízforrások. Nem messze Brigetio-tól Tatán és Dunaalmáson van ilyenekről tudomásunk. E gyógyforrások még ma is használatban vannak. Dunaalmáson került elő L. Attius Macro legatus Augusti⁴⁰³ dedikációja, aki *Nymphis sacrum* állított oltárt (XXIX. t. 4. F. 185.). Szőnyben, ahova a tatai gyógyforrás vizét vezetékén hozták el, szintén találunk Nymphanak szóló dedikációt. Itt van a III. sz. elejéről L. Aurelius Gallus legatus Augusti⁴⁰⁴ oltárköve (XXXIX. t. 4. F. 186.) és még egy töredékes állapotban fennmaradt *Nymphis* feliratunk⁴⁰⁵ (F. 187.). Feltűnő azonban, hogy Róma hivatalos képviselője és a legio parancsnoka őslakos (?) istenségnek dedikálna oltárkövet?⁴⁰⁶

A *Matrona*-hármasság megnyilatkozására utalnak a kutatók L. Volumnius Horatianus⁴⁰⁷ (XXIX. t. 3. F. 191.) és M. Ulpius Rufus⁴⁰⁸ (XXXVIII. t. 3. F. 192.) *Campestres*-nek⁴⁰⁹ dedikált oltárain. Mindkét felirat a III. sz. első két évtizedéből való.

*Silvanus*⁴¹⁰ tisztelete úgy látszik, Brigetio-ban nem helyi gyökérből fakad, hanem a csapatokkal idehelyezett katonák annak tiszteletét magukkal hozták. Brigetio-ban a rómaiakat megelőzőleg egyébként sem volt római telep. Kultusza a hivatalos államvallás, Juppiter tisztelete után a legelterjedtebb. Kettős arculata közül a *domesticus* a gyakoribb, *silvestris* csak két oltárkövön jelenik meg. Mindjárt első helyen kell megemlítenünk a *collegium opificum*⁴¹¹ (sic! collegium opificerum) háromoldalas oltárát, melyet a II. és III. sz. fordulóján készítettek (XXXIX. t. 1, 2, 3. F. 177.). Az oltárkö egy *Silvanus*-ünnepség alkalmából készült a *collegium* tisztikarának névsorával. Azok a kézművesek, akik ebbe a *collegium*ba tartoztak, főval dolgozók voltak és éppen ezért állítottak *Silvanus*-nak oltárt. Ez az oltár hivatalos jellegével feltétlenül a *collegium* főistenére utal, aki főrészes és megteremtője volt megélhetésüknek.

Csak *Silvano* állított oltárt, L. Annius Secun-

dinus⁴¹² (XLI. t. 2. F. 179.) és Valerius⁴¹³ (XLI. t. 5. F. 180.).

Silvanus, mint *Domesticus* szerepel a valószínűleg délről ideszármazott P. Aelius Eupropes oltárán⁴¹⁴ (XLVI. t. 5. F. 171.), azonkívül Iul. Fuscinus veteranus⁴¹⁵ (XXXIII. t. 5. F. 173a.) és Sp. Primitius miles⁴¹⁶ (XL. t. 2. F. 169.) oltárkövén és még egy töredékes darabon (LXIII. t. 7. F. 172.) találjuk meg, Aur. Felica-nál⁴¹⁷ a *Silvano domestico sacrum* dedikációs formát találjuk. (F. 174.) Egy kis oltár *Silvano sancto domestico* van dedikálva⁴¹⁸ (XLI. t. 5. F. 170), míg C. Nundianus *in honorem domus divinae Silvano domestico* kezdetű dedikációja a III. sz. első felében a Rajna-vidék analógiáival hozható kapcsolatba⁴¹⁹ (XXXV. t. 3. F. 168.). Mint *Silvano deo sacrum* jelenik meg Sep. Lucius veteranus oltárkövén Alexander Severus korában⁴²⁰ (XLI. t. 1. F. 178.). *Silvanus domesticus* jellegét jól mutatja a tábor III. sz. eleji rétegéből előkerült kis relief, mely *Silvanus* ábrázolja, kezében görbe kerti késsel, másodmagával⁴²¹ (LIII. t. 6. F. 173b.).

Silvanus silvestris arculatáról csak két oltárkövön szerzünk tudomást. Egyik Aelius Tertius pequarius oltára,⁴²² (F. 175.), a másik pedig Maximus signiferé.⁴²³ (F. 176.) Ulpia Candida⁴²⁴ pedig *Silvanis* állította oltárát (F. 182.).

Katona és polgár egyaránt tisztelte *Silvanus*t. Érdekes, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló oltárkövek zöme a II. sz. végéről és a III. sz. első feléből valók. Hogy ennek okát megérthessük, vegyük sorra a következőket.

Brigetio helyén nem volt az őslakosságnak telepe. Kizárólagosan római település, az őslakosok jó pár kilométernyire voltak innen Dunaalmás körzetében. A *Silvanus* kultusz hordozóiban elsősorban azokat a katonákat találjuk meg, akik a déli tartományokból kerültek ide. De nemcsak a katonákkal, hanem a polgári egyénekkel is ez a helyzet, akik a nagy markomann-szarmata háború után, mint telepesek kerültek ide, amikor is majdnem az egész lakosság átcserelődött, legalább is a limes mentén. Itt van mindjárt a görög nevű P. Ael. Eupropes. Brigetio-ban egyáltalában nem otthonos Sp. Primitius neve sem. Hasonlóképpen idegen itt Aur. Felica és Iulius Fuscinus, Aelius Tertius

⁴⁰² Nagy T., id. m. 398. sk. — További irodalom u. o.

⁴⁰³ CIL III 11077 (= 4356).

⁴⁰⁴ V. Ondrouch, id. m. 45. l. 25. sz.

⁴⁰⁵ CIL III 10961.

⁴⁰⁶ Dobrovits Aladár ismertetése Brelich Angelo, „Aquincum vallásos élete“ c. dolgozatáról. Fol. Arch. III—IV. 304. l.

⁴⁰⁷ CIL III 14335²¹.

⁴⁰⁸ CIL III 14335²².

⁴⁰⁹ R. E. VI. *Campestres*.

⁴¹⁰ Kimerítően tárgyalja *Silvanus* tiszteletét Nagy T., id. m. 388. skk. — További irodalom u. o.

⁴¹¹ Paulovics I., id. m. 134. skk.

⁴¹² Paulovics I., id. m. 129. l.

⁴¹³ CIL III 4303.

⁴¹⁴ CIL III 11000.

⁴¹⁵ CIL III 11002.

⁴¹⁶ CIL III 11003.

⁴¹⁷ CIL III 11001. — Ondrouch, id. m. 49. l. 9.

⁴¹⁸ CIL III 10999.

⁴¹⁹ Barkóczy L., Kiadatlan feliratos kövek Brigetio-ból. Arch. Ért. 1944—45. 147. l.

⁴²⁰ Publikálatlan.

⁴²¹ Nagy Tibor fogja rövidesen publikálni.

⁴²² CIL III 13438.

⁴²³ CIL III 4306.

⁴²⁴ CIL III 4304.

pequarius pedig talán nemcsak nevében, de származásában is azonos Tertius Abascantus-szal.⁴²⁵

A collegium opificum felsorolt tagjainak neve nagyrészt görög. Igazában tehát csak a II. sz. végén és a III. sz. elején kezdődött meg Brigetio-ban a Silvanus-kultusz.

Figyelembe lehetne venni esetleg azt a tény, hogy a legio I. adiutrix 119-ben telepedett le állandóan Brigetio-ban s még ezután is hosszú ideig tábort épített; így az a harminc-harmincöt esztendő, ami még hátra volt a markomann háborúig, nem sok s így nem is csodálkozhatnánk, ha Silvanus-oltáraink zöme a Marcus utáni időkre esik. A másik fő szempont, amely valószínűleg döntő is, hogy míg Marcus előtt a nyugatról jövő csapatok kaptak táborhelyet Brigetio-ban, a I. adiutrix, az állandó háziezred is nyugatról jön, addig a II. sz. második felétől kezdve, különböző okok folytán egyre több déli és keleti elem jelenik meg a katonák között. Természetesen jelentősen hozzájárult a Silvanus kultusz elterjesztéséhez a katonákkal idekerült polgári lakosság is. Így Brigetio esetében a rendelkezésünkre álló emlékanyag alapján ősi illyr-kelta Matronákról, Nymphákról és Silvanusról nem igen lehet beszélni. Egyrészt nagyobb tömegben való megjelenésüknek meglehetősen késői volta, másrészt állítóiknak idegen származása nem engedheti ezt meg.

Természetesen az oltárkövek datálása eléggé nehéz, de a névanyag dokumentálja azt az ethnikai-törést, mely a Marcus háború alatt Pannóniában végbement. Itt a névanyag pontos kiélémezése fogja a kérdést véglegesen eldönteni. Annyi azonban már most is látszik, hogy Marcus előtt alig találkozunk Silvanussal, a nagy háború után viszont tömegesen jelennek meg és ez új ethnikai csoportoknak köszönhető. Ezt a problémát Dobrovits Aladár⁴²⁶ már korábban észrevette és rámutatott a probléma kidolgozatlanságára is. Természetes, hogy ebben az egy esetben, Brigetio-val kapcsolatban ez a probléma nincsen megoldva, egész Pannonia vallásos életét át kell dolgozni statisztikai, kronológiai és névanyag elemzése szempontjából, hogy a kérdést meg lehessen oldani.

Silvanus és a Silvanák társaságához tartozik Diana, kinek nevét egy Severus Alexander-korabeli oltárkőről ismerjük.⁴²⁷ (LXIII. t. 2. F. 224.). Mint a Silvanus társaságában élő erdei vadállatok istennőjét ismerjük egy III. sz. eleji dombozműről, melyen Diana nyers provinciális, keleties felfogásban van ábrázolva.⁴²⁸ (LIII. t. 1.).

A római természetvallás életet és halált jelentő hitének, Terra Mater⁴²⁹ kultuszának két

oltárkövét ismerjük Brigetio-ból. Aelius Stratonicus oltára⁴³⁰ a II. sz. elejéről való (XXX. t. 6. F. 189.), míg C. Cassius Karinusé⁴³¹ a II. és III. sz. fordulóján készült (XXXII. t. 1. F. 190.). Lényegileg Terra Mater kultuszának fogalmi köréhez kapcsolódik Neptunus⁴³² tisztelete, mely jelen esetben a Duna istenségére vonatkozik. L. Antonius Sabinianus említi Neptunust Juppiter, Minerva, Liber Pater és Diana társaságában.⁴³³ Liber-Libera kultusza egy oltárkövön jelenik meg Brigetio-ban; állítója Demophilus libertus, nem pannoniai ember. Az oltár 206-ban készült (XXXII. t. 2. F. 188.). Az újabb kutatások szerint tisztelete a Dunavidék illyr lakosságának vallásosságában gyökerezik, egyes szálaival pedig az őslakosok vallásosságához kapcsolódik.⁴³⁴ A fentebb említett oltárkövet, amint mondtuk, nem helyi ember állította.

Már a római korban gyógyulásra használták, amint már említettük, a dunaalmási és tatai melegvízforrást. De gyógyulást hozó melegvíz volt a Tatáról vezeték idevezetett forrásvíz is. Itt a Nympha kultusz már találkozunk a hivatalos gyógyító istenséggel Aesculapius-sal és Hygieia-val. Aesculapius-nak⁴³⁵ csak egy töredékes oltárát ismerjük (F. 199), de kis szobrai jól mutatják kultuszának elterjedt voltát (LVI. t. 1, 3.). Hygieia-nak szintén ismerjük egy szobrát Brigetio-ból. (Vezető a régészeti gyűjteményben, 102, 1938.) Ehhez a kettőhöz csatlakozik az eddig még Pannóniában csak igen kevéssé ismert gyógyító istenség, Apollo,⁴³⁶ aki Hygieia társaságában kimondottan gyógyító oldaláról mutatkozik meg (XLVI. t. 4. F. 226.). Mint Apollo Grannus⁴³⁷ kap szentélyt a tábortól délre, oszlopcsarnokkal (F. 232.). A Grannus melléknév is gyógyulással kapcsolatos.

Cn. Curius Lycius (aki neve után ítélve görög származású) centurio oltarán Apollo,⁴³⁸ mint Daphneus jelenik meg (F. 200.).

A gyógyító istenségek csoportjába tartozott Bona Fortuna⁴³⁹ is, akinek M. Septimius Valentinus decurio Brigetionis állított oltárt (F. 196.).

Nagy Tibor szerint nem lehetetlen, hogy Mercurius egyik arculatában az őslakosság istenségét⁴⁴⁰ kell keresnünk, akinek tevékenysége a túlvilági szemléletben játszik szerepet. Tiszte-

⁴³⁰ CIL III 11009. — Ondrouch, id. m. 47. l.

⁴³¹ CIL III 15188¹. — Kuzsinszky B., Arch. Ért. 1902. 36. l. — Hampel J., Arch. Ért. 1909. 49. l. 48.

⁴³² Nagy T., id. m. 398. l. — További irodalom u. o.

⁴³³ CIL III 11079 (= 4363).

⁴³⁴ Nagy T., id. m. 414. l.

⁴³⁵ CIL III 10971.

⁴³⁶ Paulovics I., id. m. 124. l. — V. ö. Nagy T., id. m. 400. l.

⁴³⁷ CIL III 10772. — Újabban Paulovics foglalkozott vele bővebben, id. m. 125. l.

⁴³⁸ CIL III 4285.

⁴³⁹ CIL III 4255

⁴⁴⁰ Nagy T., Budapest az ókorban. I. 401. l.

⁴²⁵ CIL III 11030.

⁴²⁶ Dobrovits A., id. m. 304. l.

⁴²⁷ CIL III 11079 (= 4363).

⁴²⁸ Nagy T. fogja rövidesen publikálni.

⁴²⁹ Nagy T., id. m. 396. l.

lete otthonos a polgári jólétben, de bevonul tisztelete a császár-kultuszba is. Mercurius alakja kezében pénzes zacskóval, ismert volt Brigetio-ban. Ábrázolását sok kisbronzon megtaláljuk, de megtaláljuk kőből kifaragva is.⁴⁴¹ Még a II. sz. első feléből való M. Val. Marinus⁴⁴² *Mercurio sacrum*-nak dedikált oltára (XXX. t. 1. F. 195.). Aur. Bassus⁴⁴³ oltárán pedig Silvanus és Fortuna társaságában jelenik meg és az Augustus megjelölés sem hiányzik (XXXVI. t. 2. F. 223.).

Mercuriusnak a jólétet és bőséget adományozó alakjához kapcsolódik *Fortuna* szerepe. Erre utal éppen a fent említett *Fortunae, Mercurio, Silvano* kezdetű felirat, amely mutatja az istenpár lényeges összetartozását.

Nemcsak az anyagi szerencse, a jólét, Fortuna megnyilatkozása, hanem az élet minden megnyilvánulásában ott találjuk. Fortuna minden vonatkozásban jelen van, s a legkülönbözőbb ok miatt kap oltárkövet. *Bona Fortunának*,⁴⁴⁴ — akinek szerepére már a gyógyító istenségek tárgyalásánál utaltunk, — dedikált oltárt M. Septimius Valentinus decurio.

T. Sere Diogenes, I. o. m. et conditori et Fortunae fortissimae leg. I. adi. p. f. Sev.⁴⁴⁵ (F. 222.) dedikálja oltárát. A hadiszerecsére, vagy valamilyen más okból származó fogadalom beváltására kell gondolnunk Priscinius Hilario mil. leg. XXX V. V. Fortunae sacrum⁴⁴⁶ kezdetű oltárán. *Fortuna*, mint *conservatrix*⁴⁴⁷ jelenik meg Aur. Superinus praef. leg. I. adi. agens vices legati oltárkövén (XLIII. t. 5. F. 198.).

A katonaság vallásosságának középpontjában a tábori szentélyben elhelyezett jelvények és császárképmások állottak.⁴⁴⁸ Első helyen állott az *aquila*, mely mint Iuppiter szent madara az állandóan jelenlevő Iuppitert jelentette. *Aquila et genio leg. I. adi. p. f.* dedikálja kis bronzlapját Antonius Lucius⁴⁴⁹ (LIV. t. 2.). Iuppiter tisztelete általános volt a birodalomban mindvégig. Az egyetemes római kultusz középpontja a *Capitolium*, ahol *Iuppiter, Iuno* és *Minerva* társaságában székel és ez megvolt a tábori szentélyben éppen úgy, mint a polgár városban.

Iuppiter elsősorban hadi isten és mindennek előtt a katonák körében dominál, de mint a mindenség ura a többi istenek felett is messze magasan áll, s így kultusza Brigetio-ban is a legelterjedtebb. Neki dedikálja oltárát P. Publi-

lius⁴⁵⁰ praefectus (XXIX. t. 1. F. 128.), L. Albus Albus centurio⁴⁵¹ (XXIX. t. 2. F. 129.), Aur. Vitalis⁴⁵² veteranus (XXX. t. 5. F. 130.), Aelius Vindex⁴⁵³ miles (XXXIII. t. 1. F. 132.), Cl. Claudianus⁴⁵⁴ optio (XXXVI. t. 7. F. 136.), M. Ael. Honoratus⁴⁵⁵ centurio (XXXVII. t. 2. F. 137.), Ulpus Celerinus⁴⁵⁶ salariarius (XXXVIII. t. 4. F. 139.), C. Octavus Valens⁴⁵⁷ centurio (XL. T. 3. F. 141.), Iul. Messius⁴⁵⁸ veteranus (XL. t. 5. F. 143.), Domitius Terentianus⁴⁵⁹ optio (XLII. t. 1. F. 145.), Aur. Ianuarius⁴⁶⁰ dux (XLIII. t. 4. F. 148.), Aurelius Tertullus⁴⁶¹ immunes (LXIII. t. 3. F. 153.), C. Nymphidius Sabinus⁴⁶² leg. aug. (F. 150.), P. Titi. Victorinus⁴⁶³ cornicularius (XXXIV. t. 4. F. 155.). Mint conservator⁴⁶⁴ megjelenik egy III. sz. eleji oltáron (XXXII. t. 3, 5. F. 131.).

Juppiternek dedikált oltárt C. Marcius Verus Brigetio municipium decurioja⁴⁶⁵ a III. sz. elején (XXXIII. t. 2. F. 133.), Silvanus Gesara⁴⁶⁶ (XXXV. t. 4. F. 156.), Aelius Lascius⁴⁶⁷ (XXXVI. t. 3. F. 134.), Ulpus Maximus⁴⁶⁸ (XL. t. 1. F. 140.), Atilius Favor⁴⁶⁹ (XL. t. 4. F. 142.), M. Ulpus Viator⁴⁷⁰ (XL. t. 6. F. 144.), Aur. Vi[talis?]⁴⁷¹ (XLIII. t. 4. F. 146.), Aur. Valentinus⁴⁷² (XLIII. t. 3. F. 147.) és a collegium montanorum⁴⁷³ (XXXVII. t. 1. F. 138.).

A capitoliumi triásznek: *Juppiternek, Iunonak* és *Minervának* dedikálja oltárát, L. Sep. Cupitus⁴⁷⁴ veteranus leg. I. ad. (XXX. t. 3. F. 165.) és L. Mac. Celer⁴⁷⁵ vet. leg. I. ad. (XXXIV. t. 3. F. 166.). Van egy istenpár, Juppiter és Iuno, akik a capitoliumi triász harmadik tagja, Minerva nélkül fordulnak elő Brigetio-ban. Egyik dediciót Q. Ulp. Felix (?)⁴⁷⁶ (XXX. t. 2. F. 161.), a másikat Ael. Rufinianus⁴⁷⁷ (XXXI.

⁴⁵⁰ V. Ondrouch, id. m. 45. 1.

⁴⁵¹ CIL III 10979. — Ondrouch, id. m. 44. 1.

⁴⁵² CIL III 10982.

⁴⁵³ Publikálatlan.

⁴⁵⁴ CIL III 10983.

⁴⁵⁵ Radnóti A., id. m. 81. 1.

⁴⁵⁶ CIL III 10988.

⁴⁵⁷ V. Ondrouch, id. m. 43. 1.

⁴⁵⁸ CIL III 10985.

⁴⁵⁹ CIL III 4293.

⁴⁶⁰ CIL III 10981.

⁴⁶¹ CIL III 13437.

⁴⁶² CIL III 4269.

⁴⁶³ CIL III 10987.

⁴⁶⁴ CIL III 10960.

⁴⁶⁵ CIL III 4294.

⁴⁶⁶ CIL III 10986.

⁴⁶⁷ CIL III 10978.

⁴⁶⁸ Publikálatlan.

⁴⁶⁹ CIL III 10980. Ondrouch, id. m. 43. 1.

⁴⁷⁰ Paulovics I., id. m. 138. 1.

⁴⁷¹ Publikálatlan.

⁴⁷² Publikálatlan.

⁴⁷³ Ondrouch, id. m. 44. 1. 24. — További irodalom

u. o.

⁴⁷⁴ CIL III 14355²³.

⁴⁷⁵ V. Ondrouch, id. m. 43. 1. — További irodalom

u. o.

⁴⁷⁶ Paulovics I., id. m. 138. 1.

⁴⁷⁷ CIL III 10993

⁴⁴¹ Bővebben foglalkozunk vele a „Kőfaragóművészség és szobrászat“ c. fejezetben.

⁴⁴² CIL III 4298.

⁴⁴³ CIL III 10975.

⁴⁴⁴ CIL III 4355.

⁴⁴⁵ CIL III 10992.

⁴⁴⁶ CIL III 10974.

⁴⁴⁷ CIL III 4289.

⁴⁴⁸ A problémát bőven fejtegeti Nagy T., id. m. 404. l. — További irodalom u. o.

⁴⁴⁹ Paulovics I., Egyetemes Philologiai Közönlöny 57, 1933. 251. skk.

t. 5. F. 162), a harmadikat P. Ael. Agathoncus⁴⁷⁸ (XXXII. t. 4. F. 163.), a negyediket pedig a *collegium Iovium*⁴⁷⁹ (XXXVIII. t. 1. F. 164.) állítja. Mind a négy feliratot polgári ember állítja az istenpárnak és a *collegium Iovium* felsorolt tagjai között is csak két katona van. Feltehető továbbá még, hogy P. Ael. Agathoncus és a felsorolt collegiumi tagok között sok a görög nevű. Ez az istenpár nem jelenthette a capitoliumi triász, hiszen Minerva hiányzik, inkább arra kell gondolnunk, amit Nagy Tibor említ,⁴⁸⁰ hogy éppen úgy, mint a Rajna mellett egy őslakos istenpárt kell keresnünk, s talán Brigetio-ban is ez a helyzet, vagy a katonák és a betelepülő civil lakosság hozta magával a kultuszt.

Ehhez a körhöz tartozik két kisméretű, aediulában elhelyezett Iuppiter (LII. t. 1.) és Iuno szobor (LII. t. 2.), melyek stílusban a III. sz. első felére mutatnak.

A capitoliumi triász jelenti Aur. Cins imm. leg. I. ad., *I. o. m. Iunoni et Marti*⁴⁸¹ kezdetű oltára 236-ból (F. 167.), ahol lényeges változás nincs, mert Mars és Minerva lényege egyet jelent. Valószínűleg a capitoliumi szentély homlokzatán állott az a hatalmas szegélykő, melyre Iovem, Iunonem, Minervam⁴⁸² (F. 237.) van írva. Még egy feliraton szerepel a capitoliumi triász, de már más istenek társaságában. L. Antonius Sabinianus⁴⁸³ cornic. leg. leg. I. ad., Alex. Severus korában jelzi a fentemlített feliraton, hogy egy szentélyt feleségével, Aurelia Aureliana-val együtt helyreállított (LXIII. t. 2. F. 224.). Valami kisméretű szentélyre kell itt gondolnunk. Külön kultusza volt *Minervá*-nak, aki nem annyira a harc istene, hanem a harcban alkalmazott taktika oldaláról mutatkozik meg.⁴⁸⁴ A II. sz. második felében állított oltárt tiszteletére Fl. Silvanus, a legio XIII Gemina egyik centurioja⁴⁸⁵ (XXXI. t. 1. F. 193.) és Alexander Severus korában a schola Tubicinum⁴⁸⁶ (XLI. t. 3. F. 194.). A bronzból és terrakottából készült Minerva-alakok jól mutatják kultuszának elterjedt voltát. Főképpen mutatja fontos szerepét két nagy és gondosan megfaragott szobor, melyek közül az egyik biztosan, de lehet, hogy mind a kettő, időben egymás után, a capitoliumi triász tagja volt (LIV. t. 1, 3.). Érdekes, hogy mindezt nem ismerünk *Mars*-nak dedikált oltárt, akinek Juppiter után a legfontosabb hadi istennek kellett volna itt lenni. Egy bázison említve van neve Juppiter és Iuno mellett, de itt nem mint önálló hadi isten szerepel, ha-

nem Minervát helyettesíti a capitoliumi triászban.⁴⁸⁷

Hercules, mint mythologikus hős jelenik meg egy tatai reliefen (ez a dombormű valószínűleg hamis) és egy komáromi kis szobron (L. t. 1, és LVII. t. 4.). Azt hiszem, hogy a töredékes kis szobornak is az oroszlánnal való viaskodását kellett ábrázolnia, csak az utólagos összeállítás nem jó.⁴⁸⁸ Ael. Martinus a coll. iuventutis magistere *Hercules*nek⁴⁸⁹ dedikálja oltárát (XXX. t. 4. F. 202.). Egy másik felirat *Herculi Salutari*-nak⁴⁹⁰ van dedikálva és társaságában *Fortuna* is ott van (XLII. t. 2. F. 221.).

Az őslakó és görög-római istenvilág mellett a II. sz. végétől megjelennek a keleti istenek, melyek javarészt a katonaság és kereskedők közvetítésével, továbbá a keleti telepesekek jutottak el Brigetio-ba. Ez a város elsősorban mint katonatelep, főleg azon keleti istenek tiszteletét kultiválta, melyek a katonaság körében voltak otthonosak. Később a telepítésekkel idekerült polgári elemek kialakították maguknak azt a kört, amelyben hazai, keleti istenségeiket tisztelték. Ez a városrész a mai elgondolásunk szerint a *Mithraeum* és a *Dolichenum* körül csoportosulhatott. Temetkezési helyük pedig főleg a *Caecilia* temető lehetett. A legio I. adiutrixnek Keletet járt vexillatiói pedig állandóan új színnel gazdagíthatták a vallásos életet Brigetio-ban.

Az egyiptomi kultusz kevés nyomot hagyott itt. Feliratos, vagy domborműves emlékről egyáltalában nem ismerjük, csupán néhány kis-plasztikai darab utal jelenlétére.⁴⁹¹ Hívői nagyon kevesen lehettek és talán nem is véletlen, hogy hiányzik. Pannónia, mikor helyzete egyre fontosabb lett már, nyugattal, majd kelettel állott szoros kapcsolatban. Ez nemcsak anyagi, hanem a szellemi javakat is meghatározta. Majd az uralkodók irányelvei és az ezzel járó körülmények végleg eldöntötték a kérdést. Másrészt a kimondottan katonaváros életében pl. *Isis*⁴⁹² nem játszhatott szerepet, aki éppen a polgári életben elérhető boldogulást támogatta.

Szintén polgári jellegű a római államtól legkorábban elismert *Magna Mater* kultusz, melynek két feliratát ismerjük Brigetio-ból. *Magnae Deum Matri* állított fogadalmi és építési (?) táblát *Valeria Marina, pro salute Marini*.⁴⁹³ (XXXI. t. 2. F. 203.). Van egy építési feliratunk, mely a szentély létezéséről ad hírt; pontos lelőhelyét nem ismerjük s így csak annyit

478 CIL III 10995.

479 CIL III 10994.

480 Nagy T., id. m. 408. l.

481 CIL III 10996.

482 CIL III 4290.

483 CIL III 11079 (= 4363).

484 Nagy T., id. m. 410. skk.

485 CIL III 4299.

486 CIL III 10997.

487 CIL III 10996.

488 *Hercules* szerepére vonatkozólag Nagy T., id. m. 411. skk. — További irodalom u. o.

489 CIL III 4272.

490 Publikálatlan.

491 Paulovics I., Arch. Ért. 1942. 218. skk.

492 Nagy T., id. m. 425. l.

493 Rev. Arch. 1929. 414. l. 176. — Ondrouch, id. m. 48. l. 34.

tudunk megállapítani, hogy valahol a polgár- városban kellett lennie. A felirat *Matrae Magnae Augustae*⁴⁹⁴ van dedikálva és az ex voto restituerunt csakis a fentebb említett építkezésre vonatkozhatnak (XLVII. t. 4. F. 229.). A *Kybele*-vel rokon *Attis* több szarkofágon feltűnik és a II. sz. végétől a sírszimbolika kedvelt alakjai közé tartozott, nem mint értelmetlen kőfaragódísz, hanem utal a halott túlvilági kapcsolataira.⁴⁹⁵

A Szíriával kialakult közvetlen kapcsolatok elhozták hozzánk is azokat az isteneket, amelyeknek kultuszát szerte a provinciában megtalálhatjuk. Itt is mint Aquincumban a canabae vegyes lakosai között volt elterjedve.⁴⁹⁶ A syriai *Baltis*-nál kidomborodó Aphrodite jelleget három oltár is mutatja. Egyiket Cocceia Marcia dedikálja *Baltis*-nak⁴⁹⁷ (XLIII. t. 2. F. 205.). A másik oltárunk Környéről való, de Brigetióból hurcolhatták el. Állítója Flavia Victorina⁴⁹⁸ (XXXV. t. 1. F. 204.). Egy harmadikat Aurelia Euretene dedikál *Baltis*-nak⁴⁹⁹ (XLV. t. 3. F. 206.). Mind a három állító nő. Cocceia Marcia és Aurelia Euretene nevén látszik a keleti származás és lehet, hogy ez Flavia Victorina esetében is fennáll, mert a Flavia név a III. sz. első felében nem használatos Brigetio-ban.

A keleti istenek közül azok vernek gyökeret, akiknek lényege a harc — éppen a katonaság révén.⁵⁰⁰ A commagenei *Dolichenus*-ban Jupiter vonásait fedezték fel. Szentélyét nem messze a tábor dél-nyugati sarkától találták meg, alig 200 méterre. A brigetioi Dolichenum-ot Láng Nándor méltatta összefoglaló keretben.⁵⁰¹ Tipikusan keleti öltözékben mutatja be Dolichenus-t Gallonius Crispus centurio felirattal dedikált kis szobra, ahol Dolichenus a szokott és ismert ábrázolásban jelenik meg a bika hátán állva⁵⁰² (XLIV. t. 1. F. 208.). A különbség csak az, hogy a szokott római öltözék helyett keleti ruha van rajta. Egy másik domborművön szintén hasonló ábrázolásban jelenik meg Dolichenus,⁵⁰³ de itt már egy római katona öltözékét látjuk rajta. Állítója Domitius Titus, a seleuciaei Zeugma város decurioja volt (XLIV. t. 3. F. 209.). Egy kis bronz talapzaton *Jupiter Optimus Maximus Dolichenus*-nak ajánlott dedikációnál P. Ael. Verus nevét olvashatjuk⁵⁰⁴ (LXIV. t. 3, 4. F. 210.) és a talapzat másik oldalán a készítő neve is megvan: Romulianus

artifex⁵⁰⁵ (F. 210.). Valerius Hermes *Iovi Doliche*⁵⁰⁶ dedikálta oltárát (XXXVI. t. 5. F. 207.). Dolichenus kultuszával kapcsolatban figyelmet érdemel sok keleti származású ember, többek között M. Aur. Polideucus, aki ex regione Dulca⁵⁰⁷ (Doliche) származott.

Mithras-nak, a győzelmet adó istennek kultuszát szintén megtaláljuk. 1943-ban került elő szentélye nem messze a Dolichenumtól. A szentélyből kikerült bronzlemezéből készült trébelt díszű kultuszkép egyedülálló Pannóniában.⁵⁰⁸ Nem tudjuk, hogy ebben a szentélyben állott-e a Non. Bassinus sacerdos⁵⁰⁹ által dedikált *Cautes* és *Cautopates* vagy sem (XLV. t. 1, 2. F. 219.). Szentélye bizonyára több volt, idáig még csak ezt az egyet ismerjük.

Invicto Deo Mithrae dedikálja oltárát C. Aurelius Rodius,⁵¹⁰ míg Donnus⁵¹¹ csak a *Mithrae* formulát használja. Tömörd pusztáról való egy *Trasito* feliratú oltár, melyet Ondrouch tévesen oldott fel Iras Pio-ra.⁵¹² Domaszewski egy katonai istenséget látott benne. Ez a dedikáció a *Mithras* legendából vett részletet jelöl, amikor *Mithras* a bikával a vállán átlépi a barlang küszöbét⁵¹³ (XXXIII. t. 4. F. 211.). A *Mithras* valóság tartozéka *Cautes* és *Cautopates*, kiknek külön Masica Maternianus⁵¹⁴ (XXXIV. t. 2. F. 217.) és Iulius Karodius (XXXVI. t. 1. F. 218.) *natione Gallus*^{515a} állított oltárt. *Cautes*-nek és *Cautopates*-nek dedikál két külön bázist, — melyek a brigetioi *Mithraeumból* kerültek elő — M. Ulpius Castrensis^{515b} (F. 220b és c).

Fontos szerepet játszott a *Mithras*-vallásban a Napisten, amely ugyan különálló személy, de a III. sz.-i szinkretizmus próbálja összekovácsolni őket és így *Sol*⁵¹⁶ kerül az élre *S(ol) i(nvicto) M(ithrae)* dedikálja oltárát C. Valerius Marinius centurio⁵¹⁷ (XLII. t. 3. F. 216.). *Sol i(nvicto)* dedikál Aur. Iulianus beneficiarius⁵¹⁸ (XLIII. t. 6. F. 212.).

Elagabalus, az univerzális napistennel azonosított emesai Ba'al kultuszát próbálta rákényszeríteni a birodalomra. Így került aztán a brigetioi tábori szentélybe *Deus Sol Alagabalus* kultusza⁵¹⁹ (F. 233.). Azonban a monotheizmus felé fejlődő vallásosság — írja Nagy Tibor⁵²⁰ — csak a század második felében érett meg annyira,

505 Paulovics I., u. o.

506 CIL III 10991.

507 Paulovics I., Laur. Aqu. II. 141 l.

508 Radnóti A., Arch. Ért. 1946—48. 137. skk.

509 CIL III 4302.

510 CIL III 4296.

511 CIL III 11005.

512 V. Ondrouch, id. m.

513 CIL III 10963.

514 CIL III 11006.

515a Paulovics I., id. m. 139. l.

515b Radnóti, Arch. Ért. 1946—48. 138. sk.

516 Nagy T., id. m.

517 Láng, id. m. 167. l.

518 CIL III 4301.

519 CIL III 4300.

520 Nagy T., id. m. 436. sk.

494 Barkóczy L., Arch. Ért. 1944—45. 174. l.

495 Részletesen Nagy T., id. m. 427. skk.

496 Nagy T., id. m. 429. l.

497 Paulovics I., id. m. 131. l.

498 CIL III 10964 (= 4273).

499 CIL III 10973.

500 Éppen úgy, mint Aquincum esetében, Nagy T., id. m. 430. sk.

501 F. Láng, Das Dolichenum von Brigetio, Laur. Aqu. II. Diss. Pann. Ser. II. 11. 1941, 165. skk.

502 U. o.

503 Láng N., id. m. 169. l.

504 Paulovics I., Egyet. Philol. Közl. 1932. 183. skk.

hogy Aurelianus, a római Sol kultuszhoz kapcsolódva, valamely keleti Ba'allal azonosított napistent állított a római Pantheon élére. Sol ettől fogva a hivatalosan tisztelt istenség lett.

KÓFARAGÓMŰVESSÉG — SÍRKÖVEK

Legkorábbi sírkövünk, melyet felirata alapján pontosan meg tudunk határozni, Sacco sírköve⁵²¹ Domitianus korából (I. t. 1. F. 1.). Tipikusan I. sz.-i félkör alakú lezársban foglal helyet a halott mellképe. A feliratos mező és a mellkép között közbeiktatott mezőben balra tartó lovas látható nagy pajzssal. A sírkő nem messze Brigetio-tól, Dunaszentmiklóson került elő, de amint látni fogjuk, több rokon darabbal egyetemben talán egy közös brigetioi műhelyre, de inkább egy közös csoportra vezethető vissza.

Hasonló ehhez és korai első századi, Bato sírköve⁵²² Tatán, mely szegletes és merev kidolgozásában magában hordja az I. sz.-i kőfaragó minden hibáját (I. t. 3. F. 2.). Feliratán rossz betűk és egyenetlen sorok vannak. A kép és feliratos mező között balratartó lovas van ábrázolva keret nélkül, de még a feliratos mezőtől sincs elválasztva. Bato ruhája is Sacco-éhoz hasonlóan sűrű ráncú. A ló kidolgozása is hasonló az előbbi sírkövön látható lóhoz. Mindkét ló vastag nyakkal és erősen legömbölyített konturokkal van megfaragva. A lovas mindkét ábrázoláson a ló nyakán ül. Kétségtelen, hogy Sacco sírkövén az írás sokkal rendezettebb és jobb, de ha jobban megvizsgáljuk, vannak betűk, melyek mindkét feliraton egyeznek. Azonosak a D betűk és az N mindkét helyen döntve van. A B betűk vezetése is hasonló.

Egészen bizonyos, hogy ehhez a csoporthoz kell sorolnunk a környei Albinus sírkövet⁵²³ (V. t. 1. F. 12.), hol a férfi portréja Sacco-éval egyezik meg. Ugyanaz a rövid haj, a nő és a férfi ruhája is sok ráncozattal van kidolgozva. A kettős lóábrázoláson a jobbra nézőben Sacco sírkövén látható ló stílusa mutatkozik meg, míg a balra nézőben Bato-nak kissé nyujtott lovát ismerhetjük fel.

Szomódon (Szőnyről 7 km-re) került elő egy

⁵²¹ Szilágyi J., Domitianus-korabeli sírkő az Esztergomi Múzeumban, Arch. Ért. 1938, 45. skk.

⁵²² CIL III 4276. — Schober, 186. sz. 95. kép. Schober szintén korai I. sz.-inak tartja. Utoljára foglalkozott vele Szilágyi J., Budapest az ókorban, I. 491. l. — Egészen biztos, hogy a határmenti csapatok mind egyikének, így a br.-i ala-nak is volt exploratora. Bato is az utóbbihoz tartozhatott. Tatán a mesterséges romba beállított kövek nem taiti lelőhelyiek, hanem azokat mind Br.-ból vihették oda.

⁵²³ Schober, id. m. 169. sz. 102. kép. További irodalom u. o. — A felirat Környén került elő. Itt kora római településről nem tudunk még. Mindenesetre a IV. sz.-i környei erőd építésénél hurcoltak el köveket Br.-ból és valószínű, hogy annak közvetlen környékéről is.

széken ülő asszony sírköve.⁵²⁴ Az alak félkör alakú lezársban van ábrázolva (I. t. 4.). Az I. sz. második feléből származik, mint egy másik Komáromban (Jókai Múzeum) őrzött darab,⁵²⁵ mely azonban jóval finomabb kivitelű (I. t. 2.). Nem tartozik ebbe a Brigetio környéki csoportba Aicca sírköve,⁵²⁶ mely az I. sz. végi tulajdonságokat egyesíti magában (I. t. 5. F. 303.). A széken ülő alakok ábrázolásaikban és attribútumaikkal a kora római, általánosan használt pannóniai mintakönyvekre mennek vissza.

Az I. sz. legvégére tenném a környei lelőhelyű Cotomas sírkövének⁵²⁷ keletkezését (II. t. 1. F. 3.). A kőfaragó technikája itt már sokkal fejlettebb. Arányos elosztásban és kidolgozásban minden jelenet a rendeltetési helyén van. Kör alakú, keskeny koszorú dísszel övezett mélyedésben foglal helyet a mellkép. A lovas és a vadállat képe még nincsen körülhatárolt képmezőben, de ezt a szokást még a II. sz. elején is megtaláljuk. Brigetio-ban példa erre Ael. Carus, a legio XXX. Ulpia Victrix tribunusának sírköve,⁵²⁸ amelyik a II. sz. elején készült (V. t. 2. F. 13.). A két szembeforduló hal mélyített mezőben foglal helyet, míg a felirat többszörösen profilált keretben van elhelyezve. Ez alatt van a ianua felix, mely szintén szabályos kidolgozású.

Egy másik asztralis szimbolummal díszített sírkövet szintén korai I. sz.-i darabnak kell tekintenünk⁵²⁹ (II. t. 2. F. 4.).

Egy közös csoportba kell tehát sorolnunk Sacco (akinek sírkövét innen hurcolhatták el valamilyen módon Dunaszentmiklósról), Bato (melyet szintén több más felirattal egyetemben innen vittek el Tatára) és Albinus sírkövét. A szomódi cippus az általános I. sz.-i formákat mutatja és nem lehet ebbe a körbe kapcsolni. Szomódon volt római település, mészkövet hordtak innen Brigetio-ba, egyrészt építkezéshez, másrészt a kőfaragáshoz. Hogy ezek a darabok valójában egy műhelyből kerültek-e ki, azt a fentemlített egyezések után sem lehet határozottan állítani. Bato sírköve egy korábbi fázis képviselője, és Domitianus-nál későbbi darabokat nem ismerünk ebből a csoportból. Mindenesetre egy brigetioi műhely mellett szólna az, hogy ebben a korai időben csak itt

⁵²⁴ Publikálatlan, Szomódon kora római temetőről van tudomásunk. — V. ö. Graf A., A Pannónia ókori földrajzára vonatkozó kutatások áttekintő összefoglalása. Diss. Pann. Ser. I. 5. 94. l. — Kabits J. G., Római temető Szomódon, Komárom, I. évf. 1913. 187—190. l.

⁵²⁵ Publikálatlan.

⁵²⁶ Schober, id. m. 152. sz. — További irodalom u. o. — Esztergom megyében Sárísápon került elő s csak azért vették be ide a képet, mert Aicca azalus származású.

⁵²⁷ Schober, 279. sz. 146. kép

⁵²⁸ CIL III 15188².

⁵²⁹ CIL III 13435. — Ondrouch, 51. l. — További irodalom u. o.

volt még tábor, s az őslakók közül kikerülő katonák még csak itt tanulhatták meg a sírkőfaragást.

Cotomas sírköve és a másik asztralis szimbolummal díszített sírkő nem tartozott ebbe a csoportba.

Nem Brigetio-ból, ahogy Schober írja, hanem Pusztá-Somodorról való Aturon sírköve,⁵³⁰ (IV. t. 2. F. 10.) s így nem is tartozik a szűken vett csoportunkhoz, bár ennek a helynek még azalusnak kellett lennie. Több igen jó korai felirat került elő erről a helyről.

Ide, a korai sírkövekhez kell sorolnunk (?) egy kőlapot,⁵³¹ melyen kettős ív alatt egy őslakos házaspár van bekarcolva (?). Más, korai kövekkel együtt találta Paulovics István a kisigmándi újkori temetőben, másodlagos felhasználásban (L. t. 4.).

A brigetioi sírsztélék szintén korai csoportjába tartoznak a koszorús díszítésűek is, amelyekről Erdélyi Gizella állapította meg, hogy azok a darabok, melyeknek koszorú a dísz, szalagot és néhány rozettát leszámítva, minden más ornamentális motívumtól szabadon szerepel, Aquincumban, vagy a hozzá közeleső vidékeken kerültek elő.⁵³² Használati idejük, amint megállapította, a II. sz. első éveitől a II. sz. közepéig terjed.

Nálunk öt olyan sírkő van, melyen a fő motívum a koszorú és ezek erre a korai időre datálhatók feliratuk után is. Mindjárt első helyen kell megemlíteniünk a katonaváros „Cellás” temetőjéből, másodlagos felhasználásból előkerült Val. Rufus sírtábláját (felirata is kb. a II. sz. harmadik évtizedére utal), mely ezeknek a korai daraboknak⁵³³ a legszebb példánya (II. t. 4. F. 5.). Koszorúja gondosan kidolgozott, s közepén rozetta van; az átkötött alsó részén természetes hullámvonalal két szalag indul kétfelé, de még a keret oszlopai előtt visszacsavarodik. Nagyon fontos számunkra a feliratot keretező levéldísz is, melynek analógiáit Aquincumban és Dunapentélén találjuk meg.

Szerkezeti beosztásban teljesen megegyezik egymással M. Munatius Placidus⁵³⁴ és Q. Antonius Firmus sírköve⁵³⁵ (II. t. 1. F. 6., 2. F. 7.). A profilált feliratos mező felett enyhén csúcsosodó tympanonban foglal helyet a koszorú. A koszorúk kidolgozása gondos munka és a levelek a tömött koszorúban arányosan vannak elosztva. A koszorúkat kétszer átfutó szalag merev hullámvonalban ágazik kétfelé. A

koszorúk közepén rozetta van, — Firmus sírkövén a két sarokban is, — sőt ezek beiktatásával a tympanonból két levélfüzér fut le két oldalt. Nem változtat a jellegén a feliratos mező alatt ábrázolt, két szembeforduló delfin sem.

Hasonló ezekhez C. Longus sírköve,⁵³⁶ mely Brigetio-ból került Heténypusztára és onnan Érsekújvárra (III. t. 3. F. 8.). Kivételt a rozettával díszített külön tympanon képez, ami az aquincumi analógiákhoz vezet. A koszorú már erősen kopott, de látszik hogy hasonló ahhoz, amely Q. Antonius Firmus sírtábláján van. A felirat szép, profilált keretben az előbbihez hasonlóan van megmunkálva.

Cornelia Valentina sírköve⁵³⁷ (IV. t. 1. F. 9.) teljesen sematikus kidolgozást mutat. A koszorút és rozettát csak egyszerű síma felülettel jelölte a kőfaragó, úgy hat az egész sírtábla, mintha a kőfaragó fatechnikát utánozna.⁵³⁸

A fent tárgyalt koszorús darabok korban meglehetősen zárt egységet alkotnak, s itt talán már bizonyosra vehetünk műhelyösszefüggést is; kivételt képez Cornelia Valentina sírköve, amelyről azt hisszük, hogy talán egy őslakós kőfaragó keze közül került ki.

A III. sz. elején mintha renaissance jönne a koszorúdíszítésben, t. i. ismét megjelenik. Brigetio-ban Bononius Vitalis⁵³⁹ sírkövén (II. t. 3. F. 26.) találjuk meg. Itt már több a kőfaragó technikai tudása, túl vannak halmozva a felületek. Nem régen került elő a katonavárosban másodlagos felhasználásból egy hasonló koszorús sírkő, mely korban az előbbivel megegyezik. (Publikálatlan.)

Az I. és II. sz. fordulójáról való Albanus sírköve⁵⁴⁰ (VI. t. 3. F. 11.), mely azonban nem brigetioi kőfaragó műhelyből került ki. Az ácsi erdőségben került elő és valószínűleg a Bumbum-kúti tábor (Ad Mures) építésénél használták fel. Albanus az egykor Győrben (Arrabona) állomásozó ala Augusta Ituraeorum-ban szolgált. A feliratot innen hozták el.

106 és 117 között időből való Ael. Carus, a legio XXX. Ulpia Victrix tribunusának sírköve⁵⁴¹ (V. t. 2. F. 13.). A név is mutatja, hogy a II. sz. elejéről való. Lapos, elnagyolt kidolgozást s itt jelenik meg először a tripus használata. Még nincs külön mezőben, hanem a képmező két alakja közé van beékelve. Az alakok rövid haja is a traianusi időkre mutat. A ruhák ráncai primitív kidolgozásúak, hasonlítanak az I. sz.-i darabok kidolgozásához.

⁵³⁰ A Nemzeti Múzeum leltárkönyve és Hampel is (id. m.) a sírkő lelőhelyeként Pusztá-Somodort említi. — Schober, id. m. 240. sz. — További irodalom u. o.

⁵³¹ Paulovics I., Római köemlékek a kisigmándi temetőben, 11. l. Pannonia, 1936.

⁵³² Erdélyi G., A pannoniai síremlékek ornamentikája, Eger, 1929. 13. skk.

⁵³³ Publikálatlan.

⁵³⁴ CIL III 11030.

⁵³⁵ CIL III 11047. — Schober, id. m. 128. sz. 59. o. — Schober I. sz.-ra datálja.

⁵³⁶ CIL III 4352. — Utoljára Ondrouch, id. m. 38. l. 7. sz. — További irodalom u. o.

⁵³⁷ CIL III 11053.

⁵³⁸ V. ö. Erdélyi G., id. m. 13. l.

⁵³⁹ CIL III 11024. — Erdélyi G., id. m. 14. l. — Schober, id. m. 129. sz.

⁵⁴⁰ CIL III 4368. — Schober, id. m. 39. l. 25. sz.

⁵⁴¹ CIL III 15188². — Ekkor állomásozott a legio Br.-ban. — V. ö. „Hadtörténet” c. fejezet.

Valamivel későbbi, de sokkal rendezettebb felépítésű a Tatabányán lelt P. Ael. Dases sírfelirata⁵⁴² (V. t. 3. F. 14.). Az alakok szabályos keretben vannak elhelyezve, s készítési idejét Schober a II. sz.-ra teszi. Az asszony az óslakosság tipikus viseletében, a férfi pedig rövid traianus-kori frizúrával.

Későbbinek gondolom a Gyermelen (Komárom m.) előkerült Neratus sírköve⁵⁴³ (VI. t. 1. F. 15.), de még a II. sz. második feléből való. (Ez a sírtábla nem tartozik szorosan brigetioi anyagunkba.) A II. sz. végére tenném Admonia sírkövének⁵⁴⁴ (VI. t. 2. F. 16.) keletkezését — Tatabányán került elő —, s a kagylóban elhelyezett alakok nem brigetioi szokásra mutatnak. Az alakok kidolgozása, a ruhák redőinek természetes esése még a II. sz.-ra vallanak. A kagylóminta főleg a provincia nyugati részén használatos. A II. sz. végére datálódik a M. Aur. Neratus császári lelőhelyű sírköve⁵⁴⁵ (XI. t. 2. F. 30.), amely jó kidolgozású és arányosan felépített. A félköralakú lezárással elhelyezett alakok arca jól megmunkált, s a ruhák redőit is természetes eséssel mintázta meg a kőfaragó, nem úgy, mint az Alexander Severus kori darabokon. Készítési idejét Schober a II. sz. végére gondolja.

Van még néhány töredékünk, ahol felirat ugyan már nincs, de a vésokezelés technikája és az alakok ruháinak megdolgozása a Neratus sírkövel mutat rokonságot.

Hasonló félköralakú lezárással van kidolgozva három felnőtt és három gyermek portréja (XLVIII. t. 1.). Ruhájuk megmintázása is hasonló stílusban történt. Egy másik darabon még az áldozati jelenet is megvan⁵⁴⁶ (XLVIII. t. 2.), s az ívelésben elhelyezett két alak ruhája kidolgozásban ugyanaz, mint az említett daraboké. A nő hajának kidolgozása pedig teljesen azonos a XLVIII. t. 1. képén látható nő hajáéval. Egy másik hasonló darabon szintén megvan ez a kettős ívelés, de ez már gyengébb kidolgozású (XLVIII. t. 3.). Azonban még ennek is ehhez a kőfaragó iskolához kellett tartoznia. Hasonló a helyzet egy negyedik darabnál is, ahol már finomabb megmintázással állunk szemben (XLVIII. t. 4.). Erre a műhelyre (?) jellemző a sokráncú ruházat, a fejek jó kidolgozása és a képmezőben több alak ábrázolása.

Szép kidolgozású és arányos felépítésű a Tatán lévő Dasitas sírköve⁵⁴⁷ (IX. t. 2. F. 25.). A datálást jól mutatja a férfi arcképe, mely hajával és szakállával a Marcus Aurelius-i

időkre mutat. A ruha könnyű redőkben simul a két alakhoz. Készítési ideje, Schober szerint is, a II. sz.-ra tehető. Egykorúnak számíthatunk Dasitas sírkövével egy Császáron előkerült felirás nélküli sírkövet⁵⁴⁸ (X. t. 3.). A síma, profilált oromzatban meduzafej, a domború oszlopokkal határolt képmezőben három alak: szakállas férfi és két nő. Az élethűen kidolgozott kezek és a könnyedén vésett ráncok a ruhán, emlékeztetnek Dasitas sírkövének kidolgozására. A baloldali nő hajának megmintázása a Neratus sírkövének és a vele kapcsolatban említett darabokon látható formákhoz igazodik. Keletkezését ennek is a II. sz. végére gondoljuk. Korban ide tartozik egy sírkő felső részének töredéke. A Járóka-temetőben előkerült IV. sz.-i sírban találták másodlagos felhasználásban. Többszörösen profilált tympanonja két oldalán akroterion van (XLIX. t. 1.). Ez alatt medaillonban férfi és nő mellképe.

Valószínűleg Savariából származik Val. Saturninus és fiának, Val. Sabinusnak sírköve⁵⁴⁹ (X. t. 1. F. 27.). Anyaga is sokkal finomabb, mint a többi szónyi darabnak. Savariára vezethető vissza, nemcsak a formai kivétel, hanem a kompozíció is. A mithologikus alakok szerepeltetése, a tipikusan délpannoniai állatfriz ilyen finom kivételben Savarián keresztül jutott el Brigetio-ba. Hozzá közelálló, vagy hozzá kapcsolható darab mindeztideig még nem került elő. Készítési idejét Schober a II. és III. sz. fordulójára teszi. Szombathelyi importra kell gondolnunk C. Dignius Secundianus sírkövének⁵⁵⁰ is (VIII. t. 3. F. 23.), melynek anyaga szintén más, mint a többi brigetioi darabnak. A kép és feliratos mező közt lévő levéldísz szintén Savariára vezethető vissza. A felirat tanulsága szerint is a III. sz. első két évtizedében készült.

A III. sz. elejéről való P. Senecionius Lucia-nus⁵⁵¹ (IX. t. 1. F. 24.) sírköve. A képmezőben elhelyezett rövidhajú szakálltalan alak merev redőzetű ruhájával szintén a III. sz. elejére utal. A feliratban a legio I. adiutrix után szereplő Antoniniana kitüntető jelző is a III. sz. első évtizedeire mutat. A feliratos mező és a képmező közt látható levéldísz M. Ulp. Romanus szarkofágján is megvan (XIX. t. 1. F. 91.). Arra gondolunk, hogy talán abból a műhelyből került ki, ahol ezt a szarkofágot készítették. A legjobb műhely ez, mely a II. sz. végétől a III. sz. közepéig dolgozott Brigetio-ban. Egyaránt készültek itt sírkövek és szarkofágok. Leggondosabb munkája a tatabányai lelőhelyű P. Ael. Victorinus⁵⁵² sírtáblája (VII. t. 2. F. 19.). Jellemző az oromzat többszöri profiláltsága és a delfin ábrázolás, mely egységesen van megoldva több da-

⁵⁴² Arch. Ért. 1910. 339. l., 36. kép. — Schober, 246. sz., 127. kép.

⁵⁴³ Hampel J., A N. M. legrégebb pannoniai sírtáblái, 54. sz.

⁵⁴⁴ Mahler E., Arch. Ért. 1907. 241. l.

⁵⁴⁵ CIL III. 151884. — Schober, id. m. 172. sz.

⁵⁴⁶ Ondrouch, id. m. XVII. t.

⁵⁴⁷ Schober, id. m. 252. sz.

⁵⁴⁸ Arch. Ért. 1902. 28. skk.

⁵⁴⁹ Schober, id. m. 192. sz., 100. kép.

⁵⁵⁰ CIL III 3355.

⁵⁵¹ Publikálatlan.

⁵⁵² Schober, id. m. 221. sz. 200 körülű időre teszi a sírkő keletkezési idejét.

rabon. Victorinus sírkövén a I. adiutrix Antoniniana mellékeve datálja ezeket a darabokat 211-től 222 körüli időre.⁵⁵³ Korban ehhez kapcsolhatjuk a L. t. 2. sz. alatt közölt töredéket. Elvius Vetalis sírkövének⁵⁵⁴ (VII. t. 1. F. 18.) alakjai gyengébb kidolgozásúak, mint a másik két darabon, — és ha ezt nézzük, akkor az előbb említett Neratus csoportra kell gondolnunk, — de magának a sírkőnek a kidolgozása Victorinuséval egyezik meg. Talán ebben a műhelyben készítették még M. Aur. Avitianus sírtábláját is⁵⁵⁵ (VII. t. 3. F. 20.). Ez a műhely — amint azt már egy korábban megírt kisebb tanulmányomban kifejtettem — legkorábban a II. sz. végén kezdett el Brigetio-ban dolgozni.

Egy másik csoport, mely összetartozik, Aur. Germanius⁵⁵⁶ (VI. t. 3. F. 17.), Ael. Messorina⁵⁵⁷ (VIII. t. 1. F. 21.) és Ael. Iustinus sírköve⁵⁵⁸ (VIII. t. 2. F. 22.), mely időben a III. sz. elejére tehető, kb. ugyanarra az időre, mikor az előző műhely dolgozott. Mindháromnál azonos az oromzat és az akroterionok kidolgozása, Iustusnál és Messorinanál ugyanaz az akanthusz levéldísz látható az oromzatban. Az alakok ruházata ugyanazzal a puha, kissé elmosódott redőkkel van kidolgozva. A D. M. betűk mind a három esetben a feliratos mező és a képmező párkányán vannak elhelyezve. Ael. Iustusnál a képmezőt keretező baloldali oszlop épen maradt levelei éppen úgy vannak kidolgozva, mint a Senecionius sírkövén és M. Ulp. Romanus szarkofágján látható levéldísz.

A császári Aur. Ianuarius sírkő⁵⁵⁹ (X. t. 2. F. 28.) lapos technikájával egész egyedülálló darab. A képmező íveléseiben elhelyezett alakok kidolgozása egészen sematikus. Nagy technikai tudás mutatkozik a sírkő konstrukciójában, de az alakok kidolgozása sematikus, s helyenként a ruhák redőzete csak jelölve van. Jellegzetesek a vállakon a síma általvetők. A legio I. adiutrix Severiana mellékeve Alexander Severus uralkodása idejére datálja darabunkat (222—235). Egykorú ezzel egy felirat nélküli darab, de nem azonos műhelyből való⁵⁶⁰ (IX. t. 3.). Itt is megvannak az általvetők és az ezek közé vésett ráncok merevek, jellemzőek a III. sz.-ra. Egyhelyről kell származtatnunk Aur. Plotianus sírkövével együtt⁵⁶¹ (XI. t. 1. F. 29.). Az alakok kidolgozásának lapos technikája, a ruhák ráncainak merevsége az előbb említett darabbal

⁵⁵³ Részletesen foglalkozott ezzel a műhellyel Baróczi L., Arch. Ért. 1944—45. 182. skk.

⁵⁵⁴ CIL III. 11054.

⁵⁵⁵ Schober, id. m. 167. sz. — További irodalom u. o.

⁵⁵⁶ Arch. Ért. 1907. 238. l.

⁵⁵⁷ CIL III 3531. Römer—Desjardins, A. M. N. M. római feliratos emlékei, 151. sz.

⁵⁵⁸ Nagy L., Kézműves számszámok a pannoniai síremlékeken, 50. l. — Az Orsz. Magy. Rég. Társ. Évkönyve I.

⁵⁵⁹ CIL III 15188³. — Schober, id. m. 188. sz.

⁵⁶⁰ Publikálatlan.

⁵⁶¹ CIL III 11021.

mutat rokonságot. Az áldozati jelenet két oldalát díszítő volutás kiképzések használata aquincumi szokásra vezethető vissza. E két darabhoz kell sorolnunk Aur. Victorina⁵⁶² (XII. t. 1. F. 32.) sírkövét is. Ennek a csoportnak a jellegzetessége a lapos kidolgozás és csak az általvetők közt érzékeltetett merev ráncok a ruhán. A III. sz. elejéről való Aurelius Vindex sírköve⁵⁶³ (XII. t. 2. F. 33.). Primitív kidolgozású, mely azonban nem a korai primitívség jelleget viseli magán. Ennél a formák simábbak és elmosódottabbak, míg a hasonló korai daraboknál megvannak az éles határvonalak. Egyébként felirata is a III. sz. elejére datálja a sírtáblát.

A túlpárti germánokkal folytatott háborúk egyik legkimagaslóbb emléke Ael. Septimus sírtáblája⁵⁶⁴ (XVI. t. 3. F. 46.), mely nemcsak azért figyelemreméltó, mert kompozíciója történeti tényt örökít meg, hanem művészi szempontból egyedülálló. Brigetio-ban. A jelenet mozgalmas ábrázolása, a térben és mélységben elhelyezett alakok (melyek így többrétű képet nyújtanak a szemlélőnek) nemcsak Brigetio-ban, hanem Pannóniában is páratlanok. Paulovics István, aki e relieffel többször is behatóan foglalkozott, a Marcus oszlopán fellelhető tömegharc jeleneteire utal s megemlíti, hogy a M. Aurelius-féle háborúkkal való kapcsolatait megmutatja a térkitöltés nagyszerűsége is. Schober 200 körülre tette a relief készítésének idejét.

A töredékes, vagy minden díszítő motívumot és az emberi alakot nélkülöző sírkövek közül első helyen kell említenünk az Esztergomban előkerült Solva sírkövét⁵⁶⁵ (XIII. t. 3. F. 304.), amely ugyan nem tartozik bele szőnyi csoportunkba, de közöljük a fényképét, mert azalus vonatkozású. A legkorábbi ezek közül a kövek közül a Solva sírkő után M. Fuficius Marcellus centurio sírköve⁵⁶⁶ (XIII. t. 4. F. 36.), aki Aquileiaból került a I. adiutrixba. Síma, teljesen dísztelen bázis, ahol a név, de inkább a származási hely kapcsolata a legiós szolgálattal és a tribus megnevezése mutatja korai eredetét, a II. sz. legelejét. A II. sz. első feléből való egy Kisigmándra hurcolt felirat⁵⁶⁷ (XIII. t. 2. F. 35.), mely szintén dísztelen s csak felirata ad útbaigazítást a II. sz. legelejére. Úgyis szintén a II. sz. első felében kellett készülnie Capria Primigenia sírkövének⁵⁶⁸ is (XIII. t. 1. F. 34.). Gondosan és szépen vésett betűi is korai eredetre mutatnak. A feliraton említett

⁵⁶² CIL III 4318.

⁵⁶³ CIL III 4316.

⁵⁶⁴ CIL III 10969 (= 4310). — Schober, id. m. 117. sz. — Paulovics I., Bp. Rég. XIV. 211 skk. — További irodalom u. o.

⁵⁶⁵ Kuzsinszky B., Klebelsberg Emlékkönyv. Solva.

⁵⁶⁶ CIL III 4351. — Ondrouch, id. m. 35. l.

⁵⁶⁷ Paulovics I., Római kémlékek a kisigmándi temetőből, 239. skk Pannonia, 1936.

⁵⁶⁸ CIL III 11078 (= 4357).

nevek után ítélve II. sz.-inak kell lennie Epa-
phroditus sírtáblájának⁵⁶⁹ (XIV. t. 1. F. 37.), továbbá Ael. Sabinus pequarius kisebb-
méretű feliratának is⁵⁷⁰ (XIV. t. 3. F. 39.).
A II. sz.-ban készülhetett egy sírfelirat,
mely a Komáromi Jókai Múzeumban van,
s amelyet a leányvári erődítésnél használ-
tak fel másodlagosan⁵⁷¹ (XVII. t. 1. F. 48.).
Valeria Servata és férje által leányuknak állí-
tott sírkövet⁵⁷² (XIV. t. 4. F. 40.) időben nem
tudjuk elhelyezni. Egy szintén dísztelen és tö-
redékes sírkőről is csak annyit tudunk megállá-
pítani, hogy 194 után keletkezhetett, mikor Bri-
getio municipium lett,⁵⁷³ mivel az említett fel-
iraton a municipium Brigetionis kitétel szere-
pel. Aur. Antoninus cives Surus sírtáblája a III.
sz. elején készülhetett⁵⁷⁴ (XIV. t. 2. F. 38.) egy-
részt, mert ekkor nyernek a szírek mind na-
gyobb tért Brigetio-ban, másrészt a feliratos
mezőt keretező akanthus levéldísz kapcsolódik
M. Ulp. Romanus szarkofágjának motívum-
köréhez. Aur. Adiutor töredékes sírkövén⁵⁷⁵ a
legio I. adiutrix Severiana kitüntető jelzővel
szerepel, ami időben Alexander Severus császár
korára mutat (222—235, — XV. t. 2. F. 42.).
A kantharoszból kinövő borostyánlevél-ábrázol-
ás P. Ael. Victorinus szép kidolgozású sírkövén
látható; hasonló díszítéssel mutat rokonságot,
s készítési idejük között, ha a feliratot nézzük,
alig pár év lehet. A III. sz. első felébe helyez-
ném azt a sírkövet, melyet L. Val. Longinus
feleségének és gyermekeinek állított⁵⁷⁶ (XV. t.
4. F. 44.). Az alsó részén látható szőlőlevél,
szőlőfürt és madár ábrázolás Dél-Pannóniából
jött mintakönyvek után készült, éspedig azzal
a műhellyel áll kapcsolatban, amellyel M. Ulp.
Romanus sírládája. Nagyon könnyen lehetsé-
ges, hogy ez is itt készült, legalább is a Vas-
pusztai építési felirattal való összehasonlítása
erre utal (XLVII. t. 2. F. 228.). Ulpia Alma
sírtábláján⁵⁷⁷ (XVII. t. 4. F. 51.) hasonló-
képpen megvannak a L. Val. Longinus felira-
tán látható díszítő motívumok, s a két darab
szoros kapcsolatban van egymással. A II. sz.
utolsó éveiben keletkezett M. Iul. Proculus egy-
szerű dísztelen felirata⁵⁷⁸ (XVI. t. 2. F. 45.).
Az egyik állító augustalis municipii. Nem tud-
juk megállapítani, hogy mikor készült, egy
Leányváron másodlagos felhasználásban előke-
rült dísztelen feliratos tábla⁵⁷⁹ (XVII. t. 1. F.
48.). Valamikor a III. sz. végén készülhetett

Vinicia Romula dísztelen sírtáblája⁵⁸⁰ (XVIII.
t. 1. F. 52.). Ez az egyetlen feliratunk, amelyen
Brigetio mint colonia szerepel, de pontos idejét
nem tudjuk meghatározni. A Constantinus kori
betűtípusokat mutatja egy szépen vésett IV.
sz.-i sírkő (XVIII. t. 5. F. 55.),^{581; 582} hol az
L betű egyezik a szőnyi törvénytáblán talált
L betűkkel. Szintén a IV. sz.-ban készült, egé-
szén rossz betűkkel, három ókeresztény jellegű
felirat, melyeket másodlagosan a leányvári erő-
dítésekhez használtak fel (XVIII. t. 2. F. 53.;
3. F. 54a; 4. F. 54b).^{583; 584; 585}

Több felirat nélküli domborművünk van,
melyek részben sírkövek töredékei, részben pedig
aediculák és sírkertek díszes darabjai. Két fel-
iratos töredék közül egyikén alig látszik már
pár betű, Paulovics István Kisigmándról hozta
be a már korábban tárgyalt kövek társaságá-
ban (XVII. t. 3.). A másik töredék a katoná-
városból került elő (XVII. t. 2.). A késői
primitívesség nyomai lelhetők fel a XLIX. t. 2. és
4. szám alatt közölt töredékes sírköveken.

Sírkövek töredékei még az L. t. 3, 5; LI. t. 1,
2, 3, 4, 5, 6; LII. t. 5, 6; LXII. t. 4. és LIX. t. 2.
számú darabok. Az LI. t. 1. szám alatt ábrázolt
sírkőtöredékekkel (kantharos, két oldalt két
páva) Nagy Lajos behatóan foglalkozott. Felső
feliratos részének, melyet a pávás darabbal
együtt építettek be a leányvári ellenerődbe még
Valentinianus alatt — csak a feliratát ismer-
jük. A kőről magáról nem tudjuk, hogy hol van.
A 2. számú egy genius cucullatus, nem tudjuk
időben elhelyezni, a 3. számún a még eléggé ép
alak arca, mintha Marcus Aurelius arcára hason-
lítana, a 4. sz. medallion töredéken a nő Julia
Domna császárnő frizuráját viseli, az 5. sz. tö-
redéknél a tympanon kiképzés a III. sz. elejére
jellemző Brigetio-ban, míg a 6. számú a II. és
III. sz. fordulójára utal s a férfi arcát és a ki-
dolgozás technikáját kapcsolatba hozhatjuk
talán P. Senecionius Lucianus sírkövével is.

Aedicula oldalfala volt a XLIX. t. 3. szám
alatt közölt töredék. Sírkerteknél használták
fel a XLIX. t. 5. sz., LII. t. 3, 4. sz. alatt közölt
domborműves pilléreket, amelyeken fáklyás
génuszok, illetve fáklyát lefelé tartó Cautopa-
tes van ábrázolva.

A mithológikus síremlékek csoportja négy
érdekes darabbal van képviselve Brigetio-ban.
Egyiket Paulovics hozta be a kisigmándi újkori
temetőből. A dombormű a Theseustól elhagyott,
alvó Ariednét ábrázolja, amint őt a keleti útjá-
ról visszatérő Dionysus felleli.^{585a} A mégegyszer

569 CIL III 11034.

570 CIL III 11017.

571 Ondrouch, id. m. 49. l. 38.

572 Publikálatlan.

573 CIL III 11046.

574 Publikálatlan.

575 CIL III 4312. — Schober, 220. sz.

576 CIL III 11035.

577 Ondrouch, id. m. 48. l.

578 CIL III 11027 (= 4322).

579 Ondrouch, id. m. 49. l.

580 CIL III 4335.

581 CIL III 4346. V. ö. Hoffiller-Saria, Antike In-
schriften aus Jugoslawien.

582 CIL III 4346.

583 Nagy L., Szent István emlékkönyv, Pannonia
sacra, I. 87. l.

584 Nagy L., u. o.

585 Ondrouch, id. m. 42. l.

585/a Paulovics I., Római köemlékek a kisigmándi
temetőben. (Pannonia-könyvtár 1936.) 10. sk.

olyan hosszú jelenetet, írja Paulovics, jobbra még egy zenélő Maenas és egy ugránczó Satyros egészíthette ki. Az alakok, különösen Eros és Ariadne, fej és hajviselete jellemző a II. és III. sz. fordulójára (LVIII. t. 6.). A második töredékes darab Actaeon büntetését ábrázolja^{585b} (LIX. t. 1.). Actaeon büntetését látjuk T. Flavius Felicio szentendrei töredékes sírkövén is, amint összerogyva védekezik az öt marcangoló kutyák ellen.^{585c} Ennek a darabnak a készítése a II. és III. sz. fordulójára esik, s a mi darabunk is körülbelül ekkor készülhetett. Phaethon bukását kell látnunk egy következő töredékes darabon, ahol az az előtérben térdre esett alak és háttérben a loábrázolások erre a jelenetre engednek következtetni. (LIX. t. 3.) Phaethon bukása Brigetio-ban még egy helyen szerepel, a tatai oszlopon.

Valószínűleg a trójai mondából vett jelenetel állunk szemben egy negyedik domborműves darabon (LIX. t. 4.).

SZARKOFÁGOK

A szarkofágok műhelyek köré való csoportosítása nehéz feladat és csak kevés darab között tudunk megállapítani biztos műhelyösszefüggést. Nem tudjuk, hogy egy műhelyben hány kőfaragó dolgozott s azoknak jobb, gyengébb munkáját motivum és vésőkezelés alapján nehéz széjjelválasztani. A közös mintakönyvek lehetővé tesznek azonosságokat az egyes műhelyek között. De nemcsak ez, hanem az egy helyről idetelepített lakosság közös ízlése is érezhető különböző műhelyeken.

A műhelyek közül első helyen kell említenünk azt, amelyet délpannoniai „sirmiumi” (?) kőfaragó alapított és melynek darabjai legszebbek voltak Brigetio-ban és környékén. Kimagasló darabja ennek a műhelynek M. Ulp. Romanus szarkofágja (XIX. t. 1. F. 91.) (az olajtelepi 2. sz. szivattyúház alapozásánál került elő), melyről megállapíthattuk azt is, hogy a szarkofág akkor már másodsorra került felhasználásra.⁵⁸⁶ Ebből a műhelyből került ki L. Ant. Sabinianus sírtáblája vagy szarkofágtöredéke is, (eldönteni nem lehet,^{587a} XV. t. 1. F. 41.). A feliratos mezőnek ugyan profilált kerete van itt, de finom kidolgozása, a fülkében álló alakok stílusa, formája, továbbá az, hogy az alakok a fülkében kis postamenseken állanak, mind amellet szól, hogy az előbbivel közös alkotásnak kell tekintenünk. Formája szarkofág előlapjára utal, de megmaradt oldalai szabályosan le vannak faragva, így sírtábla is lehetett.

Egyszerűbb változat, de ugyanolyan finom kidolgozású, mint M. Ulp. Romanus szarkofágja. Teljes hasonlóságot mutat a vésőkezelésben, a profiláltságban a Vas-pusztai táborban lelt, márvány építési tábla,^{587b} melyet úgy látszik Brigetio-ban rendeltek meg (XLVII. t. 2. F. 228). A feliratos mezőt körülfogó profilált kerete síma és betűi megegyeznek a fentebb említett Sabinianus szarkofág-töredékkel. A fülke és a fülkében álló Victoria pedig teljesen azonos kidolgozásmódot mutat a Romanus szarkofág kis Geniusaival. A műhelynek ezek voltak a legszebb darabjai. A működési időt figyelembe véve, meg kell még jegyeznünk, hogy a Sabinianus szarkofág töredéke 222 és 235 közötti időből való. A Vas-pusztai táborból előkerült építési tábla Septinius Severus és Caracalla társuralkodásának idejéből való, 196 és 211 közötti időből. Hogy most a műhelyt pontosabban körülhatárolhassuk, még két másik darabot kell figyelembe vennünk, melyek ugyan nem szarkofágok, de ebből a műhelyből kerültek ki. Itt van mindjárt Q. Ulp. Felix építési táblája 220-ból⁵⁸⁸ (XLVII. t. 1. F. 227.), hol a betűtípusok, különösen a C és O használata megegyezik a Vas-pusztai táborban lelt építési tábláéval és a Sabinianus szarkofágéval. Hasonló a helyzet M. Ael. Honoratus oltárkövével⁵⁸⁹ (XXXVII. t. 2. F. 137.), hol a gyakori I magasítás szintén megvan, hasonlóan a Vas-pusztai tábor építési táblájához. A műhely működési idejéhez, összegezve az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy M. Ulp. Romanus szarkofágja a 200-as évek körül keletkezett, a Vas-pusztai táborból előkerült építési tábla 198 és 211 között készült. 210-ből való M. Ael. Honoratus oltárköve és 220-ból Q. Ulp. Felix építési táblája. A Sabinianus szarkofág pedig Severus Alexander alatt készült, valószínű, hogy nem sokkal a 222 utáni években, mikor ez a műhely még dolgozott. A műhely működését tehát a fenti adatok alapján 200 körülől 225 körüli évekre tehetjük.

Nem tudjuk még, hogy hozzákapcsolható-e az előbbi műhelyhez egy másik szarkofág-csoport, melynek díszítő beosztása hasonló a Romanus szarkofágéhoz. Ott a fülke és a feliratos mező között még van egy közbeiktatott dísz: a kantharoszból kinövő akanthusz-leveél. Ugyanez megvan az említett második csoportnál, a kantharoszból ugyan nem akanthusz, hanem szőlő és szőlőlevelek nőnek ki. T. Antonius Fortunatus sírládáján⁵⁹⁰ (katonavárosban került elő), a fülkéket szögletes keretbe foglalt pálmaleveél helyettesíti, majd a feliratos mezőt díszítő keret és a pálmalevelek között kantharost utánzó edényből szőlő nő ki (XIX. t. 2. F. 92.). Kidol-

^{585/b} Nagy Lajos, Arch. Ért. 1937. 98. 1. 58. kép.

^{585/c} Nagy Lajos, Budapest az ókorban, I. 604. 1.

⁵⁸⁶ Barkóczy L., Dák tolmács Brigetioban. Arch. Ért. 1944—45. 178. skk.

^{587/a} CIL III 11018. — Barkóczy L., id. m. 183. 1.

^{587/b} Barkóczy, id. m. 182. sk.

⁵⁸⁸ CIL III 11042. — Paulovics I., Laur. Aqu. II. 125. 1.

⁵⁸⁹ Radnóti A., Tábor és feliratos kövek Környéről. Laur. Aqu. II. 81. skk.

⁵⁹⁰ Paulovics I., Laur. Aqu. II. 123. 1.

gozása gyengébb s lehet, hogy itt egy másik műhellyel állunk szemben, amely mintakönyveit szintén délről kapta. Az előbbihez hasonló a helyzet M. Aur. Polideucus sírládájának⁵⁹¹ töredékén (XIX. t. 3. F. 93.), ahol kétoldalt a fülke is megvan és a kettős ívű és az ívekben egy-egy rozettát mutató, feliratos keret között kantharoszról kifutó, kettős szőlő ágát látjuk. Ez a két darab egy helyről került ki. Az írás jelleg is hasonlóságot mutat. Egészen azonos az írás P. Ael. Mercator sírládáján⁵⁹² (XX. t. 2. F. 95.) (a tábortól délre, nem messze került elő) az előbb tárgyalt Polideucuséval. Ugyanaz a vékony, szálkás írás, a C betűkben elhelyezett kis O betűk használata és a számoknál a római tizeseknek egy módszer szerint való alkalmazása. Mint már említettük, ez a kőfaragó déli mintakönyv után dolgozott, amit mutat még a Mercator szarkofág fülkéjének formája és kidolgozásmódja, továbbá az is, hogy a fülkékben katonaalakok állanak. Hasonlót Dél-Pannoniából ismerünk.⁵⁹³ 194 előtt egyik darab sem keletkezhetett, miután úgy Fortunatus, mint Polideucus sírládáján szerepel a municipium kitétel, amiről pedig tudjuk, hogy Brigetio 194-ben lett municipium. M. Aur. Polideucus, akinek szir származása sírládáján is fel van tüntetve, M. Aureliustól kapott polgárjogot, s cognomenjében még megőrizte szir eredetét. Ha a betelepítéskor, ami 180 körül történhetett, 10 éves volt, a sírfelirata pedig 45 évet mutat, úgy a szarkofág készítésének ideje 215-re esnék. Természetesen ezt ilyen pontosan nem lehet meghatározni, de mindenesetre Polideucus csak a nagy háborúk után került ide. Mivel M. Aureliustól kap polgárjogot, úgy 45 éves élet-tartama semmiképpen sem mehet át a 220-as esztendőkön. Így a szarkofág-csoport keletkezését 210 és 220 körüli évekre kell tennünk. Érdekesek egy másik csoport darabjai is. Ha M. Aur. Valens sírládáján⁵⁹⁴ (XX. t. 1. F. 94.) a feliratot keretező barokkos dísz összehasonlítjuk a L. Ant. Bellicianus sírládáján⁵⁹⁵ láthatóval (XXI. t. 2. F. 98.), azonos profiláltságot és azonos vonalvezetést látunk. A különbség annyi, hogy Valens sírládáján megvannak a fülkékben elhelyezett, jól proporcionált alakok, a fedél két szélén hasonlóképpen, majd a középső kis fülkében a klinén fekvő halott képe van kifaragva. Hiányoznak azonban a feliratot keretező barokkos hajlású dísz vonalai között kidolgozott pontdíszek. Ugyanez a keretdísz, teljesen hasonló kidolgozásban, megvan egy 217-ből származó építési táblán⁵⁹⁶ (XLVI. t. 4.

F. 226.). Mintha még az írás is egyezne. Itt is egy kicsit hanyatt esik az írás, mint a Bellicianus szarkofágon, s az N. és a D ligatúrája itt is megvan, mint Valens szarkofágján. Fontos itt, amint már említettük, az alakok jó proporcionálása, mert valószínűnek látszik, ha a műhelyből ennyire jól megrajzolt alakok kerülnek ki, akkor a többi darabok is részben igazodnak a jobb darabokhoz. Egyébként sem fordul elő olyan gyakran a jól és arányosan kidolgozott figura. Hasonló a fülkék felső lezárása, mint Aelius Domitius sírládáján⁵⁹⁷ (XX. t. 3. F. 96.), (ennek nincs pontos lelőhelye, de feltehetőleg Brigetio-ból vitték el), ahol a profilált feliratos mező kerete mellett a fülkében kifaragott kis postamensekre fellépő Cautus és Cautopates szintén jól vannak proporcionálva. Azonos stíluskezeléssel állunk szemben, sőt a felirat utolsó két sora hasonlóan dől, mint a Valens szarkofág felirata. Még inkább ehhez a csoport-hoz tartozik Ammonius Valentinianus sírládája⁵⁹⁸ (XXI. t. 1. F. 97.), amely a tábortól nyugatra került elő. Jól és arányosan kidolgozott alakok, profilált és lényegében azonos keretdíszel; a díszek hajlataiban kidolgozott pontdíszeket láthatunk. Szorosan összetartozik ezzel T. Fl. Titianus szarkofágja⁵⁹⁹ (XXI. t. 3. F. 99.). Ezek a fentemlített darabok egy csoportba tartoznak, és amint az előbb láttuk, az említett építési tábla alapján keletkezésüket a III. sz. első kettő, illetőleg első három évtizedére kell tennünk. Azt hiszem, hogy ebbe az Ammonius Valentinianus csoportba tartozik Septimia Victorina sírládája is (a katonavárosban került elő), bár ez egy kissé silányabb kidolgozású (XXIII. t. 2. F. 104.).

Egészen más típust és azt hiszem, hogy más elgondolást is mutat a Caecilia szarkofág⁶⁰⁰ (XXII. t. 1. F. 100.), (katonavárosban került elő), ahol a két szárnyas genius félköralakú lezárású fülkében tartja a feliratosmezőt. Szép, arányos kidolgozású darab. Tipusában lényegileg ehhez a darabhoz tartozik Claudia Emerita sírládája is (a katonavárosban került elő), bár jóval gyengébb kidolgozású⁶⁰¹ (XXII. t. 2. F. 101.). Nem látszik lehetetlennek az sem, hogy úgy a Caecilia, mint a Claudia Emerita szarkofág talán az Ammonius Valentinianus féle műhelyhez tartoznék. A Caecilia szarkofág is szép kidolgozású, a Claudia Emerita sírládán az alakok szintén jól kidolgozottak. Ezekhez hasonló Aur. Antiochia⁶⁰² (a tábortól nyugatra került elő) meglehetősen kezdetleges sírládája (XXII. t. 3. F. 102.), ahol az alakok fejének kidolgozása a Primianus

⁵⁹¹ Paulovics I., id. m. 141. l.

⁵⁹² Publikálatlan.

⁵⁹³ Hoffmiller-Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien.

⁵⁹⁴ CIL III 4315.

⁵⁹⁵ CIL III 4311.

⁵⁹⁶ Paulovics I., id. m. 124. l.

⁵⁹⁷ CIL III 11076. — Ondrouch, id. m. 44., 45. l., 25. sz.

⁵⁹⁸ Paulovics I., id. m. 133. l.

⁵⁹⁹ Paulovics I., id. m. 140. l.

⁶⁰⁰ Paulovics I., id. m. 123. l.

⁶⁰¹ Paulovics I., id. m. 130. l.

⁶⁰² Paulovics I., id. m. 132. l.

szarkofágon elhelyezett alakokéhoz hasonlít (XXIII. t. 3. F. 105.). Tiotiginus és Polideucus szarkofágján⁶⁰³ az egyik fülke felső lezárása kerek, a másiké hasonlít a Valens szarkofág fülkéinek lezárásaihoz (XXIII. t. 1. F. 103.).

Külön csoportot képeznek azok a szarkofágok, ahol a feliratos mezőnek ansatája van. Mindjárt az első helyen kell említeni M. Aur. Emeritus carnuntumi származású centurio sírládáját⁶⁰⁴ (XXIV. t. 1. F. 123.), ahol a fülkék lezárása hasonló a Valens szarkofágéhoz. Az ansata kis nyakkal kapcsolódik a feliratos mezőhöz. Megvan ez a nyak Retonius Lucius sírládáján⁶⁰⁵ (XXIV. t. 3. F. 107.), (a katonavárosban került elő a tábornól nyugatra) és még két darabon (XXIV. t. 2. és XXV. t. 1.). Aur. Crysus sírládáján⁶⁰⁶ (XXV. t. 3. F. 108.), (a katonavárosban került elő) és még egy másik felirat nélküli darabon az ansatában rozetta van (XXV. t. 2.). Ezek az ansatás darabok korábbiak, mint pl. a M. Ulp. Romanus csoportjához tartozó darabok, készítési idejük a II. sz. vége. Nem tudunk műhelyösszefüggést megállapítani a következő darabok között: Domninus⁶⁰⁷ és C. Petronius Nundianus⁶⁰⁸ sírládája (XXVI. t. 1. F. 109.; 2. F. 110.). A III. sz. első évtizedeiből valók, miután mindketten municipiumi augustalesek voltak. Korban ezekhez kapcsolódik Aur. Candida⁶⁰⁹ sírládája (XXVI. t. 3. F. 111.). Síma hornyolt kerete van, semmi közelebbi datálást nem ad. A III. sz. első feléből való még Aur. Bassus⁶¹⁰ sírládája (XXVII. t. 2. F. 113.) és Valeria Dalilla (?) egy nauarchus feleségének szarkofágja⁶¹¹ (XXVII. t. 1. F. 112.). Nem tudunk pontosabban meghatározni egy kis szarkofág tetőt, mely körülbelül a II. sz. végéről való. (XXVII. t. 3.) Egészen elűt az eddig tárgyalt daraboktól Aurelia Valeria⁶¹² (XXVIII. t. 1. F. 114.). (a katonavárosból került elő), továbbá Cl. Verecundus és Aur. Celsinianus sírládája⁶¹³ (XXVIII. t. 2. F. 115.). Durva, provinciális kidolgozású, primitív jellegű darabok a III. sz. első feléből.

Ha megvizsgáljuk a szarkofágokba temetkezők származási helyeit vagy névanyagát, azt tapasztalhatjuk, hogy túlnyomó részük keleti származású. A szarkofágtemetkezést tehát a keletiek honosítják meg Brigetio-ban, mások nem is igen használják ezt, kevés kivételtől eltekintve. Egyes névcsoportokról ki lehet mu-

tatni a keleti eredetet, bármennyire tiszta római hangzásúak is azok. Erről egy következő dolgozatomban részletesen be fogok számolni.

De nemcsak Brigetio-ban, hanem a tartomány más városaiban is ez a helyzet, ahol a szarkofág-temetkezést használták.

OLTÁRKÖVEK

Az oltárkövek osztályozásánál és kronológiai meghatározásánál már sokkal nehezebb a helyzetünk, mint a sírtáblák és szarkofágok esetében. A típusok nem annyira változékonyak, sőt vannak közöttük állandó jellegűek és biztos kormeghatározást csak a datált feliratok adhatnak.

Még az I. sz. első feléből való Publilius praefectus töredékes oltárköve⁶¹⁴ (XXIX. t. 1. F. 128.). I. u. 123-ból való L. Attius Macro⁶¹⁵ oltára (XXIX. t. 4. F. 185.) és hasonlókorú lehet egy publikálatlan ácsi töredék is (XXIX. t. 5. F. 302.). 110 és 125 között készült L. Albucius Albucianus misenumi származású centurio oltára.⁶¹⁶ Gondos kidolgozású darab, abacusán két rozettával, a párkányzaton pedig zsinórdíszsel (XXIX. t. 2. F. 129.). A legio XIII. Gemina-nak a táborépítésnél 100 körül itt járt egy vexillatiója és lehet, hogy ebből az időből való Fl. Silvanus, a XIII. Gemina centuriójának Minerva oltára⁶¹⁷ (XXXI. t. 1. F. 193.). Egykorú ezzel egy másik töredékes oltár, melyen szintén szerepel a XIII. Gemina Martia Victrix⁶¹⁸ (XXXI. t. 3. F. 249.), de az is lehet, hogy a két oltárkö a II. sz. második felében készült. A III. sz. elején készült Ulpius Celerinus Iuppiter oltára⁶¹⁹ (XXXVII. t. 4. F. 139.), akit egyébként már ismerünk arról a szarkofágról, melyet mint dák tolmács, fiának csináltatott. Az oltárkö is csak a III. sz. legelején keletkezhetett, pár évvel korábbi, mint az említett kő sírláda. Úgy a szarkofágon, mint az említett oltárkövön jellemzőek a kis betűk. A szarkofág betűi gondosabb kidolgozásúak, mint az oltárköé, de látszik, hogy egy körből kerültek ki és időben is együtt mennek. Nemcsak a betűk stílusa, hanem a családi kapcsolatok is segítenek a kormeghatározásban.

Hasonló betűtípusokat találunk M. Ulp. Rufus oltarán⁶²⁰ (XXXVIII. t. 3. F. 192.) is, ahol a felirat elrendezésén kívül a nevek rokonsága is mutatja, hogy egy generációban élő szemé-

⁶⁰³ CIL III 11075 (= 4350). — Ondrouch, id. m. 55. l. 51.

⁶⁰⁴ CIL III 11019.

⁶⁰⁵ CIL III 11031. — Paulovics, id. m. 132. l.

⁶⁰⁶ Paulovics I., id. m. 130. l.

⁶⁰⁷ CIL III 11045.

⁶⁰⁸ CIL III 4323.

⁶⁰⁹ CIL III 10962 (= 3396 = 4271).

⁶¹⁰ Ondrouch, id. m. 48. l. 35.

⁶¹¹ Ondrouch, id. m. 50. l. 39.

⁶¹² Ondrouch, id. m. 49. l. 37.

⁶¹³ Paulovics I., id. m. 121. l.

⁶¹⁴ V. Ondrouch, Romanus na Slovensku, (II times Romano in Slovacchia) 45. l. 27.

⁶¹⁵ CIL III 11077. (= 4356).

⁶¹⁶ CIL III 10979. — V. Ondrouch, id. m. 44. l. 22. sz. — V. ö. „Hadtörténet“ c. fejezetben.

⁶¹⁷ CIL III 4299.

⁶¹⁸ Radnóti A., Laur. Aqu. II. 87. l.

⁶¹⁹ CIL III 10988. — V. ö. „Szarkofágok“ c. fejezetben.

⁶²⁰ CIL III 14355²².

lyekről van szó. Az, akinek a dedikáció szól, mindkét oltáron nagy betűvel van írva s a szöveg többi része elnagyolt, apró betű. M. Ulp. Rufus oltárának első nagybetűvel írt sorában jól látni azt a sajátos írásmódot, amikor egyes betűknek, így az A-nak, M-nek, stb. a felső befejezett része még egy kissé visszafelé hajló szárral meghosszabbodik. Jól látni ezt az írásformát Priscilla oltárán⁶²¹ (XXX. t. 6. F. 189.) és L. Sep. Cupitus Iuppiter oltárán⁶²² (XXX. t. 3. F. 165.). L. Septimius Cupitus oltárkövéen van még egy sajátos L betű, ami a III. sz.-ra jellemző. Időben ezekkel megy együtt M. Val. Marinus oltára⁶²³ (XXX. t. 1. F. 195.) s úgy látszik, hogy nemcsak korban, de műhelyileg is összetartozó darabok, s a III. sz. legelején készítették őket. Teljesen dísztelen egyik oltárkő, mely Septimius Severusnak és fiának van dedikálva⁶²⁴ (XXX. t. 5. F. 130.) s így 196 és 211 között kellett, hogy készüljön. Egyébként az írástechnika majdnem megfelel annak, amelyet az előző darabokon tapasztalhattunk. A III. sz. elején van egy csoport, ahol az abacuson kifaragott két rozetta között oromdísz van. Hasonlít ez ahhoz a sírkőcsoporthoz, mely szintén a III. sz. elején készült és az oromzat hasonlóan megmunkálva (IX. és X. t.). Ehhez a csoporthoz tartozik Aur. Demophilus oltára⁶²⁵ (XXXII. t. 2. F. 188.) 202-ból; C. Cassius Carinus oltára⁶²⁶ (XXXII. t. 1. F. 190.) és egy szépen megmunkált tatai Juppiter-oltár 196 és 211 közötti időből, melynek oldalán Victoria ábrázolása van⁶²⁷ (XXXII. t. 3, 5. F. 131.). Van egy olyan csoport, ahol az abacus akroterionjait, vagy az abacus felső részét sűrűn egymás mellé helyezett pálcátágok díszítik. Közeli kapcsolatot nem látunk az egyes darabok között, de időben a III. sz. elejére, vagy legalább is az első felére kell tennünk készítésüket. Így Ael. Vindex Iuppiter oltárát (XXXIII. t. 1. F. 132.) (publikálatlan), Iul. Fuscinus kis Silvanus oltárát⁶²⁸ (XXXIII. t. 5. F. 173.) és C. Marcus Verus decurio municipii Brigetionis Iuppiter oltárát⁶²⁹ (XXXIII. t. 2. F. 133.), ahol éppen a municipium szó mutatja, hogy az oltárkönek a III. sz. elején kellett készülnie. Idetartozik még egy oltár, melyen csak az I és O kezdőbetűk vannak (publikálatlan). A III. sz. elején készült Q. Ulp. Felix töredékes oltárköve⁶³⁰ (XXX. t. 2. F. 161.). Nevét másik két datált feliratról már ismerjük. Felirata alapján erre az időre esik vagy nem sokkal előbb

Ael. Rufinianus oltártöredéke⁶³¹ (XXXI. t. 5. F. 162.) és Iul. Procius oltára is⁶³² (XXXI. t. 4. F. 245.). 210-ben készült M. Ael. Honoratus Iuppiter oltára⁶³³ (XXXVII. t. 2. F. 137.), melyen a pontos évszámot a consulok nevei adják meg. Abból a műhelyből került ki, amelyben a Vas-pusztai feliratos táblát és M. Ulp. Romanus szarkofágját készítették. Caracalla, vagy Elagabalus idejében készült L. Volumnius Horatianus⁶³⁴ (XXIX. t. 3. F. 191.) és Ael. Martinus oltárköve⁶³⁵ (XXX. t. 4. F. 202.). A betűk végei kétágúra vannak kiképezve, éppen úgy, mint Masuinnus Amicus oltárán⁶³⁶ (XVI. t. 1. F. 220.); tévedésből került a sírkövek közé), ahol főleg az I betűknél látszik ez. A municipium mellett az Antoniniana jelző is szerepel, ami a fentebb említett korra enged következtetni.

Hasonlóképpen a III. sz. elejéről való Septimius Vibianus oltára⁶³⁷ (XXXIII. t. 6. F. 247.), aki a I. adiutrix duplariusus volt. A legio az Antoniana kitüntető jelzővel szerepel, amelyet a legio Caracalla, vagy Elagabalus alatt viselt. Az oltárkövön látható kis O betű használata a Mercator és Polideucus szarkofág idejéhez is kapcsolódik. Ilyen kis O betűket, melyek valóban a III. sz. első felében voltak használatosak, találunk C. Nundianus egyik oltárán⁶³⁸ (XXXV. t. 3. F. 168.). C. Nundianusnak egy másik oltártöredékét is ismerjük⁶³⁹ (XXXV. t. 2. F. 251.).

Egy csoport, hol az abacusnak profilált akroterionjai vannak, szintén a III. sz. első feléből való. Két darabnál az abacus és az akroterionok kidolgozása teljesen egyező, az írásmód azonban eltérést mutat. Az egyik L. Mac. Celer, a capitoliumi triásznek dedikált oltárköve⁶⁴⁰ (XXXIV. t. 3. F. 166.), a másik M. Masica Maternianus oltára⁶⁴¹ (XXXIV. t. 2. F. 217.). Egy harmadik töredéken a megmaradt bal akroterionba szőlőlevél van kifaragva. Ettől jobbra, amennyire a töredékesség meghatározni engedi, két galamb és közöttük kantharosz van kifaragva⁶⁴² (XXXIV. t. 4. F. 155.).

Van három feliratunk, mely időben és úgy látszik, hogy műhelyileg is összetartozik. Egyik Valerius Hermes kis Dolichenus felirata⁶⁴³ (XXXVI. t. 5. F. 207.), a másikat Aur. Bassus⁶⁴⁴ (XXXVI. t. 2. F. 223.), a neve után ítélve szír származású ember dedikálja. Köny-

⁶²¹ CIL III 1109. — Ondrouch, id. m. 47. 1. 32.

⁶²² CIL III 14355²³.

⁶²³ CIL III 4298. — Ondrouch, id. m. 45. sk.

⁶²⁴ CIL III 10982.

⁶²⁵ CIL III 4297.

⁶²⁶ Kuzsinszky B., Arch. Ért. 1902. 49. 1. 48. sz.

⁶²⁷ CIL III 10960.

⁶²⁸ CIL III 11002.

⁶²⁹ CIL III 4292.

⁶³⁰ Paulovics I., id. m. 138. 1.

⁶³¹ CIL III 10993. — Ondrouch, id. m. 47. 1. 31.

⁶³² CIL III 4288.

⁶³³ Radnóti A., id. m. 81. 1.

⁶³⁴ CIL III 14355²¹.

⁶³⁵ CIL III 4272.

⁶³⁶ CIL III 11007.

⁶³⁷ Paulovics I., id. m. 138. 1.

⁶³⁸ Barkóczy L., Kiadatlan feliratos kövek Brigetióból, Arch. Ért. 1944—45. 172. 1.

⁶³⁹ U. o.

⁶⁴⁰ V. Ondrouch, id. m. 43. 1. 18.

⁶⁴¹ CIL III 11006.

⁶⁴² CIL III 10987.

⁶⁴³ CIL III 10991.

⁶⁴⁴ CIL III 10975.

nyen lehetséges, hogy azonos az egyik szarkofágunkon szereplő Aur. Bassussal. Ugyanolyan keskeny és jellegzetes V betűi vannak, mint az előbb említett két darabon. Ide csatlakozik harmadiknak Iulius Arodiusnak és fiának Cautopatés-nek szentelt felirata⁶⁴⁵ (XXXVI. t. 1. F. 218.). Itt már a többi betűk is azonosak a két említett felirattal. A Dolichenus felirat alapján ezt a három feliratot a III. sz. első felére tennénk, miután a Dolichenus kultusz ekkor hódított általánosságban Pannóniában.

A schola tubicinum oltára, amint a felirata elmondja, Severus Alexander korából való⁶⁴⁶ (XVI. t. 3. F. 194.). Abacusán jellegzetes a két rozetta. Egyik-másik oltárkövön, hol az abacus hasonló rozetta díszíti, a I. adiutrix a Severiana kitüntető jelzöt viseli, ami szintén Alexander Severus korára mutat⁶⁴⁷ (XLI. t. 1. F. 178.). Úgy látszik, hogy ezek a rozetták erre az időre jellemzőek. Ide tartozik L. Annius Secundinus oltára⁶⁴⁸ (XLI. t. 2. F. 179.). Itt a rossz fénykép miatt lemaradtak a rozetták, de egy kis részük még itt is látható. Hasonlóan idesorolhatjuk Flavius Clemens oltárát⁶⁴⁹ (XLI. t. 4. F. 254.), egy kis Silvanus oltárt⁶⁵⁰ (XLI. t. 5. F. 170.). M. Ulp. Viator oltárát⁶⁵¹ (XLI. t. 6. F. 144.) és még egy kisebb oltárt⁶⁵² (XXXIV. t. 1. F. 248.).

Nem készülhetett a III. sz. első felénél korábban Sp. Primitius Silvanus oltára⁶⁵³ (XL. t. 2. F. 169.), ahol a gyakori I magasítás éppen a III. sz.-ra jellemző. Körülbelül ezzel egykorú Aurelius Valentinus kis Iuppiter oltára⁶⁵⁴ (XLIII. t. 3. F. 147.) is. A II. és III. sz. fordulója körül kellett készülnie Flavia Victorina⁶⁵⁵ (XXXV. t. 1. F. 204.) és Cocceia Marcia⁶⁵⁶ (XLIII. t. 2. F. 205.) Baltis oltárának.

A III. sz. elején készült a Iuppiter collegium egy fogadalmi köve⁶⁵⁷ (XXXVIII. t. 1. F. 164.) is, amelyen a collegium tagjai és vezetői vannak felsorolva. Az érdekessége az, hogy a szereplők nomenje mind Claudius. Itt valószínűleg olyan társasággal állunk szemben, akiket olyan vidékről telepítettek be, ahol még Claudius adományozott polgárjogot.

Úgyisint még a III. sz. első felében kellett készülnie a collegium opificum háromoldalas oltárkövének⁶⁵⁸ (XXXIX. t. 1, 2, 3. F. 177.),

amelyen a vezető tisztviselők és a tagok nevei szintén megtalálhatók.

A III. sz. első felére, illetőleg első negyedére tehető C. Val. Marinianus Mithras oltára⁶⁵⁹ (XLII. t. 3. F. 216.). Az írást figyelembevéve a III. sz. első felében kellett készülnie Hercules és Fortuna közös oltárának is⁶⁶⁰ (XLII. t. 2. F. 221.).

269-ben állított oltárt Fortuna conservatrix-nak Aur. Superinus⁶⁶¹ (XLIII. t. 5. F. 198.) a I. adiutrix praefectusa és agens vices legati. Ezzel egyidejű, vagy még egy kicsit későbbi Aur. Iulianus Sol-nak⁶⁶² (XLIII. t. 6. F. 212.) dedikált oltára. 303-ban Aur. Ianuarius dux dedikált oltárt Iuppiternek⁶⁶³ (XLIII. t. 4. F. 148.). A Constantinus időkre jellemző Domitius Terentius Iuppiter oltára⁶⁶⁴ (XLII. t. 1. F. 145.), ahol az írás és főképpen az L betűk adnak korhatározó dátumot. Ilyen L betűket találunk a szőnyi törvénytáblán is és egy sírfeliraton.

Nem tudjuk megmondani mikor készült Valeria Marina Magna Maternek dedikált fogadalmi táblája⁶⁶⁵ (XXXI. t. 2. F. 203.). A III. sz. elejénél azonban nem lehet korábbi. P. Ael. Agathoncus töredékes oltára még a II. sz.-ban készülhetett, ha a név után jól következtetünk⁶⁶⁶ (XXXII. t. 5. F. 163.). Egy kis dísztelen mithraikus vonatkozású — TRASITO — feliratú oltárkörről⁶⁶⁷ (XXXIII. t. 4. F. 211.) sem tudjuk, hogy mikor készült. Nem tudjuk időben elhelyezni Silvinus kis Iuppiter oltárát⁶⁶⁸ (XXXV. t. 4. F. 156.), mely azonban a II. sz. második felénél nem lehet korábbi és egy görög nevű centurio töredékes oltárkövét⁶⁶⁹ sem (XXXV. t. 5. F. 257.).

Nem tudjuk meghatározni, hogy mikor készült Iul. Messius⁶⁷⁰ (XL. t. 5. F. 143.), Attilius Favor⁶⁷¹ (XL. t. 4. F. 142.), Aelius Lascius⁶⁷² (XXXVI. t. 3. F. 134.), Cl. Claudianus⁶⁷³ (XXXVI. t. 7. F. 136.) és Ulp. Maximus⁶⁷⁴ (XL. t. 1. F. 140.) Iuppiter oltára. Úgyisint nem tudjuk a korát további nyolc töredéknek (XXXVI. t. 4. F. 135., 6. F. 252., 8.; XL. t. 3. F. 141., 6. F. 255.; XLII. t. 5. F. 262.; XLVI. t. 2., 5. F. 171.). Olvashatatlan a felírás a XLII. t. 6. számú oltárkövön.

⁶⁵⁹ F. Láng, id. m. 167. 1.

⁶⁶⁰ Publikálatlan.

⁶⁶¹ CIL III 4289.

⁶⁶² CIL III 4301.

⁶⁶³ CIL III 10981.

⁶⁶⁴ CIL III 4293.

⁶⁶⁵ Ondrouch, id. m. 48. l. 34.

⁶⁶⁶ CIL III 10995.

⁶⁶⁷ CIL III 10963. — Ondrouch, id. m. 47. l. 33.

⁶⁶⁸ CIL III 10986.

⁶⁶⁹ CIL III 4286.

⁶⁷⁰ CIL III 10985.

⁶⁷¹ CIL III 10980.

⁶⁷² Publikálatlan.

⁶⁷³ CIL III 10983.

⁶⁷⁴ Publikálatlan.

⁶⁴⁵ Paulovics I., id. m. 139. 1.

⁶⁴⁶ CIL III 10997.

⁶⁴⁷ Publikálatlan.

⁶⁴⁸ Paulovics I., id. m. 129. 1.

⁶⁴⁹ Paulovics, id. m. 126. 1.

⁶⁵⁰ CIL III 10999.

⁶⁵¹ Paulovics I., id. m. 138. 1.

⁶⁵² CIL III 11013.

⁶⁵³ CIL III 11003. — Ondrouch, id. m. 40. 1.

⁶⁵⁴ Publikálatlan.

⁶⁵⁵ CIL III 10964. (= 4273).

⁶⁵⁶ Paulovics I., id. m. 131. 1.

⁶⁵⁷ CIL III 10994.

⁶⁵⁸ Paulovics I., id. m. 134. skk.

Szőnyben Kállay Ödön birtokában van egy szobortöredék, melyet Paulovics István női alaknak határozott meg⁶⁷⁵ (LIV. t. 2.). Megvan az egész felső test és a két felső kar. Azt is megállapította továbbá Paulovics, hogy anyaga viszonylagosan finom, ami Pannóniában nem mindennapi és feltétlenül valami magas személyiséget kellett, hogy ábrázoljon.

Igen érdekes és fontos egy másik márványtöredék is, egy alsólábszár, mely a megdolgozott márvány háttérből plasztikusan emelkedik ki (LIII. t. 2.). Szandáljának megkötője oroszlanbőrrel van kombinálva, amelyről azt írja Paulovics, hogy ilyent Rómában az istenek, vagy a császárok viseltek. Itt is egy császárképmásról lenne szó és analógiaként Hadrianus egyik szobrát hozza fel.⁶⁷⁶ Mindkét torzó azonos anyagból készült és a megmunkálás is azonos. Pannóniában, jegyzi meg Paulovics, a márványemlékmű a Drávától északra ritka. A két töredék, egy császár és egy császárnő szobra kell, hogy legyen még a II. sz.-ból. Hadrianus és Sabina, vagy Antoninus Pius és Sabina, vagy M. Aurelius és Faustina, írja Paulovics. A két darab egy III. sz.-i szarkofág mellől jött elő ilyen töredékes állapotban.

Az előbb tárgyalt két darabhoz hasonló anyagból készült, — a tábor területén előkerült — kis szárnyas gyermekek is^{677a} (Amor? LIII. t. 5.). Töredékessége miatt eredeti értelmét nem lehet meghatározni.

A kultuszképek közül első helyen kell megemlítenünk egy fejnélküli, ülő Minerva szobrot^{677b}, mely egyike a legjobb és legszebben megmunkált ábrázolásoknak Brigetio-ból (LIV. t. 1.). Mellén a Meduza fejes aegis-szel, jobb lábánál pajzzsal, kétségtől Minervát ábrázolja. A test arányos elosztása, a redők finom kidolgozása, a ruha anyagának érzékeltetése jó szobrász kezemunkájára vall. Nem is tudunk hozzá hasonló jó munkát idézni, kivéve az előbb tárgyalt császár és császárnő torzót. Van ennek a Minervának egy párja Hódmezővásárhelyen, ami azonban szintén Brigetio-ban került elő (LIV. t. 3.). Itt a felső testből már jóval több hiányzik, de az ábrázolás, a ruha redőinek kidolgozása teljesen azonos, kivéve egy kettős redőt, mely a jobb lábon halad végig a térdtől kiindulva. Különben a lábtartás, a térdeknél szétnyíló, továbbá a lábnál látható redők mind megegyeznek. Az eltérés igen minimális s így egy kéztől kell őket származtatnunk.

Paulovics publikált egy Iuppiter szobortöredé-

ket,⁶⁷⁸ mely már egészen más technikával készült. A ruha redői sokkal puhábbak, mint az előbb említett Minerva szobroknál.

Két kisebb kultuszképünk egy ülő Iuppiter⁶⁷⁹ és egy álló Iuno, valószínűleg a III. sz. elején készülhetett (LII. t. 1, 2.). Iuno kétszeresen övezett ujjas tunikát visel. Laposan kidolgozott korinthusi oszlopokkal határolt képmező és a többszörösen profilált tympanon a III. sz. elején volt használatos Brigetio-ban.

Két másik kultuszképünk a táborban a praetorium melletti tiszt lakásokból került elő. Mind a kettő fehér, csillámos mészkből készült. Egyik Dianát ábrázolja kutyával és szarvassal. Diana kezében reflex íj és testén rövid, kétszer övezett tunica van. III. sz. eleji rétegből került elő (LIII. t. 1.) s primitív kidolgozása.

Egy másik töredékes kis kultuszkép Silvanust ábrázolja (LIII. t. 6. F. 173b). Jobb kidolgozása, jobban proporcionált és több mozgás van az alakban. Ez utóbbi korábbi, mint a Diana relief, a II. sz. második feléből származhatik.

Ó-Komáromban, a Jókai Múzeumban van egy Dolichenus relief, ahol bika hátán jobbra néző, támadó állásban, római katonai viseletben látjuk az istent phrigiai sipkával, szakállas iuppiteri arccal^{680a} (XLIV. t. 3. F. 209.). Láng Nándor szerint Mars Ultor képmására emlékeztet. Az állat, amin Dolichenus áll, nem bika, hanem inkább borjú, s Láng ezt a diszharmoniat abban látja, hogy a római vallás nem szolgált mintaképül a keleti kultuszképek mestereinek.

Egy kisebb relief, melyet dunaalmási mészkből faragtak, a Dolichenumból került elő.^{680b} Feje szabadon van kidolgozva, míg többi része domborművesen emelkedik ki. A felsőtest mozgása elárulja, hogy hasonló darabnak kellett lenni az előbbihez. Viselete phrigiai sapka, páncélos legionárius öltözet köpenyvel, jobbában kard, baljában villámcsomó.

Szintén a Dolichenumból került ki egy kis Dolichenus szobor, mellyel szintén Láng Nándor foglalkozott bőven.^{681a} Általánosan ismert Dolichenus kép, jobbfelé törő és szembeforduló Dolichenus a bika hátán. Töredékes darab s a külön megmaradt bal kezében megvan még a villámcsóva felső része. Fő érdekessége, hogy Dolichenus perzsa viseletben van: térdig érő, kétszer övezett ujjas tunica, bő köpeny, nadrág és feltüremlett szegélyű bőrcipő (XLIV. t. 1. F. 208.). Egy másik kis feliratos bázison már csak a patanyomok maradtak meg.^{681b} Láng Nándor szerint ebben egy Dolichenussal szembeállított női istenségre kell gondolnunk, aki valamilyen állat hátán áll (XLIV. t. 2. F. 261.).

678 Paulovics I., Arch. Ért. 1940. 26. 1. IX. t. 15.

679 Ondrouch, id. m. XVII. t.

680a Láng N., Laur. Aqu. II. 167. skk.

680b Id. m. 169. sk.

681a Id. m. 170. sk.

681b Id. m. 171. sk.

675 Paulovics I., id. m. 127. sk.

676 Paulovics I., id. m. 128. l.

677a Paulovics I., id. m. 127. l.

677b Hampel J., M. Nemzeti Múzeum 1905. évi jelentése, 225, 16. sz.

Utal itt arra, hogy a lussoniumi táblán Iuno Regina kecskén, a virunumi reliefen ugyancsak Iuno Regina őz vagy kecskén s az aleni bronzlemezen női alak tehén hátán áll.

Valamelyik brigetioi Mithraeumból való Cautes és Cautopatés reliefje, melyeken Nonius Bassinus sacerdos neve olvasható. Helyenként az eredeti színezés is látszik⁶⁸² (XLV. t. 1, 2. F. 219.).

Pároszi márványból faragott kis Aesculapius szobor Brigetio valamelyik szentélyét díszítette, mint fogadalmi ajándék⁶⁸³ (LVI. t. 1.). Hekler szerint ebben a kis szőnyi szoborban a pergamoni hellenisztikus művészet egyik nevezetes alkotásának márványmásolatára ismerhetünk.⁶⁸⁴ Ezt utánozza egy kis homokkőből készült szobortöredék, merev ruharedőkkel, helyi készítmény (LVI. t. 3.). Rómer az Arch. Közl. ben egy másik, szintén fehér márványból készült Aesculapiusról⁶⁸⁵ tett említést. Lábszára alatt eltört relief ez, felsőteste meztelen, a köpeny a balvállról a jobb láb felé hullámszik. Jobb keze a rézsut fekvő kígyós boton nyugszik, míg a bal a redőzetet tartja össze.

Ugyanitt publikál Rómer egy kisméretű Mercurius reliefet, hol Mercurius aediculában van^{686a} (LVII. t. 1.). Az eredeti festés még ma is egészen jól látszik helyenként. Az orom sötét violaszínű, a mennyezet belül zöld alapon barnás és fehér vonalakkal van díszítve. A pillérek fejei sötétlilák, a pillérek maguk vörösre vannak festve. A háttér vörös, a köpeny haragos vörös, a test pedig természetes színű. Anyaga homokkő. Kora a II. és III. sz. fordulója; ezt mutatja a tympanon megoldás, mely ebben a formában a korabeli oltárköveken és sírköveken is megvan.

Egy másik kisebb Mercurius csillámos, fehér mészkőből készült — az az anyag, amiből a Diana és Silvanus relief is van —, de már töredékes állapotban maradt fenn (LVIII. t. 5.). Jó kidolgozása, jó szobrász keze munkájára vall. Ehhez hasonló egy harmadik, rendes mészkőből kifaragott Mercurius relief^{686b} (LVII. t. 2.). Van egy negyedik Mercurius ábrázolásunk is, mely azonban egészen primitív kidolgozása (LVII. t. 3.). A csillámos, fehér mészkőből készült Mercurius töredékhez hasonló egy másik töredék.⁶⁸⁷ Feje és alsólábszárjai hiányoznak, de a nyakrésznél ki lehet venni még a szakáll maradványait. A tartás és a szakáll után ítélve

valószínűleg Iuppiter lehetett és egy műhelyből került ki a Mercurius torzóval.

A castrumtól délre került elő egy kisméretű, homokkőből készült Iuppiter fej⁶⁸⁸ (LVIII. t. 4.); a haj és szakáll kidolgozása a késői korra mutat.

Egyetlen nagyméretű szoborfej valamely hivatalos személyiség szobrának töredéke lehetett a III. sz. elejéről⁶⁸⁹ (LV. t. 3.).

Kis sírszobrokról valók az LV. t. 1, 2, 4, 5⁶⁹⁰ szám alatt közölt portrék (Komárom, Jókai Múzeum.) Hasonlóképpen az LVIII. t. 5. számú darab (Nemzeti Múzeum). Fehér márványból való töredék a LV. t. 6. szám alatt bemutatott darab. (Komáromi, Jókai Múzeum.) Töredékes fogadalmi ajándék Homonius Quintianus kis bázisa; fehér csillámos mészkőből készült (XLIV. t. 4. F. 149.). Hasonlóképpen töredékes a Dolichenumból előkerült kis bázis is (XLIV. t. 2. F. 259.).

Kiemelkedő darabja a brigetioi kőfaragásnak a tatai oszlop⁶⁹¹ (LVIII. t. 1—3. F. 260.). Négyszögletes alaprajzú, 280 cm magas. Mind a négy oldala díszített, oldalanként három mezőre oszlik, összesen 12 istenséggel, melyek az oldalakon fülkékben helyezkednek el. A mezők alatti képsorok attributumokkal, vagy más jelenetekkel vannak díszítve, amelyek összefüggésben vannak a fülkében lévő istenséggel. Egyik isten képe megrongálódott, a többiek: Sol, Luna, Apollo, Silvanus, Diana, Volcanus, Venus, Mars, Iuno, Victoria és Minerva.

Az oszlopon a mester neve is olvasható S RI SC P, melyből Schober szerint S a művész nevének kezdőbetűje lehet, a RI a második sorban az apai neve és az SC sc(ulpsit)-ra egészíthető ki.

Az egyes istenfigurák előképei görög-római típusokból vannak véve. A reliefek stilizált kivitele megfelel e kor pannóniai sírkőművészetének (III. sz. eleje). Legfeltűnőbb, írja Schober, hogy a 12 isten közé felvették Victoriát is, aki mint tulajdonságisten, a hadvezér harci erejét, később a császárt jelképezte. Először a III. sz.-ban szerepel a római oltáron Victoria, mint harci isten. Az emlékmű állítói tehát a hadsereggel voltak szoros összefüggésben és az ábrázolt istenségekben felismerhető a brigetioi tábor Zwölfgötterverein-je.

A rajnai pillérek ezen kívül általában Iuppiter álló, vagy ülő szobra van, kézenfekvő volna feltételezni, hogy nem is volt ezen szobor.

Végül az a lehetőség is fennáll, hogy a CIL III 4274. számú felirat, mely ma már elveszett, ehhez az emlékműhöz tartozott (fuit in arcu triumphali) s így az egyik Antoninus említése

⁶⁸⁸ Publikálatlan.

⁶⁸⁹ Ondrouch, id. m. XVI. t.

⁶⁹⁰ Ondrouch, id. m. XVI. t.

⁶⁹¹ Schober, Der Götterpfiler von Totis, Belvedere VI, 1924, 177. skk.

⁶⁸² CIL III 4302. — Radnóti, Arch. Ért. 1946—48. 138. l.

⁶⁸³ Hekler A., Asklepios szobra a Nemzeti Múzeumban, Arch. Ért. 1908. 339. skk.

⁶⁸⁴ Hasonló életnagyságú darab van Aquincumban (Budapest az ókorban I. 600. l.).

⁶⁸⁵ Rómer F., Arch. Közl. 1886. VI. 152. skk.

^{686a} Rómer F., u. o.

^{686b} Paulovics, id. m. 143. l.

⁶⁸⁷ Publikálatlan.

leginkább Caracallára enged következtetni s akkor lehet, hogy az emlékmű nem Iuppiter, hanem a császár szobrát viselte.

A KÖEMLÉKEKEN SZEREPLŐ KÓFARAGÓJEGYEK ÉS SZERSZÁM- ÁBRÁZOLÁSOK

A Schober által tárgyalt tatai oszlopon⁶⁹² (LVIII. t. 1, 2, 3. F. 260.) az egymás alatt lévő S RI SC P betűk az oszlop készítőjének nevét mutatják és az utolsó három betű se(ulp)sitnak lenne olvasandó.

Nagy Lajos mutatott rá arra, hogy a sírköveken szereplő szerszámábrázolások nem minden esetben állanak összefüggésben az elhunyt foglalkozásával, hanem sok esetben kőfaragójegyek.⁶⁹³ Bononius Vitalis síremlékén⁶⁹⁴ (II. t. 3. F. 26.) cipézszerszámokkal találkozunk és a sokféle szerszám arra vall, hogy a halott képzetesebb cipész lehetett. Nem jelent már foglalkozást a szerszámábrázolás L. Val. Firminus és Longinus sírkövén⁶⁹⁵ (XV. t. 4. F. 44.), melyet az apa fiainak és magának állított. Nagy Lajos megállapította, hogy itt fordul elő először, hogy a szerszámok szoros kapcsolatban állanak a díszítéssel. Aelius Justinus sírkövén⁶⁹⁶ (VIII. t. 2. F. 22.) — aki librarius legati legionis volt — a sírkő alján található kőfaragó szerszám szintén nincs kapcsolatban a halott foglalkozásával. Ugyanez az eset áll fenn a Mercator szarkofágánál⁶⁹⁷ (XX. t. 2. F. 95.) és egy másik töredékes sírkőnél, hol a sírkő alsó részén szereplő körző és derékszögelő (vinkli) szintén csak kőfaragójegyek⁶⁹⁸ (LXII. t. 2.).

Egy Császáron előkerült, felirat nélküli sírkővön szintén találunk a feliratos mező alján kőfaragójegyeket⁶⁹⁹ (X. t. 3.).

ÉPÍTÉSZET

A topographiáról szóló fejezetben már említettük az egyes épületeket és épületesoportokat, melyek a katona- és polgárváros települési körét mutatják. Ezek az adatok azonban számunkra nem adnak építészeti szempontból semmit, s a szentélyekről, középületekről és magánházakról csak hozzávetőlegesen tudunk magunknak képet alkotni. A feliratok tanulsága szerint a különböző épületek egész sora állott Brigetio-

ban. Azonban már a késő római időkben sok korábbi épület kőanyagát ismételten felhasználták, sőt a környékbeli kőszegény helyekre is vittek építkezni, továbbá a sok barbár betörés elpusztította a város javarészét, a rómaiak kivonulása után pedig még népvándorlaskori népek is lakták a tábort. A középkorban sok követ, amint azt más római telephelyről is megtettük, közöttük sok feliratosat is, Székesfehérvárra hurcoltak a bazilika építéséhez. Mária Terézia alatt hajószám hordták fel Bécsbe innen a követ. Sokat betörték a készülő műútba és a szőnyiek is rengeteget építkeztek a római alapfalakból. Télen a falubelieknek rendes foglalkozása volt a kőtermelés, az ólomszedés (az ólom vízvezetékcsövek) és a csontszedés (temetőik). Hosszú időn keresztül ment ez így s nem lehet csodálkozni, ha a régész az ásatásoknál kiszedett, vagy csak igen silány falmaradványokat talál. Így pontos, összefüggő alaprajzot alig ismerünk, csupán részletekre és kiszedett falak nyomaira vagyunk utalva.

Legkorábbi építkezési feliratunk Hadrianus táblája, mely szép kidolgozásával tükrözteti azt a II. sz. eleji gondosságot, amivel a betűket vésték⁷⁰⁰ (XLVI. t. 1. F. 225.). Egyik feliratunk említ egy Magna Mater szentélyt, amely valószínűleg a polgárvárosban állott, miután a felirat egyik polgárvárosi temetőben került elő másodlagos beépítésben. A szentélyt C. Iul. Candidus veteranus és Aurelia Marcellina állították helyre⁷⁰¹ (XLVII. t. 4. F. 229.). A Dolichenumból előkerült töredékes felirat, melynek végén a templum... e fundamentis extruxit kifejezés van, csak a Dolichenum építésére vonatkozhatik⁷⁰² (XLVII. t. 3. F. 230.). Szép lehetett az Apollo Grannus szentély⁷⁰³ (F. 232.), és nem kevésbé lehetett érdekes az ehhez a szentélyhez kapcsolódó oszlopcsarnok, melyet Q. Ulp. Felix csináltatott 217-ben⁷⁰⁴ (XLVI. t. 4. F. 226.).

Ugyanez a Q. Ulpus Felix állította helyre a tűzoltótövestület tűztől elpusztult scholáját 220-ban⁷⁰⁵ (XLVII. t. 1. F. 227.).

C. Iulius Maximinus egy templom vicalem-et saját költségén ex voto restituit⁷⁰⁶ (F. 231.). A collegium montanorum Iuppiter szentélyt állított helyre a III. sz. közepe táján⁷⁰⁷ (XXXVII. t. 1. F. 138.). L. Anton. Sabinianus cornicularius legionis feleségével Aurelia Aelianaval⁷⁰⁸ (LXIII. t. 2. F. 224.) Severus Alexander korában szintén egy szentélyt állított helyre.

⁷⁰⁰ Barkóczy L., Kiadatlan feliratos kövek Brigetióból, Arch. Ért. 1944—45. 172. sk.

⁷⁰¹ Barkóczy L., id. m. 174. l.

⁷⁰² F. Láng, Das Dolichenum von Brigetio, Laur. Aqu. II. 167. l. (Diss. Pann. Ser. 2. 11.)

⁷⁰³ CIL III 10972. — Paulovics I., Laur. Aqu. II. 125. l.

⁷⁰⁴ Paulovics I., id. m. 124. l.

⁷⁰⁵ CIL III 11042. — Paulovics I., id. m. 125. l.

⁷⁰⁶ CIL III 10984.

⁷⁰⁷ Ondrouch, id. m. — CIL III 4354.

⁷⁰⁸ CIL III 11079 (= 4363).

⁶⁹² Schober, id. m. 177. skk.

⁶⁹³ Nagy L., Kézműves szerszámok a pannoniai síremlékeken. Orsz. Magy. Rég. Társ. Évkönyve, I. évf. 1920—22. — Utoljára N. L., Budapest Régiségei XIV.

⁶⁹⁴ CIL III 11024. — Nagy L., id. m.

⁶⁹⁵ CIL III 11035. — Nagy L., id. m. 50., 51. l.

⁶⁹⁶ Arch. Ért. 1907. 237. l. — Nagy L., id. m. 50. l.

⁶⁹⁷ Publikálatlan.

⁶⁹⁸ Publikálatlan.

⁶⁹⁹ Arch. Ért. 1902. 28. skk.

Vas-pusztáról származik a legszebb építési feliratunk, mely a III. sz. első felében működő legjobb brigetioi műhelyből került ki⁷⁰⁰ (XLVII. t. 2. F. 228.).

Valamelyik Antoninus alatti építkezésről számol be egy almásfüzítői párkánytöredék⁷¹⁰ (XLVI. t. 3. F. 236.).

Nem ismerjük a tanácsház helyét, nem ismerjük az augustalisok és különböző collegiumok székházát sem. Alaprajzilag csak egy kis peripterikus szentélyt ismerünk, a tábor délkeleti sarkánál feltárt Dolichenumot.⁷¹¹ A szentély hossza 8 m, szélessége 4 m, közepén három kőből falazott oszlop osztotta ketté. Hasonló három oszlop volt a bejárat előtt is. Nem lehetett eldönteni, hogy a bejárat előtt kb. 10 m-re előkerült két faragott kőoszlop hozzátartozott-e a szentélyhez, vagy nem. A Dolichenum a legiós tábor DNY sarkától kb. 150 lépésnyire épült.

Carnuntumban a Dolichenum szomszédságában Mithras templom épült, Stockstadtban szintén. Brigetio-ban is a Dolichenum tőszomszédságában került elő egy Mithras szentély, egyik nagy olajtartály alapozásánál. Méreteit és szerkezetét nem ismerjük, mert a falakat kidobálták.⁷¹² Valamilyen épület belső elválasztó korlátjaiként szerepeltek a LXII. t. 5. és 6. sz. képen látható darabok, melyeknek pontos lelőhelyét azonban nem ismerjük.

Az építészeti emlékek közül a legmonumentálisabb és amelyet ma is a legjobban ismerünk: a tábor. Méretei 540×430. Az igaz, hogy erősen elpusztult állapotban maradt reánk, de technikája és építészeti arányai megmutatkoznak. Helyenként még megvannak a hatalmas kidőlt mellvédkövek és megtaláltuk helyenként a 2 m vastag, nyers mészbe rakott alapfalakat. Az arányokat és az erős konstrukciót jól szemléltetik azok a hatalmas kőborítások és oszlopalapok, melyek 1942 és 1943-ban kerültek elő az Olajgyár lakótelepének építkezésénél a praetoriumból. Ezeket részben kiszedték a földből, de némelyiket súlyos voltak miatt visszatemetették. A tábor fala 2 m széles volt. A háromperiodusú építkezésben — mely a táborra jellemző — az első kettő között nincsen különbség, míg a harmadik, amit leginkább a porta decumanánál tapasztalhattunk, technikájában és arányaiban elüt az előző kettőtől. Gyenge falak, rossz minőségű habarcs és a tornyok erős szűkítése jellemző e korra. (Az első két periodust jól szemlélteti még Leányvár — Celamantia, az ellenérőd építkezési módja is. Leányvár — Celamantia fejezet.) Igen gyengék az ehhez a periodushoz tartozó utak, habár technikai megoldá-

suk újszerű. Nem kőlapokkal kirakott utakról van itt szó, mint a korábbi periódusokban, hanem apró kövek, kavicsok és téglatörmelék keverékéről, melyet erős habarcs fogott össze.

A táborban összefüggő alaprajzot nem sikerült találni. Paulovics 1934-ben kereste a tábor-szentélyt, de csak igen gyenge és rossz falakat talált, amelyet nem azonosíthatott a tábor-szentéllyel.⁷¹³ Amint az Olajtelep lakóházainak építésénél kiderült, a praetoriumot is igen erősen megbolygatták a kőszedők, egy hosszú csatorna kiásásával, mely átvágta az egész tábor és a praetorium északi felét is. Kiszedett falak, feldőlt rétegek és helyenként megmaradt rövid padlónívók mutatkoztak az árok oldalában. Mutakoztak a hypocaustumos szerkezetek nyomai is, úgy a praetoriumban, mint a környező épületekben. Előjött többek között egy egészen rövid szakaszon két, egymás mellett futó vékony ólomcső, mely minden bizonnyal a porta decumana nyugati tornya mellett befutó vastag ólomvezetékbe volt kapcsolva.

A IV. sz. folyamán már nemcsak a törmelék használták fel építkezésre, hanem a korai sír- és építési feliratokat is. Így találtak Celamantianál, másodlagos felhasználásban, több feliratos követ. Ilyenek kerültek elő a Cellás temetőből is és a polgárvárosi temetőkből is.

A Gerhát sírmezőből egy area maceria cincta került elő, két sírral. Szintén ilyen sírépítményekhez tartozó, domborműves sarokpillérekkel találkozunk a komáromi Múzeumban.

Az építési faragott kövekből igen kevés maradt meg. Eltekintve a súlyos küszöbkövektől, melyeket bennhagytak a földben, igen sokat elhasználtak különböző célú építkezésekre. 1942-ben az Olajgyár lakótelepének építkezésénél a praetorium egész oszlopsorára bukkantak rá, melyek a LXI. táblán látható változatokhoz hasonlók. Egyetlen szép oszloptalp 1943-ban került elő, szépen vésett akantusz levelei finom munkára vallanak.⁷¹⁴ Az oszlopfők közül keveset ismerünk, ami természetes is, mert ezek voltak főként kiteve a rongálódásnak. Ezek a provinciális, korinthosi oszlopféjek általánosak Pannoniában. Gosztonyi Gyula⁷¹⁵ foglalkozott az aquincumi és környéki oszlopfőkkel és ebbe a csoportba a mi darabjaink is beleillenek (LX. t.). Díszített párkányból is csak egy darabot ismerünk (LX. t. 4.).

A tábor keleti oldalán ástott ki Radnóti egy háromperiodusú villát, mely freskóival, színes stukkóival és alfűtéses szerkezetével egyedüli épületünk, melyet Brigetio-ból ismerünk.⁷¹⁶ Közvetlenül ennek az objektumnak a keleti oldalán

⁷⁰⁰ Barkóczy L., id. m. 182. l.

⁷¹⁰ Publikálatlan.

⁷¹¹ F. Láng, id. m. 164. skk.

⁷¹² Radnóti A., Bronz Mithras-tábla. Brigetioból, Arch. Ért. 1946—48. 187. skk.

⁷¹³ Paulovics I., Arch. Ért. 1934. 134. skk.

⁷¹⁴ Publikálatlan.

⁷¹⁵ Gosztonyi Gy., A Budapest-környéki római kori oszlop- és pillérfejezetek, Laur. Aqu. II, 244 skk.

⁷¹⁶ Publikálatlan.

egészen a Dunáig villasor volt, de mivel magasan a felszín alatt voltak, a szántásnál elpusztultak.

Monumentális építmény lehetett a Tata-Brigetio-i vízvezeték is, melyről Marsigli rajza enged sejteni valamit. Paulovics megtalálta ezt a vízvezetéket, mely a tatai út mentén futott be a tábor porta decumanájába. Paulovics két vezetéket talált, melyek közül az egyik, a mélyebben fekvő, valószínű malom hajtásának a céljaira is szolgált. Nem valószínű azonban — s ezt Paulovics is megjegyzi —, hogy az általa megtalált vízvezeték azonos lenne a Marsigli által rajzolt és Mikovinyi által említett, boltozott és helyenként árkádokkal ellátott vízvezetékekkel. A Paulovics által kiásott dupla vezeték esetleg valamilyen más célt szolgálhatott és nem valószínű, hogy ez a vezeték a földön futott. A nivó-

különbség, mely ezt a vizet benyomhatta a táborba, csakis magas vezetéken történhetett.⁷¹⁷

A legiós tábor nyugati oldalán, nem messze a tábortól a föld felszínén ovális mélyedés, az amphitheatrum látszik. Hivatalos régészeti kutatás ezen a területen még nem történt, de a szőnyi kőszedők elbeszéléséből valóban a brigetioi körszínházra kell gondolnunk.

A kőépítkezéseken kívül a kurucdombi fazekastelepen találtunk raktárházakat, melyek téglából épültek, majd a Gerhát fazekastelepen vályogfal nyomaira is bukkantunk.⁷¹⁸

⁷¹⁷ Ásatásaink eredményét és az ezzel kapcsolatosan felmerült problémákat részletesen ismertette Paulovics a Laur. Aqu. II. kötetében írt Brigetio tanulmányában. (Funde und Forschungen in Brigetio, 143. skk. Diss. Pann. Ser. II. 11.)

⁷¹⁸ Publikálatlan.

FÜGGELEK

SÍRTÁBLÁK

1. Caelius Saco(nis) f. / an. XXX. h. s. e. / miles
alae (miliariae) / Flaviae Domitianaе / civi.
Romanae(sic!) / Britanicae p(ro) [vel p(osuit)]
(estamento) [vel t(itulum)?] pater Sac(o)-
v(ivus) p(osuit).

r. Dunaszentmiklós. c. Esztergom, Múzeum. —
Szilágyi J., Arch. Ért. 1938. skk. (I. t. 1.)
2. Bato Dasentis / fil(i)us an. XXV. exp. / lorator
Dases / pater p(osuit) fi(li)us e(st).

r. Szöny (?). c. Tata. — CIL III 4276. A. Schober,
Die römischen Grabsteine von Noricum und Pan-
nonien, 86. l. 186., Szilágyi J., Budapest az ókor-
ban, I. 491. l. (I. t. 3.)
3. Coto[mas] / N[ur]tis [f(i)lius] / A[sa]l[ius] /
an. LVII. h. s. e. Ciliunus [po]s.

r. Környe. C. Budapest, Nemzeti Múzeum. —
Hampel J., A Nemzeti Múzeum legrégebb sír-
táblái, 48. l., 43., A. Schober, id. m. 128. l. 279.,
Nagy L., Laur. Aqu. II. (Diss. Pann. Ser. II. 11.)
235. sk. (II t. 1.)
4. cyina /alosi f. / ann. LXLV. /noosuit
✓ .. a .. alii

r. Héregh-puszta. c. Komárom, Jókai Múzeum. —
CIL III 13435. V. Ondrouch, Limes Romanus na
Slovensku (Il limes romano in Slovacchia) 51. l. 42.
További irodalom u. o. (II. t. 2.)
5. D. m. / L. Val. L. fil. / Palat(ina tribu) Rufo /
vet. leg. decu. Brig. / quae(stor?) et mag(ister)
ann. / LXX. et / Ae / liae coniug. eius / L. Val.
Iu / / anus / here / s / / f. / c /

r. Szöny. c. Komárom — Dél, Városháza. — Pub-
likálatlan. (II. t. 4.)
6. M. Munati / us M. f. Coll(ina tribu) / Placidus
Ic / conio veter. / leg. I. ad. p. f. / an. L. h. s. e.
T[e]r / tius Abascan / tus d. Mesic. / patrono
be / ne merenti.

r. Szöny. c. Szöny. Kállay-gyűjtemény. — CIL
III 11030. (III. t. 1.)
7. Q. Antoni / us Q. f. Cl. (audia tribu) / Firmus
Sav(aria) / an. XVII. h. s. / Hispana fra / ri
fecit.

r. Szöny. c. Bécs, Hofmuseum. — CIL III 11047.,
A. Schober, id. m. 59. l. 128. (III. t. 2.)
8. D. m. / C. Iul. Lo / n[ig]lus ve[t]. / leg. I. ad. /
Cl. Secun / dinae c / olugi et / sibi vivo / fecit.

r. Hetény-puszta. c. Érsekújvár. V. Ondrouch, id.
m. 38, 39. l. 6. További irodalom u. o. (III. t. 3.)
9. D. m. / Corneliae / Valentinae / an. XIX. Sam. /
Marcellina / fil. p.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III 11053. (IV. t. 1.)
10. Aturo[n] Teitie / f. an. LX. Atto? Aturo / ni fi.
anno. et Alt / (u)ni... sibi et
- r. Puszta-Somodor. c. Budapest, Nemzeti Múzeum.
— Hampel J., id. m. 57. l. 53., A. Schober, id. m.
111. l. 240. (IV. t. 2.)
11. Albanus Balvi f. / dec. ala Augusta Ituraeo / rum
domo Bevatos an / nor. XLII. stipendiorum / XX.
hic situs est titulum / memoriae posuerunt / Tib.
Iulius Reitugenus et / Lucanus dec. ala Aug. /
Ituraeorum.

r. Ács, a Bum-bum kúti római tábor maradványai
között. A feliratot a castrum újjáépítések hozták
el Gyórból (Arrabona), ahol ez az ala az első
században állomásozott. c. Bécs, Hofmuseum. —
CIL III 4368. A. Schober, id. m. 92. l. 195. (IV.
t. 3.)
12. Albinus
- r. Környe. A sírkövet valószínűleg a negyedik
századi építkezések alkalmával vitték el Környére
más feliratos kövekkel egyetemben. c. Budapest,
Nemzeti Múzeum. — Hampel J., id. m. 66. l. 63.
A. Schober, id. m. 92. l. 196. További irodalom u. o.
(V. t. 1.)
13. D. m. / Ael. Caro tr / ib. mil. leg. XXX. / Ulp.
Germ. in / fer. qui, vix. / annis LIII. / Aelia
Statu / ta coniugi / b. m.

r. Császár. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III 15188². (V. t. 2.)
14. D. m. / P. Ael. Dasses de / functus an. LXXXI.
Ael. Marina / co / niugi piissimo h. p.

r. Tatabánya. c. Budapest, Nemzeti Múzeum.
Mahler E., Arch. Ért. 1907. 241. l. és 1910. 339. l.
36., A. Schober, id. m. 112. l. 246. (V. t. 3.)

15. Neratus Ursi fil. an. XXXXV.

r. Gyermel. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — Hampel J., id. m. 57. l. 54. (VI. t. 1.)

16. D. m. / Admoni [a] / Caraconis / annos XXXVI. / coniugi e[i]us / Abascan nius / bene mer. pos.

r. Tatabánya. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. A sírkő két darabból áll, de Mahler nem vette őket egymáshoz tartozónak s külön is publikálta a két darabot. A Nemzeti Múzeumban összeállították és jól látni, hogy a két darab egymáshoz tartozik. Mahler E., Arch. Ért. 1907. 241. l. (VI. t. 2.)

17. D. m. / Aur. Germaniu / s mil. coh. I. Ulp. Pa / nunionum et / Victorinu / s / nepos / eius Aurelia Surilli / soror Firmani fuc / iendum curavit

r. Tatabánya. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — Mahler E., id. m. 238. l. (VI. t. 3.)

18. D. m. / Elvio Vetali / et Floro filio / Elvia Sucea / patrono coiug. / pientisumo / et sibi viva / fec.

r. Szöny. c. Szöny. — CIL III 11054. (VII. t. 1.)

19. D. m. / P. Aelio Victo / rino duplario / leg. I. ad. Ant. stip. XXI. / [vixit ann. . . . et Ael.] / Pacatae con. pient. et. Ae / liis Pacato et Domiti / ano et Victorianae et Victori / fil(iis) P. Aur. G(e) ni(a)lis educat[u] / s s(uus) secundus heres ex test / amento faciendum curavit.

r. Tatabánya. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — Mahler E., Arch. Ért. 1907. 239. l. 3. A. Schober, id. m. 111. l. 221. (VII. t. 2.)

20. D. m. / M. Aur. Avitianus / milis leg. I. ad. milit. / ann. XI. vixi. annis d(e) p(ecunia) s(ua) f(ecit) Aurelia(nus) / XXXI. et Fla. Gemella / mater aeius M. Aur. / Genialis Secundus / heres f. c.

r. Tatabánya. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. Mahler E., Arch. Ért. 1907. 240. l., A. Schober, id. m. 77., 78. l. 167. (VII. t. 3.)

21. D. m. / Ael. Messorine / q. vix. an. II. m. IIII. dies XV. / Ael. Messius imm. leg. / I. ad. et. Aur. Tacita / fili(a)e pientissim(a)e / posuerunt.

Rómer szerint nem Buda-Újlakon találták, ahogy a Corpus mondja, hanem Szönyben. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. Rómer—Desjardins, A. M. N. M. római feliratos emlékei, 151. sz. 86. l. CIL III 3531. (VIII. t. 1.)

22. D. m. / Ael. Iustino lib. / leg. leg. I. adi. stip. / V. qui vixit ann. / XXV. deced(it) exp(editione) / Dacisca heredes / Ael. Claudiani pos.

r. Tatabánya. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. Mahler E., Arch. Ért. 1907. 237. l., Nagy L., Az Orsz. Magy. Régész. Társ. Évkönyve I. 50. l. — Budapest Régiségei XIV. 553. l. Barkóczi L., Arch. Ért. 1944/45. 181. l. (VIII. t. 2.)

23. D. m. / C. Dignius Secundian[us] / natione Raet. v. f. sibi et Aur[e] / Decciae coniug. et munic[pi] / piisimae et feminae rarissim[ae] / ac pudicissimae cuius mortem / dolens per absentiam mei conti / gisse per culpam curantium co[n]que / ror vix, an. XXVIII. m. X. [d]ieb. XXIII. et / C. Dignio Decorato fil. v[ix. an. . .] II. m. VIII. /

dieb. XVII. item viv[enti]bus / Digniae Decoratae et Aurel. / Secundianae filibus aug. m. Brig.

r. Szöny (?). c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III. 3355. (VIII. t. 3.)

24. D. m. / P. Senecionio Lucia / no vet. leg(ionis) I. ad(iutricis) An(toniniana) L. / L. Sept. Valerianus can / did. leg. ss. heres et adfinis / bene merenti fecit.

r. Szöny. c. Komárom — Dél, Városháza. Publi-

25. D. m. / Dasitasti vixit / annis Ls XXX. Ann / a Sammonis colux / et Aurelius Capito / eredes titulum / faciendum / curaverunt / ex voluptate / testamenti.

r. Tata (?). c. Tata. — CIL III 4282. A. Schober, id. m. 14. l. 252. (IX. t. 2.)

26. D. m. / [B]ononius / Vitalis an. XL. // M(arcus?) / Au(r)elius / Ianuari / us vet. leg. I. ad. p. f. / / [e]t A[e]lia Ingenua / marito suo pien / [t]issimo posuer.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11024. A. Schober, id. m. 59. l., 129. Erdélyi G., A pannoniai síremlékek ornamentikája, 14. l. — További irodalom u. o. (II. t. 3.)

27. D. m. / Val. Saturnino vet. / ex dup. alae I. Ulp. / Cont. qui vix. an. L. et / Val. Sabino mil. leg. I. ad stip. III. vixit an. XXV. filio / Caes. Digna marito et filio / f. c.

c. Tata. A sírkövet egészen biztos, hogy Szönyből vitték el a tatai Várkertbe. — CIL III 4278. A. Schober, id. m. 91. l. 192. (X. t. 1.)

28. D. m. / Aur. Ianuarius / equ. 1. I. adiutr. / p. f. Se(veriane)et (I)anu(a)riae coniugi carissime / et Aur. Ianuariae / f(iliae) p(issimae) vix. an. XII. / et Aur. Materno. f(ilio)

r. Császár. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 15188³. A. Schober, id. m. 87. l., 188. (X. t. 2.)

29. D. m. / Aur. Plotiano mil. / leg. I. a. st. V. an. XXV. / Aur. Iulius vet. et Aur. / Festina pare(ntes) vivi / f. c.

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 11021. (XI. t. 1.)

30. D. m. / M. Aur. Aelia Mo / g. Neratio b. f. / trib. leg. I. adi. / stip. XXVII. G. / Iu[l(ius?)] Sarus b. f. / praef. le. eiusd. / M. Aur. Oneratus / bene mereti / posuerunt.

r. Császár. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 15188⁴. A. Schober, id. m. 80. l. 172. (XI. t. 2.)

31. D. m. / Cal. Severo / Cl. Liccane / coniugis / Cl. Calvo / filio et / Ulp. Proballae / an. V. Iustin. / fil. fecit / parentibus / h. s. s.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11051. (XI. t. 3.)

32. Aureliae Victorin(a)e / libertae et Herme / tioni Alumno / Aurelius Heuticinus / vet(eranus) ex b(eneficiario) leg(ati).

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 4318. (XII. t. 1.)

33. D. m. / Aurel. Vindex And / autonia eq. coh. I. / Thrac. an. XXXXV. Au / relia Ammia / Ff. isari
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4316. Barkóczi L., Arch. Ért. 1944/45. 180. sk. (XII. t. 2.)
34. D. m. / Capriae Primigeniae / uxori pien / tissimae / Apulonijs Fi / r[m] > leg. [I] ad.
- r. Szöny (?) c. Kisigmánd. — CIL III 11078 (= 4357). (XIII. t. 1.)
35. [D(is) M(anibus) /]i Ex / [tricati?] dec (urionis) / [mun(icipii) Br]ig(etionis), c(uratoris) c(ivium) R(omanorum) / [.....] s fil(ius) et h(eres) / [monum(entum)] magnum / f(lacien-dum) c(uravit). /
- r. Kisigmánd. c. Komárom — Dél, Városháza. — Paulovics I., Római köemlékek a kisigmándi temetőben. — Pannonia könyvtár — 239. skk. (XIII. t. 2.) Itt sokkal valószínűbbnek látszik a dec (urionis) / [kanab(ensium) Br] i g(etionis) c(uratoris) / c(ivium) R(omanorum).... Lásd jelen dolgozat, „Hadtörténet és Katonaváros“ c. fejezetet.
36. D. [m]. M. Fuficio M. fil / Vel(lina tribu) Mar-cello / Aquil. / leg. I. adi. p. f. / Ulpia Avita / coniu[x] / et Fuficia / Marcellina / filia h. f. [c].
- r. Hetény-puszta. c. Érsekújvár. — CIL III 4351. V. Ondrouch id. m. 35. 1. (XIII. t. 4.)
37. D. m. Epaphro / dito alumno / suo [T]. S[t]a [t]ilius Solo / p. p. leg. I. ad. p. f. / et Portumia Flora / *Ἐπαφρόδευτος ἠφωρος, χρησιτέ χαίφει.*
- r. Szöny. c. Almásfüzitő. — CIL III 11034. (XIV. t. 1.)
38. D. m. / A(u)r. Antoni / nus cives / Surus ex re[g]. / Dolic. qu. vix. / ann. XXX. / Aur. Vib-nus / posuit.
- r. Szöny. c. Dél-Komárom, Városháza. — Publi-kálatlan, (XIV. t. 2.)
39. D. m. / et perpetuae sec / uritati Aeli S/abini / [p]ecuari leg. I. ad. / Plotia Ulpia co/niugi / f. c.
- r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 11017. (XIV. t. 3.)
40. e/fit Quintus / et Valeria / Servata / parentes filiae v. f. c.
- r. Szöny. c. Dél-Komárom, Városháza. — Publi-kálatlan, (XIV. t. 4.)
41. [L. Antoni Sa]biniani / [cornicu]l. leg. leg. / [I. ad. p. f. Sev. q]ui vix/[it annos L]II. dies XX. / [Aurel]ia Aelia/[na coni]ugi sibi / [incompa]rabili / [facie]ndum cu/[r]avit.
- r. Szöny. C. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11018. L. Antonius Sabinianus azonos a 11079. sz. feliraton szereplő corniculariussal, (XV. t. 1.)
42. D. m. / Aur. Adiutor / vet. leg. I. a. S(everianae) m(issi) h(onesta) / m(issione) q. v. ann. L. Mar/cia Rufina con/[i]nux et her. et Aur. /Vibius fil. f. c.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4312. A. Schober, id. m. 101. 1. 220. (XV. t. 2.)
43. [D. m.] illae / at Quiet[us] / ... re f... con[i]ugi / et s[i]bi [vi]v[us] f. / ... [d]ec. mu[n. brig]. / ... issi [m...]
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11046. (XV. t. 3.)
44. [L. Va]l. Firmin. an. VI. / L. Val. Longin. an. IIII. / con. et fil. p[ri]s(simis) / L. Val. Longinus / vet. l. I. p. f. vius et s. f.
- r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 11035. Újabban hibásan közölte Ondrouch, id. m. 51. 1. (XV. t. 4.)
45. D. m. / M. Iu. Proculo / vet. leg. I. ad. mil. an. / XXVI. corni. trib. an. / XVI. vixit an. LXXX. Iul. / [P]rimio aug. m. Bri[g.] / [e]t Iul. Eutyches / [li]be[rt]i et heredes / [et] Gellia Quintilla / [co]niux bene mer. [fa]c. cur.
- r. Billyeg. c. Tata. — CIL III 11027 (= 4322). (XVI. t. 2.)
46. Ae. Septimo opt. leg. I. / [ad]i desideratus est / [bello] varis qui vix.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4310., 10969 quadris oldja fel. A. Schober, id. m. 55. 1. 117., Paulovics, Budapest Régiségek, XIV. 210. skk. További részletes irodalom u. o. (XVI. t. 3.)
47. D. m. / Aur. Ursinae soro/ri posuit Sep. Atta / frater f. c. quae vix. / ann. XXII. / s. t. t. l.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11049. A. Schober, id. m. 122, 123. 1. 269. (XVI. t. 4.)
48. D. m. / [a]et[e]rn[ae] ?] p(erpetuae) securitati Quiet[i] / patri.... citactum Ant(onio) / Agrippini p(rimi)p(ili) qui vixit an. XXII. / m. X. d. XX. h. VI. Quietus Arrianus / pater filio pientissimo f. c. et Ant(onio) Gelasio canabario / ii eius.
- r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — V. Ondrouch, id. m. 49. 1. 38. (XVII. t. 1.)
49. D. [m]. / l. Sam. [.....] / ro vet[erano] / leg. I. Im[.] / co[niugi] ...
- r. Szöny. c. Dél-Komárom, Városháza. — Publi-kálatlan, (XVII. t. 2.)
50. D. m. / C. Va[l(erio) ?] S[abino] / Iv /
- r. Kisigmánd. c. Dél-Komárom, Városháza. — Paulovics I., Római köemlékek a kisigmándi római temetőben, — Pannonia könyvtár — 1936. 4. 1. (XVII. t. 3.)
51. D. m. / Ulpiae Almae / an. XVIII. / Ulpius Casso / fil. p. f.
- r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — V. Ondrouch, id. m. 48. 1. További irodalom u. o. (XVII. t. 4.)
52. [V]iniciae Romulae / dulcissim(a)e adque / pientissim(a)e con... / coniugi qu(a)e vixit / annos XXVIII sed / et Annio Principio / filio carissimo

qui / v[i]xit annis duo/bus d. XXX / Annus Spe-
rantius /dec. col. Brig. memori/am fecit.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III 4335. (XVIII. t. 1.)

53. Tu qui (h)ic oras Iustiane / in mente (h)abe /
Nunniane(m) ma/tre(m) tu/a(m).

r. Leányvár. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Ku-
bitschek, Römerfunde von Eisenstadt, 1926. 56. 1.
Nagy L., Szent István emlékkönyv, I. 87. 1. To-
vábbi irodalom u. i. Azonkívvül V. Ondrouch, id. m.
41. 1. (XVIII. t. 2.)

54/a Dionisia vidua

r. Leányvár. c. Komárom, Jókai Múzeum. Ku-
bitschek, id. h., Nagy L., id. h. További irodalom
u. i. Azonkívvül Ondrouch, id. m. 41. 1. (XVIII.
t. 3.)

54/b Revocata / Quintillae / fili(a)e.

r. Leányvár. c. Komárom, Jókai Múzeum. — On-
drouch, id. m. 42. 1. (XVIII. t. 4.)

55. Heu simul hic nata et genetrix functaeq. sitaeq.
/ ac tris pro multis orbant matremq. virumq. / et
soceros et avos patreq. duos patruumq. / Ger-
mania quoniam materq. et filia nuptae / verum
filia cum parva praerepta puella / functa die quo
nupta sed annis nupta duo/bus.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III 4346. (XVIII. t. 5.)

56. Trasanu(s) / Dasentis / f. an. LX. h. s. e. / P(ro)
t(itulo) Simirasi / p(osuit) / v(ivu)s.

r. Szomód. c. Tata. — Dornyai B., A szomódi romanizált kelta feliratos kő.

57. T. Flavio V... / trierar[cha]e / class. Fl[avia]e
/ Pann. ex. bf. c[os].

r. Szöny. c. ? — CIL III 4319.

58. C. Iul. C. f. Fab. A[tt]iano ano[r...] / stip.
XL. C. Iul. Crescens lib. [ex testamento] / f. c.
HS. L. n. et eo Amplius [ob memoriam pa]troni
piisimi adiecit [de suo iis...] / p fam et spe vivus
cun[...]

r. Szöny. c. ? — CIL III 4320.

59. D. m. / memor[i(a)]e C/ass(iae) q. Fabi(a)e /
quae vix. an. / XXX. Aur. Valen/tinus colugi /
incompar/abili.

r. Szöny. c. Hédevár. — CIL III 11052 (= 4332).

60. D. m. / Fabio Marco qui / vixit ann. XLVIII. /
Iulia Euticiane / coniugi dilcissimo f. c.

r. Szöny ? c. Tata. — CIL III 4283.

61. Rutil. Marcellinus [p]a/tri matri fratribus et /
sororibus nipties nepot b / ticaro filius Mario leg.
a. / qui vix. ann. LXXX. me. V. d. IX. sif/cius
lius an. Numni fili meae / t M[a]rtiniano filiem
praes / qui vix. ann. XXXV. mes. V. dies XIII. /
et Aurle colugi eius quo vix. ann. / X. mes. IIII.
dies. V. parentes vivi po/suerunt.

r. Szöny. A sírkő azóta eltűnt, úgy hogy a hibákat
nem lehet kijavítani. — CIL III 11032.

62. D. m. / Lictoriae Restute / quae vixit annos /
XXXXI. faciendum / curavit Aur. Rom/ullanus
bf. con/iugi amantissi/mae ac obsequentissimae.

r. Szöny. c. ? — CIL III 11022.

63. D. m. / Caese[rn]iae q. Severae / quae vixit annis
XLIII. / Aur. Silvanus coniugi / carissimae f. c.

r. Szöny. c. ? — CIL III. 4340.

64. Modiasio Lucio et Aureliae / Valentinae socris
pientis/simis et Modiasiae Luciae / coniugi karis-
simae quae / vixit ann. XXV. Aurel. / Anthiocian.
aug. mun. / Brig. f. c.

r. ? c. Tata. — CIL III 4281.

65. D. m. / Iulio Sereno m/i(liti) le(gionis) p(rimae)
ad(iutricis) st/i. XX. vi. / annos XLVI. Iul. /
Ru[f]ina coniux / et Terentius / f. c. / [s]epu[l]
c(rum ?) eius.

r. Szöny. c. ? — CIL III 11028. Ondrouch, id. m.
37. 1. 5. Rosszul értelmezte a mi(liti) le(gionis)
p(rimae) ad(iutricis) kifejezést. (mi(liti) leg(ionis)
P(iae) ad(iutricis).

66. D. m. / Q. Valeri/o Candido / mil. leg. I. ad
/ Tit[i]us Candi/dus sig(nifer) pos.

r. Billyeg. c. ? — CIL III 4326.

67. Annio Novo Felicis / C. Venn. amic. f. / in me-
moriám / Anniiae Mariae / coniugi.

r. Szöny? c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III
4339. Ondrouch. id. m. 51. 1. 43.

68. Marinus s[t]ra[t(or) le]g(ati) [leg(ionis) I. /
ad]i(utricis) fra[tr]i pientis[si] / m(o) cu[r]
(antibus) Aur(elia) Ma[r]ina / c[on]i[ug]e et
Ael(ia) Sa... / ne et Ael(ia) Sabinia[na] / ...
v[iv]us fecit.

r. Szöny. c. ? — CIL III 4313.

69. ...m[e]nses XI. / [e]t dies XV. / [C]aecil. Rufus
/ [t]rib. mil. leg. I. ad. / [e]t Ovidia Terul / la
filiae dulcis / sime p. c.

r. Izsa (Leányvár). c. ? — CIL III 11025.
Ondrouch, id. m. 40., 41. 1. 12. További irodalom
u. o.

70. Alminus id. / f. an. XXV. t. p / osuer[un]t fil(io)
/ [h]ered[e]s

r. Szöny. c. Győr. — CIL III 11062.

71. D. m. / Pompeiae / Secundae / ann. XXII. / Q.
Pompeius / Fortunatus / coniugi optimae.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III. 11056.

72. Memoriae Aur. / Iuliani / q(uondam) / trib[u]
n[i] / co(hortis) I. A[l]p(inorum?) q(ui) vixit
annis ... / .. A[el(ia)] Eniana marito / suo.

r. ? c. Környe. — CIL III 10967 (= 4284).

73. Memori(a)e V[al(erii?) ... / qui vixit ann[os]
Urcunia ma[ter]... [pos(uit)?]

r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 11063.

74. D. m. / Septimio Caesar / no duplaro / leg. I. ad. stip. XX. / vixit an. XL. / Caesern. Sabini / anus sig. leg. / I. ad... f. c.

r. Szöny. c. Budapest. — CIL III 4324.

75. T. Soranio T. f. / domo Archel. / Felici an. XL. / Sorania Agathe / con. b. m. f.

r. Szöny. c. ? — CIL III 11057. Archel(aide) Capadóciában v. Palesztinában van.

76. M. Au[r]eli[o] M. f. / Lu[ca?]no vet. ex dec. [al(ae)] / III [Thr(acum)] S[e]v[e]rianae t.....

r. Ács (?) c. Ács. CIL III 11020. — A felirat valószínűleg abból az időből való, mikor az ala még a Vas-pusztai táborban állomásozott. V. ö. Hadtörténet c. fejezet.

77. [D]. m. / [Ti.] Claudio ... [dec] / [m]un. Brig ... / [q]ui vixit an ... / [Ae]lia Gemel[ina] / [con]iugi pien[tis]si/mo f. c.

c. Székesfehérvár. — CIL III 10338.

78. P. Ael. P. f. dec. m. Moge(tianae) / Rufiniano [II]. viro qq. / a[nn.] XXII. et Aellae q. Can / quae v. ann. XXIII. d. XI / c. Ogel.... coniugi pien[tissimae] et P. Ael. P. f.... / / sepul / / Ruf[li]nus fratres et heredes parentibus karissi/mis / f. c.

r. Billeg. — CIL III 11043 (= 4338).

79. D. [m]. / C. Vindonio... / mun. Brig. II. vi... / io Margo dec.... / Secundus aug. l....

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 11044 (= 4334).

80. D. [m]. / L. Lucanio Fla/festo Sisc. mil / leg. XIII. G. stip. XXII. / M. Ulp. Victor bu/cinat. leg. eiu[sdem]. heres [f. c.]

r. Szöny. A felirat nem régen került elő újból egy lebontott ház falából, Jelenleg Szönyben, Kállay jegyző kertjében van. CIL III 11029.

81. D. m. / C. Iul. C. [fi]l. / Luperco domo / Sala. vet. ex dec. / alae III. Thra. vixit/an. L. C. Iul. Can/didianus b. leg. / leg. I. adi. [p]. f. / nepos qui / et heres / avonculo / pientissimo / f. c.

A corpus a sírkő lelőhelyét prope Szöny jelöli, ez csak Almászfűzitő lehet, ahol ez az ala hosszú ideig állomásozott. c. ? — CIL III 4321.

82. Aur. Ianuarius b. f. tri/buni Valeri(a)e Lucill(a)e con/iugi pient. q. vixit an. XX. / in. se. coiugio fuerunt / annis III. qu(a)e reliquit filium Au[fr]... M]aximi / num an. du(u)m memo/riae defun(c)t(a)[e] L. smaes

r. Szöny? c. Komárom. — CIL III 4314. Ondrouch. id. m. 50. l. 40. További irodalom u. o.

83. D. m. / M. Ulp. Prisci / b. f. legati leg. / I. adi. stip. XXII. / M. Iul. Vitalis optio hastati / leg. elusd. / heres f. c.

r. Szöny. c. ? — CIL III 4328.

84. M. Iu(lius) Iust[us] milit / abit sacro comitat / u Augustalis q. v. XL. / et Maxentie con. eius / q. v. a. XXXV. Proclinu / s mil. leg. p. a. sorori[s] /

ue et c(on)par(i) ob m(emoriam) [p]o(nendu,) / c(uravit) sepulchru / m [f]ec[it].

r. Szöny. c. ? — CIL III 11026.

85. Val. Ursinus ducenarius q/ui vixit ann. XXV. m. III. dies V. Aure/l. Firmilla filia quae vixit ann. / VIII. m. III. dies V. e[t] Fl. Firmus mil. l/eg. I. ad. qui vixit [a]nn. X.[X]V (?) m. V. d/ies VII. Aurel. Ursicina fratr/i et filiae et coniugi suo ben/e merentibus sepul[erum] / faciendu[m] c]ura [vi]t vivit/e felices qui[b]u[s] est fortu/na beata.

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 11036.

86. D. m. / Sex / n..... / / / / an. XXX. / Cn. Terentius / Craillis ..i. / ad m h posuit.

r. Szöny. Elveszett.

87. D. m. / M. Ulpi..... / fil. Lo[ngino?]/an... h. s. e. / M. Ulp... / thap..... / pate[r] p]os.

r. Szöny. c. ? CIL III 11058.

88. D. [m]. / Aur. Aeai.... / IX sig. iis n.. / legr. m. I. iplrg.. / Aelia Maival ec n / legi pietis IX t. f. s.

r. Szöny. c. ? CIL III 11023. A felirat azóta elveszett, így a hibákat kijavítani már nem lehet.

89. D. [m.] / C. O..... / Pri..... / leg..... / vix. a..... / m. ste.....

r. Szöny. c. ? — CIL III 4325.

90. D. m. / Memoriae / Assoparis / quae vix. an. / XXX. Aur. Valen/tinus coniugi / incompar/abili.

r. Szöny. c. Ács. / CIL III 4332.

SZARKOFÁGOK

91. M. Ulp. q(uondam) Romano mil(iti)/praet(oriano) primoscr / inio praef / f(ectorum) qui vi/xit an. XXXV. / M. Ulp. Cele/rinus sal(ariarius) / leg. I. ad. / p. f. interprex (sic!) / Dacorum vivus sibi / et filio suo s(upra) s(cripto) carissimo / f. c.

r. Szöny. c. Bpest. — Barkóczy L., Arch. Ért. 1944/45. 178. skk. M. Ulpis Celerinus azonos a CIL III 10988 sz. feliraton szereplő Celerinussal. (XIX. 1.)

92. D. m. / memoriae T. Antoni / Fortunati aug. m. / B. q. v. a. XXXXV. Iulia / Fileti coniugi / pietis-simo f. c.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — Paulovics I., Funde und Forschungen in Brigetio. Laur. Aqu. II. (Diss. Pann. II. 11.) 123. 1. (XIX. t. 2.)

93. D. M. / M. Aur. Polideuco dec. / mun. Breg. ex region. / Dulca vico Calan qui / vix. an. XXXXV. M. Aur. / Marin[us?] fe]cit.

r. Szöny. c. Komárom-Dél, Városháza. Paulovics I., id. m. 141. l. Dulca=Doliche, Paulovics u. o. (XIX. t. 3.)

94. D. m. / aeternae quieti et perpetuae / securitati M. Aur. q. Valenti c. / leg. I. a. / qui vix. ann. LIII. stip. XXXII. M. Aur. Alexander / primpilaris fratri et Iulia Theodora / coniugi et Aurelia[e] Sosicratia et Valentiana / patri pientissimo / fac. cur.

- r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 4315. Helyreigazítja a Corpus adatait W. Kubitschek, *Ältere Berichte über römischen Limes in Pannonien* 210. l. (XX. t. 1.)
95. P. Ael. Mercatori / immu/ni Caeriarensi leg. I. ad / qui vix. an. XXXIII. stip. XVIII. Sep. / Firmilla coniugi carissimo / et P. Ael. Mercatianus et / Mercatilla patri f. c.
- r. Szöny. c. Komárom Dél, Városháza. — Publikálatlan. (XX. t. 2.)
96. D. m. / Aelius Domitius vet. / leg. II. adi. domo Erapuli / cives Surus vivos sibi / itero fecit / s. t. t. l. / Ael. D(o)mit(i)us vet. leg. II. ad qui super vixit / annis LXXXX.
- r. ? c. Zselicz. — CIL III 11076. V. Ondrouch, id. m. 56. l. 53. *További irodalom u. o.* (XX. t. 3.)
97. D. m. / Ammonio Valentiniano / dup. militi leg. I. ad / qui vixit an. XXXVII. / stipendiorum XX. Valeria / Valerina coniugi / karissimo faciendum / c.
- r. Szöny. c. Dél-Komárom, Városháza. — Paulovics id. m. 138. l. (XXI. t. 1.)
98. D. m. / et memoriae L. Antisti / Belliciani vet. leg. I. adiu/t. et Iuliae Proculae eius / Luci Antisti Bellicus / mil. leg. II. adiut. bf. cos. / et Bellicianus mil. leg. / ss. exactus off. praesi/dis parentibus karissim/is f. cc.
- r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 4311. (XXI. t. 2.)
99. T. Fl. Titiano qui et Eus/ebius annor. VIII. / T. Fl. Maturus bf. / leg. et Aviania / Castilla parentes filio rarissimo.
- r. Szöny. c. Dél-Komárom, Városháza. — Paulovics id. m. 140. l. (XXI. t. 3.)
100. D. m. / L. Caecilia Bathanae / vixit annis LXXX. L. Caecilius / Viator et L. Caecilius Satur / ninus filii sarcophagum m/atri pientissimae fecerunt.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — Paulovics id. m. 123. l. (XXII. t. 1.)
101. T. Claudia / Emerita qu(a)e vix. / an. V. me(n) se(s) III. die(s) / VIII. T. Cla. Severianus / pater fili(ae) pientis. f. c.
- r. Szöny. c. Szöny. — Paulovics id. m. 130. l. (XXII. t. 2.)
102. Aureliae Antioch(h)iae / quae vixit annum / M. Aur. Antioch(h)ianus / dec. mun. Brig. et Iunia / Lucilla parentes fil / iae dulcis simae f. c.
- r. Szöny. c. Szöny. — Paulovics id. m. 132. l. M. Aurel. Antiochianus talán azonos a 4281 sz. feliraton szereplő Aur. Antiochianus augustaliszal. (XXII. t. 3.)
103. Tiotigino et Polideuco / equitibus Romanis / Aur. Fla(v?)us cons/obrinis carissimis / f. c.
- r. Szöny. c. Virth-puszta. — CIL III 11075 (= 4350). V. Ondrouch, id. m. 55. l. 51. (XXIII. t. 1.)
104. D. m. / Septimiae Victorinae / q. quae vix. ann. [... Sept(imius)] / Victor (centurio) leg. I. ad / coniugi karissi. / f. c.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. Paulovics id. m. 122. l. (XXIII. t. 2.)
105. D. m. / perpetuae securitati Mat / aconis Tasgillae et Clare / Primanius Quintinus / parentibus Mataconius / Augendus patronis.
- r. Szöny. c. Ács. — CIL III 11055. (= 4345). (XXIII. t. 3.)
106. D. m. / Victoriae Verinae coniugi pientissimae / domu Foru Hadrianensi provincia / Germania inferiori vix. ann. XXX. / Aemilius Deciminus medicus ordi/narius leg. I. adi. maritus bene meritae / fac. cur.
- r. Környe. c. Környe (?) — CIL III 4279.
107. D. m. / Retonio Lucio / pp. leg. I. a. / qui vix. ann. LXXXVIII. stip. LVIII. Retoni Romanus et Saturnin. / et Lucilla filii f. c.
- r. Szöny. c. Szöny. — CIL III 11031. Paulovics, id. m. 132. l. (XXIV. t. 3.)
108. D. m. / M. Aureli Crhysi pueri / innocentissimi / adque iucundissi / mi q. vix. ann. / p(lus) m(inus) XVIII.
- r. Szöny. c. Szöny. — Paulovics, id. m. 130. l. (XXV. t. 3.)
109. a.) In memoriam Titi Ursinia/ni qui vixit ann. XVIII Tit/ius Domninus august. / municipi Brig. filio pientissimo faciendum / curavit.
- b.) Memoriae Titi q. / Domnini sive P/asseris nego/tianti splend/ido qui vixi/t annis XXV i/nt (e)rfect/o a barbari/s Titius Domninu[s] / pater infelix / filiorum [i]n /hoc sarco/fago duo / corpora / posuit.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11045. Alföldi A., *Budapest története az ókorban* 744. l. (XXVI. t. 1.)
110. D. m. / et memoriae C. / Petroni Nundini / augustalis mun. / Brig. L. Sept. Petro/nius c(ustos) a(rmorum) avonculo / f. c.
- r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 4323. (XXVI. t. 2.)
111. Aur. Candidae Q. quae vixit annos / XXV. Sep. Priscus eques leg. I. ad. con/iugi carissime / f. c.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 10962 (= 3396 = 4271). (XXVI. t. 3.)
112. D. m. / Valeri(a)e D(a?)ill(a)e(?) q / quae vixit ann. XL. / Aur. Martia/lis nau(archus) cl(assis) pr(aetoriae) port[us] Mis/eni coniu[g]i / [c]a[r]i[s]sim(a)e f. c.
- r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Ondrouch, id. m. 50. l. 39. (XXVII. t. 1.)
113. D. m. / Aur. Basso ex regione Seuma / vico Odia curante Aur. / Marinus filius f. c.
- r. Szomód. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Ondrouch, id. m. 48. l. 35. — *További irodalom u. o.* (XXVII. t. 2.)
114. D. m. / Memoriae Aureliae Valeriae / quae vixit ann. XX. Aur. / Valerianus vet. ex dec(urione) / al(a) dec(urio) m(unicipii) M(ogetianae) et Aelia

- Ius/ta parentis filiae dul/cissimae fecerunt adi/
iuvante Domitiano / opt(io) spei fratre.
- r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. —
Ondrouch, id. m. 49. l. 37. A 4. és 5. sorban hibá-
san oldotta fel vet(eranus) ex dec(ima) al(a)
dec(urio) m(unicipii) M(arcus)-ra. A Mogentiana
városnévre azért gondolunk, mert már két fel-
iratunkon is szerepel ez a város. (78, 162. sz.)
Az utolsó sorban az optio spei-t optimae spei-re
oldotta fel, ami szintén téves. (XXVIII. t. 1.)
115. D. m. / Cla(udium) Verecundum an. III. et (Aurel.
Celsinianum qui et / Placidium an. VIII. Aurelius
/ Celsinianus (centurio) leg. I. ad. et Ulpia /
Atticilla parentes infelicissimi arvi reliquias origi-
nis / suae sitos comme(n)da verunt.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzet Múzeum. — Paulovics,
id. m. 121. l. (XXVIII. t. 2.)
116. D. m. / Sempronio qu. Leon(tio filio carissim)o
qui vixit an. II. men. / III. Sempron. Romulus /
candi(datus) filio (?) pater / f. c.
- r. Szöny. c. Szöny. — CIL III 11033.
117. / et perpetua(e) securita(ti) in memoria
Meti/li Valentini quon(dam) immag. leg. I. adi. /
Aurelia Maximina et / filio viva f. c.
- r. Környe. c. Környe. — CIL III 10965 (= 4277).
118. D. m. M. Aur. Candido q(uondam) vet(erano) ex/
imag(inifero) leg. I. adi. m(issio) h(onesto)
m(issione) Aelia / Mercatilla uxor et Aur. /
Emeritus filius et heredes / f. c.
- r. Szöny. c. Kastély (jelenleg kórház) park. —
CIL III 4313.
119. D. m. / Ulpiae Martinae an. LXXX. / P. Ael.
Traianus dec. / mun. Brig. aviae / piissim(a)e
f. c.
- r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III. 4336.
120. ΠΑΛΜΥΡΙ ΕΥΨΧΕΙ ΜΕΤΑ ΠΑΤΡΟΣ / D. m. /
M. Val. Valeriani (centurio) leg. / III. Fl. vixit
an. XLII. / et M. Val. Ulpio eq. pu(bl.) fil. vixit
an. VIII. simu(l) conditis Ulpia Para(tiane) marito
et filio / et Ulpia Valeria / heredes f. c.
- r. Szöny. (A Corpus lelőhelyét inter Comaromium
et Arrabonam említi, de ez valószínűleg Szönyből
került oda.) c. ? — CIL III 4327.
121. D. m. / Cusi [C]allistonis (filius) q(uondam)
aug(ustalis) m(unicipii) B(rigetionis) mariti / et
Aureli Claudiani filii [i][fe] / [l]i[c]iissimorum
q. vixit ann. XXIII. / Aurelia Claudilla coniug[i] /
carissimo et filio / faciendum curavit.
- r. Szöny. c. ? — CIL III 4330.
122. M. Aur. An[t]o[n]iano do(mo) ex civitate /
Zeugma qui vixit[t] / ann. XXV. Eliodo(rus) f. patri
dul. f. c.
- r. Szöny. Széttörték. — CIL III 4331.
123. D. m. / M. Aur. Emerito dom. Sergia Kar(nunto)
(centurio) leg. I. ad. Aurelia Maximianae (filia
et Aelia Faustina uxor / heredes / f. c.
- r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 11019.
(XXIV. t. 1.)
124. D. m. / aeternae quieti et perpe(tuae) securitati
Aurel. Ae(ternae) coniugi rarissimae / quae vixit
ann. XXX. et Tib. Cl. Ma(cedoni) qui vixit. ann. X.
menses III. / et Cl. Iustinae quae vixit ann. III. /
menses VI. et Cl. Ligurinae quae vi(xit) ann. I.
menses VII. filis eius et Ulp. / Faventinae Tib. Cl.
Valentinus vet. e(x) c(ustode) a(rmorum) leg. I.
ad. et coniugi et filis et soc(rui) karissimis f. c.
- r. Alsó-Galla. c. ? — CIL III 4275.
125. D. m. / memoriae Iuli(ae) Emiritae quae vi(xit) an.
XXX. Valeria Masc(lenia) filiae piissimae.
- r. Szöny. c. Komárom? — CIL III 4342.
126. D. m. / Aurelia Vera / Aurelio Arriano / coniugi
carissimo.
- r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 11048.
127. D. m. / Valeriae Valerinae / quae vixit ann. LX. /
Val. Valerianus tes. / leg. I. ad. et Val. / Valerina
matri / dulcissime f. e.
- r. Szöny. c. ? — CIL III 11037.

OLTÁROK

Juppiternek dedikált oltárok

128. I. o. m. / P. Publiliu[s] / ... prae(f) alae] / [I.
Batavorum].

r. Almásfüzitő. c. Komárom, Jókai Múzeum. —
CIL III 13434.

V. Ondrouch, Limes Romanus na Slovensku (II
limes Romanus in Slovackia) 45. l. 27. Ó a prae-
positus kiegészítésre gondol. Újabban Szilágyi
János (Arch. Ért. 1942. 178. l.) az Almásfüzitőn
előkerült A. L. B. feliratú téglákat az a(la) I. /
Flavia Augusta / B(ritannica) emlékeinek veszi.
Ha ez valóban így van, akkor feliratunk kiegészí-
tése is csak erre vonatkozhatik. (XXIX. t. 1.)

129. I. o. m. / sacr. L. Albucius / Claud(ia) tribu) /
Albucianus / Miseno (centurio) leg. I. / ad. p. f.

r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III
10979. Ondrouch, id. m. 44. l. A Claud(ia) tribu)-t
tévesen Caludiusra oldja fel. (XXIX. t. 2.)

130. I. o. m. / pro salute / imp. dd. nn. / augg. /
Aur. Vitalis / vet. pro se et Tolesibus / omnibus
v. s. l. / m.

r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 10982.
(XXX. t. 5.)

131. [I. o. m.] e[t] conservato[ri] / [p]ro salute /
dd. nn. [a]ugg. / [M. Ul]p. Fabia / [...]rensis /
[rom]a vet. / [4. leg.] I. adiut. / [ex] vo[lt]o fecit.

r. Szöny (?). c. Tata. — CIL III 10960. (XXXII.
t. 3, 5.)

132. I. o. m. / Ael Vindex / mil. l. I. ad. p. f. / s. e.
l. m.

r. Szöny. c. Szöny. — Publikálatlan. (XXXIII.
t. 1.)

133. I. o. m. / C. Marcius / Verus / dec. m. Brig. /
v. s. l. m.

- r. Szöny. c. Szöny. — CIL III 4292. (XXXIII. t. 2.)
134. I. o. m. / Ael. Las/cius...
r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. (XXXVI. t. 3.)
135. I. o. m. / Viccu / Ioucl..... / / /
r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 10990. (XXXVI. t. 4.)
136. I. o. m. / Cl. Clau/dianus / opt. leg. I. / adt. v. s. l.
r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 10983. (XXXVI. t. 7.)
137. I. o. m. / et genio hu/iu/sce / loci pro sal/ute ddd. nnn. / M. Ael. Honoratus / (centurio) leg. I. adi. reg(ressus?) sub / cura Ful. Maximi co(n) s(ularis) / v. s. l. n. Id. octob. / Faustino et Rufino cos.
210. okt. 15.
r. Környe. c. Környe. — Radnóti A., Tábor és római feliratos kövek Környén, Laur. Aqu. II. (Diss. Pann. Ser. II. 11.) (XXXVII. t. 2.)
138. I. o. m. / pro sal. Imp. / col(legium) mont(anorum) / ex suo res(tituerunt).
r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. V. Ondrouch, id. m. 44. l. 24. További irodalom u. o. Ez a felirat azonos a CIL III 4354 sz. alatt szereplő felirattal, melyet Ondrouch másik felirattal tart. (36. l. 2.) Tévedése onnan származott, hogy a Corpusban szereplő darab előbb került elő, s nem látva az összefüggést, két különböző feliratra gondolt. A feloldást pedig tévesen adja col(oni)moni(ti). (V. ö. jelen munkánk „Polgárváros” c. fejezetével.) (XXXVII. t. 1.)
139. I. o. m. / Ulpius Celer/inus salari/arius leg. I. adl. / p. f. Antonl.
r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 10988. Barkóczy L., Dák tolmács Brigetioban, Arch. Ért. 1944/45. 178. l. (XXXVII. t. 4.)
140. Iovi / s. f. Ul. M/aximus / paes. v. s. l. m.
Publikálatlan. (XL. t. 1.)
141. I. o. m. / C. Octav/us Vale/ns > leg. / v. s. l. m.
Ondrouch, id. m. 43. l. 20. (XL. t. 3.)
142. I. o. m. / v. s. l. m. / Atilius / Favor.
r. Szöny. c. Komárom. — CIL III 10980. Ondrouch, id. m. 43. l. Az utolsó két sort tévesen „aeterno favori”-nak oldja fel. (XL. t. 4.)
143. I. o. m. / Iul. Me/ssius vet. / v. s. l. m.
r. Szöny. c. Komárom. — CIL III 10985. Újabb közölte Ondrouch, id. m. 43. l. 19. A veteranus nevét tévesen Nemessiusnak olvasta. Azonos egy carnuntumi oltáron szereplő Iul. Messiuszal. CIL III 11111. (XL. t. 5.)
144. I. o. m. / M. Ulp. / Viator / v. s. l. m.
r. Szöny. c. Szöny. Paulovics, id. m. 138. l. (XLI. t. 6.)
145. I. o. m. / pro salute / mea et meorum / ego Domitius / Terentianus / opt. pp. ex vot. / posui l. m.
r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 4293. Ondrouch, id. m. 42. l. 16. — További irodalom u. o. (XLII. t. 1.)
146. I. o. m. / Aur. Vi/ [...] so/v. m.
r. Szöny. c. Szöny. — Publikálatlan. (XLII. t. 4.)
147. I. o. m. / Aur. Valen/tinus / v. s. l. m.
r. Szöny. c. Szöny. — Publikálatlan. (XLIII. t. 3.)
148. I. o. m. / Aur. Ian/uarius T. / Bat. v(ir) p(erfectissimus) dux / p(ro) s(e) et s(uis) v. m. l. s. / dd. nn. VIII. rt VII. augg. coss. / die id. Iul. I. u. 303 Iul. 15.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 10981. Mommsen a hatodik sorban tévesen oldotta fel a p. s. s. rövidítést P(annoniae) S(ecundae) S(aviae)-ra (XLIII. t. 4.)
149. I. o. m. et genio scol(a)e sig(niferorum) / Hominius Quintianus / quod sig(nifer) vovit op(tio) solvit lib(ens) mer(ito).
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — Publikálatlan. (XLIV. t. 4.)
150. I. o. m. / C. Nym/phidius / Sabinus / ...Ael...
r. Szöny. c. ? — CIL III 4269.
151. I. o. m. s. / Aurel. Vega/bius et Valentis / Principis.
r. Szöny. c. ? — CIL III 4292.
152. Iovi o[p]/tímo / [m]a[xi] / [mo]
r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 10977.
153. I. o. m. / Aureliu[s] Tertu[ll]us imm. / leg v. s. l. m.
r. Almásfüzitő. c. Szöny. — CIL III 13437. (LXIII. t. 3.)
154. [I.] o. m. / Ulpi[us/] Seve[rus/] d(ecurio) v. s. l. m.
r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 10989.
155. I. o. m. / P. Titi. Victo/rinus corn[i/c]ul. leg. II. ad. [cum ?/ f]ilia v. s. l. m.
r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 10987. (XXXIV. t. 4.)
156. I. o. m. / Silvinus / Gesara / v. s. l. l. m.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 10987. (XXXV. t. 4.)
157. I. o. [m.] /
r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Publikálatlan. (XXXIII. t. 3.)
158. I. o. m. / Philum(ena) / G(ai) Sp[u]r[i] / Onesi [m]i / ex v. / l. m. s.
r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 14069.
159. I. o. [m.] L. S..... / Dona / sesq[ui] (upl[icari]us) / Assi....
r. Szöny. c. ? — CIL III 4295. — Ondrouch, id. m. 42. l.

160. I. o. m. / C. a. s. / M. Aurel. / Ianua[r]. / v. s. l. m.

r. Szöny. c. Dél-Komárom. — Publikálatlan. XLIII. t. 1.)

Iuppiternek és Iunonak dedikált oltárok.

161. [I. o. m.] / et Iunoni reg. / [et] Genio explo[rator] um Q. Ulp. / ...

r. Szöny. c. Komárom-Dél, Városháza. — Paulovics, id. m. 138. l. A Q. Ulp(ius) nevet VII B[r](eucorum)-ra oldja fel. Ez téves. (XXX. t. 2.)

162. [I. o. m.] / et Iunoni reg. / pro salute / Ael. Rufiniani / dec. m(unicipii) Moget(inae) / Ael. Rufinus / ...

r. Ács (Bum-bum kuti római castrum). c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 10993. Ondrouch, id. m. 47. l. 31. Tévesen oldja fel az utolsóelőtti sort dec(urio) m(unicipii) M(arcus)-ra. (XXXI. t. 5.)

163. [I. o. m.] / e[st] Iuno[ni] r[e]g. / P. Ael. / Agatho[n]cus v. s. l. m.

r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 10995.

164. I. o. m. e(t) Iunoni regin(a)e / pro salutem imperi / Cl. Eltia et Cl. Citanus C. Felix m(agister) pr(imus) / Eleuther et M. [Q]ui[et]a? C. Felicis ma(gistri) Cl. Felicitas Eterna Bass(us) si(g)nifer leg. I. Cl. Titianus Fla(vius) Victor mil. le. I. / Cl. Crescentin(us) Cl. Cresces Cl. Maura liberta.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 10994. (XXXVIII. t. 1.)

Iuppiter, Iuno és Minerva-nak (capitoliumi triász) dedikált oltárok.

165. I. o. m. / Aug. sac. / Iunoni reg. / Minervae L. / Sep. Cupitus / veteranus / leg. I. ad. p. p. s. / v. s. l. m.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 14355²³ (XXX. t. 3.)

166. I. o. m. / Iunoni / Minerv(a)e / L. Mac. Celer / vet. leg. I. ex b(eneficiario) tr(ibuni).

r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Ondrouch, id. m. 43. l. 18. További irodalommal. (XXXIV. t. 3.)

167. in lat. sinist. Imp. Caes. / d. n. Maxi/mino aug. / et Afro cos.

in antica. I. o. m. / Iunon. [reg.] / Marti [Au]r Cin/s. imm. leg. I. ad. / p. f. Maximin. / v. s. l. m.

in lat. dextro. IIII. Kal. / Ianuar. / d. d. i. u. 236.

r. Szöny. c. Komárom? — CIL III 10996.

Silvanus és Silviana-eknek dedikált oltárok.

168. I(n) h(onorem) d(omus) d(ivinae) / Silvano do[mestico] / [sac.] C. Nundi/[anus] / ... /

r. Szöny. c. Szöny. — Barkóczi L., Kiadatlan feliratos kövek Brigetioból. Arch. Ért. 1944/45. 174. l. (XXXV. t. 3.)

169. Sil. dom. / Sp. Primitius / mil. l. I. a. / v. s. l. m.

r. Izsa. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 11003. Ondrouch, id. m. 40. l. (XL. t. 2.)

170. Silvano / sancto domesti/co v. s. l. m.

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 10999. (XLI. t. 5.)

171. [S]ilvan[o] / domes[t]. / P. (A)eliu. / Eupro/pes v. s. l. m.

r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 11000. (XLVI. t. 5.)

172. Silvano / domestic. / V... pma / sig. leg. I. ad. / v. s. l. m.

r. Szöny. c. Szöny. — Publikálatlan. (LXIII. t. 7.)

173a Silvano / domest. / Iul. Fuscin/us vet. leg. / I. ad. pr. se / et pr. su. v. s. l. m.

r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 11002. Ondrouch, id. m. 46. l. 30. (XXXIII. t. 5.)

173b [S]ilv. d[...]

r. Szöny, a táborban. c. Budapest, M. Nemzeti Múzeum. — Publikálatlan. (LIII. t. 6.)

174. S(ilvano) d(omestico) s(acrum) / Aur. / Feli/ca v. s.

r. Izsa. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11001. Ondrouch, id. m. 40. l. 9.

175. Silvano / silvest/ri Aeli/us Ter/tius peq/varius / v. s. l. l. m.

r. Szöny. c. Komárom. — CIL III 13438.

176. [S]ilvano / [sil]vestr[i] / ... m. Maximus / [sig(nifer) leg. I. a. / v. s. l. m.

r. Szöny. c. ? — CIL III 4306.

177. [D]eo S(ilvano) s(ancto) s(acrum) / [c]ollegius / [o]pificerum v. s. l. l. m. / [c]ulina colli(1) / [.....]s Rufus aug. pa(tronus) / [.....]ius ma(gister) / ...

Aur. Equ[itius] ? / (A)el(ius) Gregor[ius] / (A)el(ius) Bassu[s] / Iul(ius) Amand[us] / Sep(timius) Secundi[nus] / Aur. Secundi[nus] Rut(ius) Secund[inus] / (A)el(ius) (A)elia[nus]. Sep(timus) Firmus / Ael(ius) Agilis / Can(inius) Sabin[us] / Aur(elius) Felix e[st] ? Sep(timius) Secundus / Fla(vius) Salvianus [q(ue) v. questor ?] Aur(elius) Primitius / (A)el(ius) Vitalis / Car(tilius) Tilia(nus) ? / I.... Felix ar(carius) ? / ... [S]uperatus d(ecurio) ?

r. Szöny. c. Komárom-Dél, Városháza. — Paulovics, id. m. 134. skk. (XXXIX. t. 1, 2, 3.)

178. S(ilvano) d(eo) s(acrum) / Sep. Luci/us mil. le/g. I. ad. p. f. / Sever.

d. Szöny. c. Szöny. — Publikálatlan. (XLI. t. 1.)

179. Silvan[o] / L. Annius / Secun/di(nus) mil. / v. s. l. m.
r. Szöny, c. Komárom-Dél, Városháza. — Paulovics, id. m. 129. l. (XLI. t. 2.)
180. Silvano / Valerius / v. s. [1]. m.
r. Szöny, c. ? — CIL III 4303.
181. Silvan[o] sac[... / ...] to posui[t].
r. Szöny, c. Szöny. — Publikálatlan. (LXIII. t. 4.)
182. Ulpia / Candida / Silvanis / v. l. m.
r. Szöny, c. ? — CIL III 4304.
183. Sil. d. / ... a / ... i / Satur. / v. s. l. m.
r. Szöny, c. ? — CIL III 4305.
184. Silva votu silvest/ri
r. Szöny, c. Győr. — CIL III 11004.
- r. Szöny, c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 14355²¹. (XXIX. t. 3.)
192. Campestr. / M. Ulpus Rufus / eques leg. I. / ad. p. f. / v. s. l. m.
r. Szöny, c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 14355²². — (XXXVIII. t. 3.)

Minervának dedikált oltárok.

193. Minerv(a)e / sanct(a)e Fl. / Silvanus / > leg. XIII. / Gem. v. s. l. m.
r. Szöny, c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4292. (XXXI. t. 1.)
194. Minervae / Aug. sacr. / scola tu/bicinum / ex vot. pos. / Imp. d. n. Alexan/dro III. et Monecos.
i. u. 229.
r. Szöny, c. Bécs. — CIL III 10997. (XLI. t. 3.)

Mercuriusnak dedikált oltár.

185. Nymph[is] / sacr. / L. Attius / Macro / leg. Aug.
r. Kisigmánd. c. Kömlöd. — CIL III 11077 (=4356). (XXIX. t. 4.)
186. Nymphis / sacrum / L. Aurelius / Gallus / leg. Aug.
r. Dunaalmás, c. Komárom, Jókai Múzeum. — Ondrouch, id. m. 45. l. 26. További irodalommal. (XXXIX. t. 4.)
187. Nymph[is] / Aciuv.../...fec.
r. Tata mellett? c. ? — CIL III 10961.
195. Mercurio / sacrum / ex viso M. V/al. Marinus / vet. leg. I. ad. / p. f. ex sign. / dec. Bri. qui / magistrat / v. s. l. m.
r. Szöny, c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 4298. Paulovics, Római köemlékek a kisigmándi temetőben, 243. l. (Pannonia, 1936.) Ondrouch, id. m. 45. sk. (XXX. t. 1.)

Fortunának dedikált oltárok.

196. Bonae / Fortunae / M. Septimius / Valentinus / dec. Brig. / ex voto.
r. Szend. c. ? — CIL III 4355.
197. [F]ortu[nae] / sacrum / Priscin[ius] / Hilario / mil. leg. XX[X]. / V. V. / v. s. l. [m].
r. Szöny, c. Komárom. — CIL III 10974.
198. [G]enio loci / et Fortuna[e / c]onservatri/ci pro salute / d. n. Claudi Aug. / Aur. Superinu[s] / prf. leg. I. adi. / a(gens) v)ices) l(egati) ex voto / po[s]uit d. n. i(nvicto?) / Claudio Aug(usto) / [et] Paterno cos.
i. u. 269.
r. Szöny, c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4289. (XLIII. t. 5.)

Aesculapiusnak és Apollonak dedikált oltárok.

189. Terr(ae) Matr(i) / et m(emoriae) Priscill(a)e / ob commen/datam et / restitu/tam fidem / Ael. Strato/nicus v. s. l. m. / Brigeti.
r. Szöny, c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 11009. Ondrouch, id. m. 47. l. 32. (XXX. t. 6.)
190. Terrae / Matri gene/trici C. Cassius / Karinus dec. mun. / Mog. IIII. vir flam. pro se suisq. oni/bus v. s. l. m.
r. Császárs. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 15188¹. (XXXII. t. 1.)
199. Aesculap. / Auc...ul. / Al f...nu / [m]il / [v. s.] l. m.
r. Szöny, c. Komárom. — CIL III 10971.
200. Apollin. / Daphneo / sacru. / Cn. Curius Lycas 4. leg. I. ad.
r. Szöny, c. ? — CIL III 4285.
201. Apol[....] ex st[....]po / suit [....] / pio / [....]
r. Szöny, c. Szöny. — Paulovics, id. m. 127. l. (LXIII. t. 5.)

Campestris-nek dedikált oltárok.

191. Campestr. / L. Volumni/us Horati/anus trib. / milit. laticl. / leg. I. ad. p. f.

Herculesnek dedikált oltár.

202. Herc. Invict. / pro s. Aug. / Ael. Martin. / mag. coll. iu/vent. ob. hon. / col. ssi. d. d.

r. Szöny (?) c. Tata, — CIL III 4272. (XXX. t. 4.)

Magna Maternak dedikált oltár.

203. M(agnae) D(eum) M(atri) / Val[er(ia)] Marina [pro sa]lute [...]

r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Ondrouch, id. m. 48. l. 34. További irodalommal. (XXXI. t. 2.)

Baltisnak dedikált oltárok.

204. Deae Balti / Flavia Vic[torina] / pro se et p[ro] suis om. / v. s. l. m.

r. Szöny (?) c. Tata. — CIL III 10964 (=4273). (XXXV. t. 1.)

205. Deae Balti / Coccei(a) / Marcia / iuss(u)deae.

r. Szöny. c. Dél-Komárom. — Laur. Aqu. II. 131. l. (XLIII. t. 2.)

206. [Balt]i aug. sac. / Aureli(a) Eureten[e] / v. s. l. m.

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 10973. (XLV. t. 3.)

Iuppiter Dolichenusnak dedikált oltárok, kultuszképek és bazisok.

207. Iovi / Doliche / Valerius / Hermes / v. s. l.

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 10991. (XXXVI. t. 5.)

208. I. o. m. d. / C. Galonius Crispus / 4. leg. I. adi. / v. s. l. m.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — F. Láng. Das Dolichenum von Brigetio, Laur. Aqu. II. Diss. Pann. Ser. II. 11. 171. l. (XLIV. t. 1.)

209. I. o. m. d. / Domitius Titus dec. / Seleu(ciae) Zeugm(a)e pro salute / suae et suorum om(nium) / v. s. l. l. m.

r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — F. Láng, id. m. 199. l. Ondrouch, id. m. 44. sk. 25. (XLIV. t. 3.)

210. I. o. m. d. P. Ael. Ver[us] > leg. I. ad. p. f. Romulianus artifex / fec[it].

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — Paulovics, Egyetemes Phil. Közlöny, 56, 1932, 183. skk. Teljes irodalom, Laur. Aqu. II. 120. l. 20. j. F. Láng, id. m. 175. l. LIV. t. 3, 4.)

Mithrasnak dedikált oltárok.

211. Tras[ito]

r. Tömörpuszta. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III 10963. Újabban Ondrouch, id. m. 47. l. 33. Tévesen oldotta fel Iras Pio-ra. (XXXIII. t. 4.)

212. Soli / invict[o] Aur. Iu[li] / anus b. f. / pr. p. v.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4301. (XLIII. t. 6.)

213. Mithr. / Donnius / v. sl. m.

r. Szöny. c. ? — CIL III 11005.

214. I(nvicto) d(eo) / votum / solvit / C. A(urelius) / Rodius (?) / pr(o) salute sua l(ibens) l(aeto).

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 4296.

215. Deo invicto / Ulpus Sabinus / miles legio[nis] primae / (a)diutricis.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum, bronz. — CIL III 11008. (LXIV. t. 5.)

216. D(eo) S(oli) I(nvicto) M(ithrae) / C. Val. Ma[r]tinianus / > l. I. audi. / v. s. l. m.

F. Lang, id. m. 167. l. (XLII. t. 3.)

217. Cautop. / M. Masica / Matern[i]/anus / v. s. l. m.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11006. (XXXIV. t. 2.)

218. Cautopati Iul. Karodius nat. / Gallus c(um) / Iul. Iuliano / fi. v. s.

r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Paulovics, id. m. 139. l. (XXXVI. t. 1.)

219. Non(ius) / Bassinus sac(erdos) b, Non(ius) / Bassinus sac(erdos).

r. Szöny. c. Győr. — CIL III 4302. (XLV. t. 1, 2.)

220/a[I.] D. M. / [M]asuinni/[us] 'Amicus / [a]jugustalis / mun. Brig. An/[t]oniniani v. s. l. m.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11007. (XVI. t. 1.) Tévesen került a sírkövek közé.

220/b Cauti / M. Ulpus / Castrensis / vet. leg. I. ad. / f(...) e(...) p.

r. Szöny. c. Szöny. — Radnóti A., Bronz Mithras-tábla Brigetioból, Arch. Ért. 1946—48. 138. sk.

220/c Cautopati / M. Ulpus / Castrensis / vet. / f(...) / e(...) p. Invicto / deo.

r. Szöny. c. Szöny. — Radnóti A., u. o.

Közös dedikációjú oltárok.

221. Herculi / salutari / et Fortunae / domes.../....

r. Szöny. c. Szöny. Publikálatlan. (XLII. t. 2.)

222. [I.] o. [m.] / e[t con]dito[ri ?] / et F[o]rtun[ae] / fortissima[e] leg. I. adi. p. f. S[ev]. / T. Sere Diogen[es] / cust. [arm.]

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 10992. Bronz tábla, ezüst berakásos betűkkel.

223. Fortun(a)e / Mercurio / Silvano Augg. / Aur. Bassus / v. s. l. [m.]

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 10975. (XXXVI. t. 2.)

224. I. o. m. / Iunoni regin. / Minervae Libe. Patr[i] / Dianae ceterisq. / dibus L. Anton. Sa/binianus corni[c.] / leg. leg. I. ad. p. f. Se[v]. / templum vetu[state] / conlapsum fa/ciundum cur. / cum Aur[el. A]eliana / con[iuge].

r. Szöny. c. Győr. — CIL III 11079 (= 4363). (LXIII. t. 2.)

225. [Imp. Cae]s. divi / [Traiani par]thici fil. / [divi Nervae ne]p. Traian[us] / [Hadrianus aug.] pont. m[ax.] / [rib. potest. VII]I. cos. III. [proc.] /fe[ci]t.]

r. Szöny. c. Szöny. — Barkóczy L., Kiadatlan feliratoskövek Brigetioból, Arch. Ért. 1944/45. 172. sk. (XLVI. t. 1.)

226. Apollini et Hygiae / Q. Ulp. Felix aug. m. / Brig. porticum / a portis II. ad fon/tem Salutis a solo impendi(i)s / suis fecit et / ad epulas privileg(io) colleg(ii) centon(ariorum) / haberi iussit praef. Iul. Sabino / qq. Presente et Extric(ato) co(n)s(ulibus) noni(s) No(vembribus ?)

i. u. 217.

r. Szöny. c. Szöny. — Paulovics, id. m. 124. 1. (XLVI. t. 4.)

227. Scola coll[egii] /empta ex pecun(ia) [quam vi] / vos dederat Q. Ulp. F[elix p(raefectus) ce] / nt (onariorum) pater ad rosalia a[n]nua cel(ebranda) / itemque ad sepulc[ri] tutel(am) / a solo impendio [eius aed(ificata)] / et collegio [data?] / [imp(eratore) Antonin]o [A]ug. III. [et] / Com(a) zonte cos.

i. u. 220.

r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 11042. Újabban foglalkozott vele Paulovics, id. m. 125. 1. (XLVII. t. 1.)

228. [pro s]alute et victoria / [dd. nn.] et senat. et / [populi] romani et genio /nus bf. sac/[er. tem]plum a so/[lo extruc]tis a novo / [imp. suis] renova.

r. Vas-pusztai római castrum (Ács). c. Komárom-Dél. — Barkóczy, Dák tolmács Brigetioban. Arch. Ért. 1944/45. 182. 1. (XLVII. t. 2.)

229. Matre Magne / Aug. / Iul. Ren(nius) Candidus / vet. leg. I. ad. et Aur/elia Marcell[i]na / pro salute sua et / eiorum ex voto / restituerunt / v. s. l. m. / m..

r. Szöny. c. Szöny. — Barkóczy, Arch. Ért. 1944/45. 174. 1. (XLVII. t. 4.)

230. ...mun / .ig. a. mi.. / .es. qui é... / .i templu m. / .e fundame n/ti s extru xit

r. Szöny. c. Komárom-Dél. — F. Láng, id. m. 167. 1. (XLVII. t. 3.)

231. I. o. m. pro salute d. n. / imp. Caes. M. Aur. Sever. / Alexandri p. f. Aug. C. Iul. / Maximinus c. a. leg. I. a. Sev. / templum vicalem a solo / inpendis suis cemento ex/structum / ex voto restituit.

r. Szöny. c. ? — CIL. III 10984.

232. [templum Apollinis] / Gran[ni cum co]lumn[is] et portici]bus sui[s a Q. Ulpio] / Felice [Aug. et cul]tore loci [restitutum ? ..] /

r. Szöny. c. ? — CIL III. 10972. Az itt közölt helyesbített megoldást Paulovics adja, id. m. 125. 1.

233. Deo Soli Alagabal(o) / Ammudati mil(it)es leg(ionis) I. ad(iutricis) / bis. p. f. constantis... / [aere conl(ato) a solo de suo / [te]m(plum) extr(uerunt) Aemiliano / et Aquil(ino) co(n)s(ulibus)]

i. u. 249.

r. Szöny. c. ? — CIL III 4300.

234. Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) Seve(rus) [Al]e[xander] pi[us] fe[lix] aug(ustus) pon(tifes) max(imus) [trib(unicia)] / pot(estate) VIII. [co]s? III. / p(ater) p(atriciae) / ...

Ondrouch, id. m. 53. 1. 48. (XLVII. t. 5.)

235. Imp. Caes. M. Aure... / cos. III. p. p.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11015.

236. / Anto /

r. Almásfüzitő. c. Almásfüzitő. — Publikálatlan. (XLVI. t. 3.)

237. Iovem Iunonem Minervam

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4290.

TALAPZATOK

238. Imp. Caesar. / L. Septimio / Severo Pio / Pertinaci / Aug. Arabic. / Adiabenic. / Parthico / maximo / Brig. publice / d. d.

r. Szöny. c. ? — CIL III 4309. Laur. aqu. II. 87. 1.

239. Imp. Caes. C. / Vibio Trebo/niano Gal[lo] / p. f. invicto /aug. pont. m(aximo) trib. / potest. II. cos. / p. p. procos. eqq. / alae III. Aug. Th/racum Gallia/ne Volusiane / devoti numini m/[al]estatique eor.

i. u. 252.

r. Almásfüzitő (Szöny mellett). c. Aquincum. — CIL III 4270.

240. Iul(iae) Aquiliae / Severae sanc(tissimae) Aug(ustae) / matri castro/rum senatus / ac patriae / ordo mun(icipii) / B[ri]g(etionis).

r. Környe. c. Környe. — Radnóti, id. m. 84. 1. (XLV. t. 4.)

241. Victoriae / Augg. nn. / et leg. I. / adi. p. f. / Antoniniana / P. Marcius / P. filius / Sextianus / Epheso / p. p. d. d. Dedicante / Egnatio/ Victore / leg. Augg. / pr. pr. / et Cl. / Pisone / legato / leg. / V. Idus / Iunias / Apro et / Maximo / cos.

i. u. 207.

r. Szöny. c. Győr. — CIL III 11082 (= 4364). (XXXVII. t. 3, 4.)

242. Genio leg. / I. adi. p. f. Philippianae / scolae >> ob ho/norem dd. nn. / C. Silv[...]ius / C. Lu[...]us / ex optione / leg. II. Aug. / d. d.

r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. Barkóczy, id. m. 181. 1. (XLV. t. 5.)

VEGYES ÉS TÖREDÉKES FELIRATOK

243. Genio / centur/iae L. Sep/t. Cons/tans / signif. / v. s. l.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4287.
244. Genio / Mensor(um) s(acrum) / leg. I. ad. / ...er..
r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 10976.
245. Genio com/merci et ne/gotiantium / Primiti(v)us / Iuli Procli / cond(uctoris) VIII. servus / vilicus XX.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4288. Dobó A., *Publium portorium Illyrici* 173. l. 29. Arch. Ért. 1941. és Diss. Pann. Ser. II. 16. (XXXI. t. 4.)
246. Geni[o] / tur[m.] / Herr[eni] / ...
r. Pusztaalmás. c. Dunaalmás. — CIL III 10958.
247. Sep. Vibi/anus dup. / leg. I. ad. / p. f. Anto/ninanae / v. s. l. m.
r. Szöny. c. Komárom-Dél. — Paulovics, id. m. 138. l. (XXXIII. t. 6.)
248. Non[n]icus / Eme(ritus?)
r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 11013. (XXXIV. t. 1.)
249. leg. XIII. G. M. V. / Marcianu[s] / serv. v. s. l. m.
r. Környe. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — Radnóti, id. m. 87. l. (XXXI. t. 3.)
250. Deo M/agno / aeter[no] / Gam. Pr..... / a..... / Claudia P.... / ove pecun[ia sua] / fecit ex v[oto].
r. Szöny. c. Pápa. — CIL III 10998.
251.] / a[....] / C. Nundian/us v. s. l. m.
r. Szöny. c. Szöny. — Barkóczy, Arch. Ért. 1944/45. 174. l. (XXXV. t. 2.)
252. / Valens / s. c. v. s.
r. Szöny. c. Szöny. — Publikálatlan. (XXXVI. t. 6.)
253. .. Cl. Pusin/nio mil. leg. / I. ad. et Aur. Eu/tyche sal. / leg. s. s. cum su/is v. s. l. m.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11011 (= 4308).
254. Nundina(e) / Aug(ustae) / T. Flavius / Clemens / vet. leg. I. a. p. f. / ex iussu...
r. Szöny. c. Szöny. — Paulovics, id. m. 126. l. (XLI. t. 4.)
255. M. Aur.... / ex voto... / imp. du.. /
r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Ondrouch, id. m. 46. l. (XL. t. 6.)
256. mis[si] honesta] / missione / [k(alendis?)] / Dec(embribus) Largo et Messalino c/o(n)s(ulibus) / v. s. l. m. i. u. 147.
r. ? c. Környe. — CIL III 10966 (= 4280).
257. Cn. Curius / Lycao / > leg. I. ad.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 4286. (XXXV. t. 5.)
258. ... / v...] sol [vit].
r. Szöny. c. Komárom-Dél. Ondrouch, id. m. 44. l. (XXXVIII. t. 2.)
259. ..]rus mil(es) leg(ionis) / [I. adi(utricis)]r vot(um)posuit.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — F. Láng, id. m. 172. l. (XLIV. t. 2.)
260. Imp. Caes. / M. Aur. Antonin
r. Tata. c. ? — CIL III 4274.
261. Vexillatio / leg. XIII. G. M. V.
r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Kuzsinszky, Arch. Ért. 1903, 63. l. (XLIV. t. 2.)
262. I. I. P. / Aur. / Tu....
r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — Publikálatlan. (XLII. t. 5.)
263. Dedicatum / Kal. Septembr / Sabino II. et / Venusto/c o s
r. Szöny. c. Ács. — CIL III 4337.
264. ...ariae Vital / [...sor]oribus Vita / ...isciad / ...venna
r. Ekel. c. ? — CIL III 11064. Ondrouch, id. m. 38. l.
265. ...loc / ..pie
r. Szöny. c. Hódmezővásárhely. — CIL III 11072.
266. ita Saulp / ...ov III c
r. Szöny. c. ? — 11065.
267. [c]arissimae / f. c.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11066.
268. e ntu.. / Licinu[s] / Maximu[s]
r. A Corpus tévesen jelöli ezt szőnyi lelőhelyűnek. Ez Óbudáról került a Nemzeti Múzeumba. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11068 (= 4343).
269.ul /ie / ...ur
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11069.
270. Pieta / Valen
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL III 11067.
271. d. VII. da / m. p. c. e. / b. XI. d.
r. Szöny. c. ? — CIL III 14070.
272. Mr loll.. / uo con[t]ube/1 ri votum / ..runt
r. Szöny. c. Győr. — CIL III 11061.

273. I. o. m.
r. Szöny. c? — CIL III 4291.
274.ax.i... / ...p...
r. Puszttaalmás. c. Dunaalmás. — CIL III 10959.
275. C. Va.... / gusta.... / et Flavi / tae et
.... / here..
r. Szöny. c. Komárom. — CIL III 4333. Ondrouch,
id. m. 52. l.
276. ..s / s..rs / ..pr / ...cism
r. Szöny. c. ? — CIL III 11070.
277.lus / ...est
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III 11071.
278.us / ...r. et / ...cur.
r. Szöny. c. Komárom, Jókai Múzeum. — CIL III
11073.
279. ..onora / fil.a.../
r. Szöny. c. Szöny. — CIL III. 11074.
280.hic ... / p. VII. c...
r. Szöny. c. Szöny? — CIL III 11016.
281.a... / ..est .. / nr. Basso tus.. / s. t. t. l.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III 11050.
282. ...o..v.. / ..ns et ... / .. Ael. Bai... / vet.
leg. .. / vot. / lib. [s]/olvit.
r. Szöny. c. Budapest, Nemzeti Múzeum. — CIL
III 11010 — (= 4307).
283. Car Vindicto q /ot n / e
r. Szöny. (?) c. Ógyalla. — CIL III 4353.
Ondrouch, id. m. 54. l.
284. ..nis..a... / ..hah..
r. Szöny. c. ? — CIL III 4347. Ondrouch, id. m.
52. l.
285. A..... / M..... / in[f]el.... / pi /
f.....
r. Szöny. c. ? — CIL III 4348.
286. P. i. / P. i.
r. Szöny. c. ? — CIL III 4349.
287. / Maximia /s / /,m/a
....t
r. Szöny. c. ? — CIL III 4344.
288. C. Iulii ... / f. Clau.... / German... / i con.
k... /
r. Szöny. c. ? — CIL III 4341.
289. Sabin.../a. mil. [leg?].../..abin..
r. Szöny. Elveszett. — CIL III 11040.
290. I. ad.. / a. XXVIII.
r. Szöny. c. ? — CIL III 11041.
291.a. I. / Camirno
r. Szöny? c. Ács. — CIL III 11059.
292. Crispa / edaffa
r. Szöny. c. Komárom. — CIL III 11012.
293. Imp. / N[erva Traianus? / Caesar Augustus]
r. Szöny. c. Bécs. — CIL III 13436 (= 11014).
294. / /i /, x/i /
c..... / i..... / c. i / [pro se] e[ft] /
suis[o]m[ni]b(us) / v. s. l. l. m.
r. Kömlöd. c. Kömlöd. CIL III 10968.
295. Iriva / Melai / Troiani ... / Pitoniato /
equiti .. / mil. leg. I. adi. / Arteia Exuperato /
soror Adrivirus
r. Szöny. c. ? — CIL III 11039.
296. ...vio... / .ano tri[b]mil/. leg. I. adi, / ,ca
..taco... / .e.....s / ...inc.... / .ili fec
...s
r. Szöny. c. Komárom. — CIL III 11038, Ondrouch,
id. m. 53. l.
297. ..o... / z m r / d f f x /
r. ? — c. Szend. — CIL III 4358.
298.l... / ...ns. Sp. / ... Ael. Raep
.... / ..vet. leg. ... / ..vot. libens a/olvit.
r. Szöny. c. Szöny. — CIL III 4307.
299. M. Aurelio / Cio[....] / ..ot ... us / /
..... /
r. Szöny. c. Dél-Komárom. — Publikálatlan.
(XLII. t. 6.)
300. Oltárkö. Sérült feliratos oldala elmosódott, nem
lehet elolvasni.
r. Szöny. c. Ács. — Publikálatlan. (LXIII. t. 6.)
301.] leg. aug. pond. ex ega[...]
r. Szöny. c. Szöny. — Töredékes kőszűl, publiká-
latlan. (XLV. t. 6.)
302. rn / pon. sa / eius
p....
r. Ács. c. Ács. Publikálatlan. (XXIV. t. 5.)

BRIGETIOI VONATKOZÁSÚ AZALUS FELIRATOK

303. Aicca Cansalli /filia Asalia annorum / XL Racio
uxo/ris suae titulum posuit
r. Sárísáp. c. Budapest, Nemzeti Múzeum.
Hampel J., A. M. N. M. legrégebb sirtáblái. No.
36, 23. t. — Schober, 71. l. 152. (I. t. 5.)
304. Solva / Iucundi / princ. Asali f. / ann. IIX. /
pater posit.
r. Esztergom. c. Esztergom. Kuzsinszky B., Klé-
belsberg-émlékkönyv, 1)25. 107. skk (XIII. t. 3.)

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ INDICES

(A számok lapszámok, F. jelű számok a Függelékben szereplő feliratok sor-számai.)

Nomina virorum et mulierum

Teljes római személynevek

- Aelia Can... F. 78
 Aelia Eniana F. 72
 Aelia Faustina F. 123
 Aelia Gemellina F. 77
 Aelia Ingenua F. 26
 Ael. Iusta F. 114
 Aelia Maivai F. 88
 Ael. Marina, F. 14
 Ael. Mercatilla F. 118
 Ael. Messorina 38, F. 21
 Ael. Pacata F. 19
 Ael. Sabiniana F. 68
 Aelia Statuta F. 13
 Ael. Victoriana F. 19
 P. Aelius... F. 78
 Aelius Aelianus F. 177
 P. Ael. Agathoncus 33, 44, F. 162, F. 177
 Aelius Bassus F. 177
 Aelius Carus 20, 35, 36, F. 13
 P. Ael. Dasses 37, F. 14
 Ael. Domitianus F. 19
 Aelius Domitius 23, 41, F. 96
 P. Aelius Eupropes 30, F. 171
 Aelius Gregorius F. 177
 M. Ael. Honoratus 22 sk., 32, 40, 43, F. 137
 Aelius Iustinus 47, F. 22
 Ael. Iustus 38
 Aelius Lascius 32, 44, F. 134
 Aelius Mertinus 21, 29, 33, 43, F. 202
 P. Ael. Mercatianus F. 95
 P. Ael. Marcator 41, F. 95
 Ael. Messius F. 21
 Aelius Pacatus F. 19
 Ael. Rufinianus 32, 43, F. 78, F. 162
 Ael. Sabinus 24, 39, F. 39
 Aelius Septimus 22 sk., 26, 38, F. 46
 Aelius Stratonicus 31, F. 189
 Aelius Tertius 30, F. 175
 P. Aelius Traianus 28, F. 119
 P. Ael. Verus 34, F. 210
 Ael. Victor F. 19
 Aelius Vindex 32, 43, F. 132
 P. Ael. Victorianus 22
 P. Ael. Victorinus 24, 39, F. 19
 Aelius Vitalis F. 177.
 Aemilius Decimus 22, F. 106
 L. Albucius Albucianus 19, 22 sk., 32, 42, F. 129
 Ammonius Valentinianus 24, 41, F. 97
 Annia Maria F. 67
 Annus Principus F. 52
 Annius Sperantius 29, F. 52
 L. Annius Secundinus 30, 44, F. 179
 L. Antistus Bellicianus 23, 41, F. 98
 L. Antistus Bellicus F. 98
 Antonius Agrippinus F. 48
 Q. Ant. Firmus 36, F. 7
 T. Antonius Fortunatus 29, 40
 Antonius Gelasius F. 48
 Antonius Lucius 32
 L. Antonius Sabinianus 31, 33, 40, 47, F. 224
 Apulonius Firmus 23, F. 34
 T. Ato Fortunatus F. 92
 L. Attius Macro 22 sk., 30, 42, F. 185
 Attilius Favor 32, 44, F. 142
 Q. Attius Priscus 19, 25
 Aura Deccia F. 23
 Aur. Aeliana F. 41., F. 224
 Aur. Aeterna F. 124
 Aur. Ammia F. 33
 Aur. Antiochia 41, F. 102
 Aurelia Asalia 12 sk.
 Aurelia Aureliana 33, 47
 Aur. Candida 42, F. 111
 Aurelia Firmilla F. 85
 Aur. Ianuaria F. 28
 Aurelia Marcellina 47, F. 229
 Aur. Marina F. 68
 Aur. Maximiana F. 123
 Aur. Maximina F. 117
 Aurelia Secundina F. 23
 Aur. Sosicratia F. 94
 Aur. Tacita F. 21
 Aurelia Ursicina F. 85
 Aur. Ursina F. 47
 Aur. Valentina F. 94
 Aur. Valentina F. 64
 Aurelia Valeria 42, F. 114
 Aur. Vera F. 126
 Aurelia Victorina 38, F. 32
 Aur. Adiutor 24, F. 42
 Aur. Aeai... F. 88
 M. Aur. Alea Veratus 22
 M. Aur. Alexander F. 94
 M. Aur. Antiochianus 29, F. 102
 Aurel. Anthocianus F. 64
 M. Aur. Antonianus F. 122
 Aur. Antoninus F. 38
 Aur. Antonius 39
 Aur. Arrianus F. 126
 Aur. Auditor 39
 M. Aur. Avitianus 22, 38, F. 20
 Aur. Bassus 32, 42, 43, sk., F. 113, F. 223
 M. Aur. Candidus 24, F. 118
 Aur. Capito F. 25
 Aur. Celsinianus 23, 42, F. 115
 M. Aurelius Cio... F. 299
 Aur. Cius 33
 Aur. Claudianus F. 121
 Aur. Claudilla F. 121
 M. Aur. Chrysus 42, F. 108
 Aur. Demophilus 24, 43, F. 188
 M. Aur. Emeritus 23, 42, F. 118, F. 123
 Aur. Equitius F. 177
 Aurelia Euretene F. 206
 Aur. Eutyche F. 253
 Aur. Felica 30, F. 174
 Aurelius Felix 29, F. 177
 Aur. Festina F. 29
 Aur. Flavius F. 103
 L. Aurelius Gallus 30, F. 186
 P. Aur. Genialis F. 19.
 M. Aur. Genialis Secundus F. 20
 Aur. Germanius F. 17
 Aur. Germanus 38
 Aur. Heuticinus F. 32
 Aur. Ianuarius 22, 24, sk., 32, 38, 44, F. 28, F. 82., F. 148
 M. Aur. Ianuarius F. 26., F. 160
 Aur. Iulianus 39, 44, F. 72, F. 212
 Aur. Iulius F. 29
 M. Aurelius Lucanus F. 76
 Aur. Marinus F. 113
 M. Aur. Marinus F. 93
 Aur. Martialis F. 112
 Aur. Maternus F. 28
 Aurelius Maximinus F. 82
 M. Aur. Neratio F. 30
 M. Aur. Neratus 37
 M. Aur. Oneratus F. 30
 Aur. Plotianus 25, 38, F. 29
 M. Aurelius Polideucus 29, 34, 41, F. 93
 Aurelius Primitius F. 177
 C. Aurelius Rodius 34, F. 214
 Aur. Romulianus F. 62
 Aur. Secundinus F. 177
 Aur. Silvanus F. 63
 Aur. Superinus 22, 24, 32, 44, F. 199
 M. Aur. Terentianus 22, 24
 M. Aur. Terentius F. 188
 Aurelius Tertullus 24, 32, F. 153
 M. Aur. Valens 41 sk., F. 94
 Aur. Valentinus 44, F. 59., F. 90, F. 147
 Aur. Valerianus F. 114
 Aurel. Vegabius F. 151
 Aur. Vibinus F. 38
 Aur. Vibius F. 42.
 Aur. Vindex 19, 38, F. 33
 Aur. Vitalis 32, F. 130
 Aviania Castilla F. 99
 Bononius Vitalis 36, 47, F. 26
 L. Caecilia Bathana F. 100
 Caecil. Rufus 23, F. 69

- L. Caecilius Saturninus F. 100
 L. Caecilius Viator F. 100
 Caesernia Severa F. 63
 Caesernius Sabinianus F. 74
 Caes. Digna F. 27
 C. Caesonius Rufianus 26
 Cal. Severus F. 31
 Cl. Calvus F. 31
 C. Campanianus 22
 C. Campanius 22
 T. Candidus 23
 Caninius Sabinus F. 177
 Capria Primigenia 38, F. 34
 Cassia Fabia F. 59
 C. Cassius Carinus 31, 43
 Cl. Citanus C. Felix F. 164
 Claudia Emerita 41, F. 101
 Cl. Iustina F. 124
 Cl. Liccana F. 31
 Cl. Ligurina F. 124
 Claudia Secundina F. 8
 Cl. Claudianus 32, 44, F. 136
 Tib. Cl. Macedonus F. 124
 Cl. Maura F. 164
 Cl. Pusinnus 25, F. 253
 Cl. Piso F. 241
 T. Cla. Severianus F. 101
 Tib. Cl. Valentinus F. 124
 Cl. Verecundus 42, F. 115
 Car. Vindictus F. 283
 Cocceia Marcia 34, 44, F. 205
 Cornelia Valentina 36, F. 9
 Cartilius Tilianus F. 177
 C. Cassius Karinus F. 190
 Cl. Crescentinus F. 164
 Cl. Cresces F. 164
 Cn. Curius Lycao 23, 31, F. 200,
 F. 257

 Digna Decorata F. 23
 Dignius Decoratus F. 23
 C. Dignius Secundianus 37, F. 23
 Domitius Terentianus 23 sk., 32,
 F. 145
 Domitius Terentius 44
 Domitius Titus 34, F. 209
 Titus Domninus Passer F. 109/b.

 Egnatius Victor F. 241
 Elvia Sucesa F. 18
 Elvius Vetalis 38, F. 18
 Cl. Eltia F. 164
 Epaphroditus 23, 39

 Fabius Marcus F. 60
 Cl. Felicitas Eterna Bassus F. 164
 Fla. Gemella F. 20
 Flavia Victorina 34, 44, F. 204
 C. Flavius Felicio 40
 C. Flavius Clemens 25, 44, F. 254.
 Flavius Firmus F. 85
 T. Flavius Maturus 23, F. 99
 Flavius Salvianus 29, F. 177
 Fl. Silvanus 33, 42, F. 193
 T. Fl. Titianus 41, F. 99
 T. Flavius V..... 23, F. 57
 Fuficia Marcellina F. 36.
 M. Fuficius Marcellus 19, 22, 23, 38
 Ful. Maximus F. 137

 Gellia Quintilla F. 45
 Sextus Gellius Urbicus 22
 C. Galonius Crispus 34, F. 208

 Hermetio F. 32
 Homonius Quintianus 23 sk., 46,
 F. 149

 Iulius Amandus F. 177
 Iulius Arodius 44
 C. Iul. Attianus F. 58
 C. Iul. Candidianus 23, F. 81
 C. Iul. Candidus 47
 C. Iul. Crescens F. 58
 Iulia Emirita F. 125
 Iulia Euticiania F. 60
 Iul. Eutycheus 24, F. 45
 Iul. Fuscinus 25, 30, 43, F. 173/a
 Iul. Iulianus F. 218
 M. Iulius Iustus 22, 24, F. 84
 Iul. Karodius 34, F. 218
 C. Iulius Longus 25, F. 8
 C. Iulius Lupercus 23, F. 81
 C. Iulius Maximinus 21, 24, 47
 Iulius Messius 25, 32, 44, F. 143
 Iulius Primio 24, 29, F. 45
 Iulius Procius 24, 39, 43, F. 45
 Tib. Iul. Reitugenus F. 11
 Iulia Rufina F. 65
 Iul. Sabinus F. 226
 Iulius Serenus 25, F. 65
 C. Iulius Surus F. 30
 C. Iulius Valens 22
 M. Iul. Vitalis 23, F. 83
 Iulia Theodora F. 94
 Iunia Lucilla F. 102

 Licinus Maximus F. 268
 Lictoria Restuta F. 62
 C. Longus 36
 L. Lucanus Flafestus F. 80

 L. Mac. Celer 32, 43, F. 165
 M. Macrinus Vindex 26
 Marcia Rufina F. 42
 P. Marcus Sextianus 22, F. 241
 C. Marcus Verus 28, 32, 43, F. 133
 M. Masica Maternianus 34, 43, F. 217
 Masuinnus Amicus 29, 43, F. 220/a
 Mataconius Augendus F. 105
 Mataco Tasgilla F. 105
 Metlus Valentinus F. 117
 Modiasia Lucia F. 64
 Modiasius Lucius F. 64
 M. Munatius Placidus 25, 36, F. 6

 Non. Bassinus 34, 46, F. 219
 Nonnicus Emeritus F. 248
 C. Nundianus 30, 43, F. 168,
 F. 251.
 C. Nymphidius 10 sk., 18, 32, F. 150

 C. Octavus Valens 32, F. 141

 C. Petronius Nundianus 29, 42, F. 110
 Plotia Ulpia F. 39
 Pompeia Secunda F. 71
 Q. Pompeius Fortunatus F. 71
 Portunia Flora F. 37
 Primianus Quintinus F. 105
 Sp. Primitius 25, F. 169
 Sp. Primitius Silvanus 44
 Primitivus Iulius Proculus F. 245
 Priscinius Hilario 20, F. 197
 P. Pubhilius ... F. 128
 P. Publius 32

 M. Quieta F. 164
 Quietus Arrianus F. 48

 Iul. Rennius Candidus F. 229
 L. Retonius Lucio 23, 42, F. 107
 Retonius Romanus F. 107
 Rutilius Marcellinus F. 61
 Rutilius Secundinus F. 177

 Sam. Marcellina F. 9
 Sempronius Leontius F. 116
 Sempronius Romulus F. 116
 P. Senecionius Lucianus 37, 39, F. 24
 Sep. Firmilla F. 95
 Sept. Victorina 41, F. 104
 Sep. Atta F. 47
 Sept. Caesernius 23 sk., F. 74
 L. Sept. Constans F. 243
 L. Sept. Cupitus 25, 32, 43, F. 165
 Septimus Firmus F. 177
 Sep. Lucius 30, F. 178
 L. Sept. Petronius F. 110
 Sept. Priscus 25, F. 111
 Septimius Secundinus F. 177
 Septimius Secundus F. 177
 M. Septimius Valentinus 21, 31 sk.,
 F. 136
 L. Sept. Valerianus F. 24
 Sept. Vibianus 24, 43, F. 247
 Sept. Victor 23, F. 104
 T. Sere Diogenes 32, F. 222
 Sextianus Ephesus F. 241
 C. Silv..... ius F. 242
 Silvanus Gesara 32, F. 156
 T. Seranius Felix F. 75
 Gaius Spurus Onesus F. 158
 Statilius Maximus 22 sk.
 T. Statilius Solo 23, F. 37

 Cn. Terentius Craillis F. 86
 Tertius Abascantus 24, 31, F. 6
 Cl. Titianus Flavius Victor F. 164
 Titius Candidus F. 66
 Titius Dominus 29, F. 109/a—b
 P. Titius Victorinus 23, 32, F. 155

 Q. Ulp..... F. 161
 Ulpia Alma 39, F. 51
 Ulpia Atticilla F. 115
 Ulp. Avita F. 36
 Ulpia Candida 30
 Ulp. Faventina F. 124
 Ulpia Martina F. 119
 Ulpia Paratiane F. 120
 Ulp. Proballa F. 31
 Ulp. Valeria F. 120
 Ulpia Candida F. 182
 Ulpus Casso F. 51
 M. Ulpus Castrensis 34, F. 220/b—c
 M. Ulp. Celerinus 24, sk., 32, 42,
 F. 91., F. 139
 M. Ulp. Fabia..... rensis F. 131
 Q. Ulpus Felix 8, 15, 21, 29, 32, 40,
 43, 47, F. 226., F. 227., F. 232
 M. Ulp. Longinus F. 87
 Ulpus Maximus 32, 44, F. 140
 M. Ulp. Priscus 23, F. 83
 M. Ulpus Romanus 25, 37 sk., 42 sk.,
 F. 91
 M. Ulpus Rufus 25, 30, 42 sk., F. 192
 Ulpus Sabinus 25, F. 215
 Ulpus Severus 21, F. 154
 M. Ulpus Viator 32, 44, F. 144
 M. Ulpus Victor F. 80
 Ursicina Aurelia F. 85
 T. Ursinianus F. 109/a

 Valens Princeps F. 151
 Valeria Dalilla 42, F. 112
 Valeria Lucilla F. 82
 Valeria Marina 33, 44, F. 203
 Val. Masclenia F. 125
 Val. Servata 39, F. 40
 Val. Valeria 23, F. 127
 Q. Val. Candidus 23, 25, F. 66
 L. Val. Firminus 44, F. 44
 Valerius Hermes 34, 43, F. 207

Val. Iulianus 23
 V. Iustinus F. 31
 L. Val. Longinus 25, 39, F. 44
 L. Val. Lu. anus F. 5
 C. Valerius Marinianus 34, 44, F. 216
 M. Valerius Marinus 21, 23, 32, 43,
 F. 195
 L. Valerius Rufus 21 sk., 36, F. 5
 Val Sabinus 23, 37, F. 27
 C. Val. Sabinus F. 50
 Val. Saturninus 23, 37, F. 27
 M. Val. Ulpius F. 120
 Val. Ursinus 22
 Val. Ursius 24
 Val. Valerianus 23
 M. Val. Valerianus 23, F. 120, F. 127
 Val. Valeria F. 97
 Val. Verus 23
 C. Vennius F. 67
 Vettius Sabinus 10
 Viccu Ioucl. F. 135
 C. Victor Ursa 22
 Victoria Verina 22, F. 106
 C. Vindonius 28, F. 79
 Vinicia Romula 39, F. 52
 M. Vinicius 10, 26
 L. Volcatius Primus 11
 L. Volumnius Horatianus 22 sk., 30,
 43, F. 191

Cognomina virorum et mulierum

Rövid személynevek

Abascanius F. 16
 Abascantus 24, 31, F. 6
 Abbanus 36
 Adiutor 24, F. 42
 Admonia 37, F. 16
 Aei. . . . F. 88
 Aelia F. 5
 Aeliana F. 41., F. 224
 Aelianus F. 177
 Aeterna F. 124
 Agathoncus 33, 44, F. 162
 Agilis F. 177
 Aicca 12 sk., 35, F. 303
 Albanus 18, F. 11
 Albinus 35, F. 12
 Albucianus 19, 22, sk., 32, 42, F. 129
 Alexander F. 94
 Alea 22
 Alma 39, F. 51
 Alminus F. 70
 Altani. . . F. 10
 Alumnus F. 32
 Amandus F. 177
 Amicus 29, 43, F. 220a
 Ammia F. 33
 Amplius F. 58
 Anna F. 25
 Anthiocianus F. 64
 Antiochia 41, F. 102
 Antiochianus 29, F. 102
 Antistus 23
 Antonianus F. 122
 Antoninus 39, F. 38
 Arodus 44
 Arrianus (Aur.) F. 126
 Arrianus (Quietus) F. 48
 Arteia F. 295
 Asalia 12 sk
 Assopar F. 90
 Aturo 36, F. 10
 Atta 12 sk., F. 47
 Attianus F. 58
 Atto F. 10
 Auditor 39

Augendus F. 105
 Aura F. 23
 Aurelia F. 17
 Aureliana 33, 47
 Aurelianus F. 20
 Aurla F. 61
 Avita F. 36
 Avitianus 22, 38, F. 20

 Balvus 18, F. 11
 Bassinus 34, 46, F. 219
 Bassotus F. 281
 Bassus (Ael.) F. 177
 Bassus (Aur.) 32, 42 sk., F. 113,
 F. 223
 Bassus (Cl. Felicitas Eterna) F. 164
 Bathana F. 100
 Bato 12, 35, F. 2
 Belatusa 13
 Bellicianus 23, 41, F. 98
 Bellicus F. 98
 Breucus 13
 Busturo 12

 Caecilia 41
 Caelius F. 1
 Caesernius 23 sk.
 Callistio F. 121
 Calvus F. 31
 Camirinus F. 291
 Campanianus 22
 Campanius 22
 Can. . . . F. 78
 Candida 42, F. 111
 Candida (Ulp.) 30, F. 182
 Candidatus F. 24.
 Candidianus (C. Iul.) 23, F. 81
 Candidianus (T. Iul.) 23
 Candidus (Aur.) 24, F. 118
 Candidus (Iul.) 47
 Candidus (T.) 23, F. 66
 Candidus (Rennius) F. 229
 Candidus (Val.) 23, 25, F. 66
 Cansalus 12
 Caraco F. 16
 Carinus 43
 Carus 20, 35 sk., F. 13
 Casso F. 51
 Castilla F. 99
 Castrensis 34, F. 220 b-c
 Celer 32, 43, F. 166.
 Celerinus 24 sk., 32, 42, F. 91, F. 139
 Celsinianus 23, 42, F. 115
 Cesernius 24
 Ciliunus F. 3
 Cio. . . . F. 299
 Cius 33
 Claudianus (Aur.) F. 121
 Claudianus (Cl.) 32, 44, F. 136
 Claudilla F. 121
 Clara F. 105
 Clemens 25, 44, F. 254
 Constans F. 243
 Cotomas 12, 29, 35 sk., F. 3
 Craillil F. 86
 Crescens F. 58
 Crescentinus F. 164
 Cresces F. 164
 Crispus 34, F. 208, F. 292
 Chrysus 42, F. 108
 Cupitus 25, 32, 43, F. 165
 Cusicallistio 29
 Cusus F. 121

 Dalilla 42, F. 112
 Dases 12, F. 2, F. 56
 Dasses 37, F. 14
 Dasitastes F. 25

Dasito 37
 Dasmenus 12, 18
 Decimus 22, F. 106
 Decorata F. 23
 Decoratus F. 23
 Demophilus 24, 31, 43, F. 188
 Digna F. 27
 Diogenes 32, F. 222
 Dionisia 22, F. 54a
 Domitianus 23, F. 19, F. 114
 Domitius 41, F. 96,
 Domninus 42, F. 109a-b
 Donnius 34, F. 213

 Eleuther F. 164
 Eliodorus F. 122
 Eltia F. 164
 Elvia F. 18
 Emerita 41, F. 101
 Emeritus (Aur.) 23, 42, F. 118, F. 123
 Emeritus (Non.) F. 248
 Emirita F. 125
 Eniana F. 72
 Epaphroditus 23, 39, F. 37
 Ephesus F. 241
 Equitius F. 177
 Erapulil F. 96
 Eupropes 30, F. 171
 Euretene F. 206
 Eusebius I. Titanus
 Euticiana F. 60
 Eutyche F. 253
 Eutyches 24, F. 45
 Extricatus 35
 Exuperatus F. 295

 Fabia F. 59
 Fabia. . . rensis F. 131
 Faustina F. 123
 Faventina F. 124
 Favor 32, 44, F. 142
 Felica 30, F. 174
 Felicio 40
 Felix 29, F. 177
 Felix (Annius Novus) F. 67
 Felix (Aur.) 29, F. 177
 Felix (Cl. Citanus) F. 164
 Felix (T. Soranius) F. 75
 Felix (Q. Ulp.) 8, 15, 19, 21, 29, 32
 40, 43, 47, F. 226, F. 227, F. 232
 Festina F. 29
 Festus 12
 Filetus F. 92
 Firmanus F. 17
 Firmilla (Aur.) F. 85
 Firmilla (Sept.) F. 95
 Firminus 47, F. 44
 Firmus (Q. Ant.) 36, F. 7
 Firmus (Apuloni) 23, F. 34
 Firmus (Fl.) F. 85
 Firmus (Sept.) F. 177
 Flavus F. 102
 Flafestus F. 80
 Flora F. 37
 Florus F. 18
 Fortunatus (T. Ant.) 29, 40
 Fortunatus (T. Ato.) F. 92
 Fortunatus (Q. Pomp.) F. 71
 Fuscinus 25, 30, 43, F. 173a

 Gelasius F. 48
 Gellus 30, F. 186
 Gemella F. 20
 Gemellina F. 77
 Gemellus 18
 Genialis (M. Aur.) F. 20
 Genialis (P. Aur.) F. 19
 Germania F. 55

- Germanius 38, F. 17
 Gesara 32, F. 156
 Gregorius F. 177

Hermes 34, 43, F. 207
 Hilario 20, F. 197
 Hispana F. 7
 Honoratus 22 sk., 32, 40, 43, F. 137
 Horatianus 23, 30, 43, F. 191

Ianuaria F. 28
 Ianuaria (Aur.) F. 28
 Ianuarius (Aur.) 22, 24 sk., 28, 32,
 38, 44, F. 82., F. 148
 Ianuarius (M. Aur.) F. 26, F. 160
 Iu.anus F. 5
 Iucundus 11, F. 304
 Iulia F. 92
 Iulianus (Aur.) 34, 44, F. 72., F. 212
 Iulianus (Iul.) F. 218
 Iulianus (Val.) 23
 Iulius F. 29
 Iusta F. 114
 Iustina F. 124
 Iustinus 22, F. 53
 Iustinus (Ael.) 47, F. 22
 Iustinus (Val.) F. 31
 Iustus (Ael.) 38
 Iustus (M. Iul.) 22, 24, F. 84

Karinus 31, F. 190
 Karodius 34, F. 218

Lascius 32, 44, F. 134
 Leontius F. 116
 Liccaius 12
 Liccana F. 31
 Ligurina F. 124
 Longus 25, 36, F. 8
 Longinus 47
 Longinus (L. Val.) 25, 39, F. 44
 Longinus (M. Ulp.) F. 87
 Lucanus F. 11
 Lucanus (M. Aur.) F. 76
 Lucco 12
 Lucia F. 64
 Lucianus 37, 39, F. 24
 Lucilla F. 107
 Lucilla (Iun.) F. 102
 Lucilla (Val.) F. 82
 Lucio 23
 Lucius (Ant.) 32
 Lucius (Mod.) F. 64
 Lucius (Ret.) 42, F. 107
 Lucius (Sep.) 30, F. 178
 Lupercus 23, F. 81
 Lycao 23, 31, F. 200, F. 257

Macedonus F. 124
 Macro 22 sk., 30, 42, F. 185
 Maivai F. 88
 Marcellina 47, F. 229
 Marcellina (Fuficia) F. 36
 Marcellina (Sam.) F. 9
 Marcellinus F. 61
 Marcellus 19, 22 sk., 38, F. 36
 Marcia 34, 44, F. 205
 Marcianus F. 249
 Marcus F. 241
 Marcus F. 60
 Margo 29
 Maria F. 67
 Marina F. 14
 Marina (Aur.) F. 68
 Marina (Val.) 33, 44, F. 203
 Marinius 34, 44, F. 216
 Marinus F. 68
 Marinus (Aur.) F. 113

 Marinus (M. Aur.) F. 93
 Marinus (Val.) 32
 Marinus (M. Val.) 21, 23, 43, F. 195
 Marius F. 61
 Martialis F. 112
 Martina F. 119
 Martinianus F. 61.
 Martinus 21, 29, 33, 43, F. 202
 Masclenia F. 125
 Maternianus 34, 43, F. 217
 Maternus F. 28
 Maturus 23, F. 99
 Maura F. 164
 Maxentia F. 84
 Maximia F. 287
 Maximina F. 117., F. 123
 Maximinus F. 82
 Maximinus (C. Iul.) 21, 24, 47
 Maximus 23, 30, F. 176
 Maximus F. 137
 Maximus (Lic.) F. 268
 Maximus (Statilius) 22 sk.
 Maximus (Ulp.) 32, 44, F. 140
 Mercatianus F. 95
 Mercatilla F. 95., F. 118
 Mercator 8, 41, 43, 47, F. 95
 Messius F. 21
 Messius (Iul.) 25, 32, 44, F. 143
 Messorina 38, F. 21

Neratus 30, 37, F. 15
 Nivio 12
 Numnus F. 62
 Nundianus 29, 42 sk., F. 110, F. 168,
 F. 251
 Nunnianus 22, F. 53
 Nurtis (v. Nurs?) 12, F. 3
 Nymphidius 11

Oneratus F. 30
 Onesus F. 158
 Ovidia F. 69

Pacata 13, F. 19
 Pacatus F. 19
 Paratiane F. 120
 Passer F. 109/t
 Petronius F. 110
 Philumena F. 158
 Pitoniatus F. 295
 Piso F. 241
 Placidus I. Celsinianus
 Placidus (Munatius) 22, 25, 36, F. 6
 Plotianus 25, 38, F. 29
 Polideucus 42 sk., F. 103
 Polideucus (M. Aur.) 29, 34, 41, F. 93
 Primanius 41 sk
 Primigenia 38, F. 34
 Primio 24, 29, F. 45
 Primitius F. 177
 Primitius (Sp.) 25, F. 169
 Primus 11
 Princeps F. 151
 Principius F. 52
 Priscilla 42, F. 189
 Priscus 19, 25
 Priscus (Sept.) 25, F. 111
 Priscus (M. Ulp.) 23, F. 83
 Proballa F. 31
 Procius 24, 39, 43, F. 45
 Proclinus F. 84
 Proculus (Primitius) F. 245
 Publilius 42
 Publius 32
 Pusinnius 25, F. 253

Quieta F. 164
 Quietus F. 43., F. 48

 Quintianus 23 sk., 46, F. 149
 Quintilla 22, F. 54/b
 Quintilla (Gellia) F. 45
 Quintinus F. 105
 Quintus F. 40

Racio F. 303
 Reitugenus F. 11
 Restuta F. 62
 Revocata F. 54/b
 Revocatus 22
 Rodius 34, F. 214
 Romanus F. 107
 Romanus (M. Ulp.) 25, 37, sk., F. 91
 Romula 39, F. 52
 Romulianus 34, F. 210
 Romulianus (Aur.) F. 62
 Romulus F. 116
 Rufianus 26
 Rufina F. 65
 Rufina (Marcia) F. 42
 Rufinianus 32, 43, F. 78., F. 162
 Rufinus F. 78., F. 162
 Rufus 21, 29, F. 177
 Rufus (Caecilius) 23, F. 69
 Rufus (M. Ulp.) 25, 30, 42 sk., F. 192
 Rufus (L. Val.) 21 sk., 36, F. 5

Sa. . . . F. 68
 Sabiniana F. 68
 Sabinianus 23
 Sabinianus (L. Ant.) 31, 33, 40, 47,
 F. 41., F. 224
 Sabinianus (Caesern.) F. 74
 Sabinus 24, 39, F. 39.
 Sabinus (Caninius) F. 177
 Sabinus (Iul.) F. 226
 Sabinus (Nymphidius) 10, 18, 32,
 F. 150
 Sabinus (Ulp.) 25, F. 215
 Sabinus (Val.) 37, F. 27
 Sabinus (C. Val.) 23, F. 50
 Sabinus (Vettius) 10
 Sacco 35, F. 1
 Salvianus 29, F. 177
 Sanno F. 25
 Saturninus F. 107
 Saturninus (L. Caecilius) F. 100
 Saturninus (Val.) 37, F. 37
 Secunda F. 71
 Secundina F. 23
 Secundina (Claudia) F. 8
 Secundianus (C. Dignius) 37, F. 23
 Secundinus (L. Ann.) 30, 44, F. 179
 Secundinus (Aur.) F. 177
 Secundinus (Rut.) F. 177
 Secundinus (Sept.) F. 177
 Secundus I. Genialis
 Secundus 29, F. 79
 Secundus (Sept.) F. 177
 Senecionius 38
 Septimus 22 sk., 26, 38
 Serenus 25, F. 65
 Servata 39, F. 40
 Severa F. 63
 Severianus F. 101
 Severus F. 31
 Severus (Ulp.) 21, F. 154
 Sextianus 22
 Silvanus F. 63
 Silvanus (Fl.) 33, 42, F. 193
 Silvanus (Sp. Primitius) 44
 Silvinus 44
 Silv. . . ius F. 242
 Simirasi F. 56
 Solo 23, F. 37
 Solva 12, 38
 Serania F. 75

- Sosicratia F. 94
 Sperantius 29, F. 52
 Statuta F. 13
 Stratonicus 31, F. 189
 Sucesa F. 18
 Superatus 29, F. 177
 Superinus 22, 24, 32, 44, F. 199
 Surillus F. 17
 Surus F. 30
- Tacita F. 21
 Tasgilla F. 105
 Teitia F. 10
 Terentianus 22, 24
 Terentianus (Dom.) 23 sk., 32, 44,
 F. 145
 Terentius F. 65
 Terentius (M. Aur.) F. 188
 Tertius 30, F. 175
 Tertullus 24, 32, F. 159
 Terula F. 69
 Theodora F. 94
 Tilianus F. 177
 Tiotiginus 42, F. 103
 Titianus 41, F. 99
 Titus 34, F. 209
 Traianus 28, F. 119
 Trasanus 12, F. 56
 Tutula 13
- Ulpia F. 39
 Ulpianus F. 120
 Urbicus 22
 Ursa 22
 Ursinianus F. 109/a
 Ursina F. 47
 Ursinus 22, F. 85
 Ursio 12
 Ursius 24
 Ursus F. 15
 Urcunia F. 73
- V..... 23, F. 57
 V(alerius?) F. 73
 Valens F. 252
 Valens (M. Aur.) 41 sk., F. 94
 Valens (C. Iul.) 22
 Valens (C. Oct.) 32, F. 141
 Valentina F. 94
 Valentina F. 64
 Valentina (Corn.) 36, F. 9
 Valentinianus 24, 41, F. 97
 Valentinus 32, 44, F. 59, F. 90,
 F. 147
 Valentinus (Metlus) F. 117
 Valentinus (M. Sept.) 21, 31 sk., F. 196
 Valentinus (Ti. Cl.) F. 124
 Valeria 42, F. 114
 Valeria (Ulp.) F. 120
 Valeria (Val.) 23
 Valerina F. 97, F. 127
 Valerianus F. 114
 Valerianus (Sept.) F. 24
 Valerianus (Val.) F. 127
 Valerianus (M. Val.) 23, F. 120
 Valerius 30, F. 180
 Valerius (Ursinus) F. 85
 Vegabius F. 151
 Vennius F. 67
 Vera F. 126
 Veratus I. Alea
 Verecundus 42, F. 115
 Verina F. 106
 Verus 34, F. 210
 Verus (Marcius) 28, 32, 43, F. 133
 Verus (Val.) 23
 Vetalis F. 18
 Viator F. 100
- Viator (M. Ulp.) 32, 44, F. 144
 Vibianus 24, 43, F. 247
 Vibinus F. 38
 Vibius F. 42
 Victor 12
 Victor (Ael.) F. 19
 Victor (Egn.) F. 241
 Victor (Sept.) 23, F. 104
 Victor (Cl. Titianus) F. 164
 Victor (M. Ulp.) F. 80
 Victoriana F. 19
 Victorianus 22
 Victorina 38, F. 32
 Victorina (Fl.) 34, 44, F. 204
 Victorina (Sept.) 41, F. 104
 Victorinus F. 17
 Victorinus (P. Ael.) 24, 37 sk., 39
 F. 19
 Victorinus (P. Titus) 23, F. 155
 Vindex 32, 43, F. 132
 Vindex (Aur.) 19, 38, F. 33
 Vindex (M. Maer.) 26
 Vindictus F. 283
 Vinicius 10, 26
 Vitalis F. 177
 Vitalis (Aur.) 32, F. 130
 Vitalis (Bon.) 36, 47, F. 26
 Vitalis (Elvius) 38
 Vitalis (M. Iul.) 23, F. 83
- Római birodalmi császárok*
- Alexander Severus I. Severus
 Anasthasius II. 10, 17
 Antoninus Pius 16, 26 sk., 45, F. 227
 Aquilia Severa, Iulia 27 sk., F. 240
 Aurelianus 34
- Caracalla 5, 9, 16, 21 sk., 26 sk. 40,
 43, 47
 Claudius F. 199
 Constantinus 16, 39, 44
 Constatius Chlorus 16
- Diocletianus 16, 18, 24, 27
 Domitianus 14 sk., 17, 25, 35
- Elagabalus 16, 34, 43
- Faustina iun. 16, 45
 Faustina sen. 16, 45
- Galerius Maximianus 16
 Gallienus 16, 23, 27
- Hadrianus 14, 16, 19, 25, 27 sk., 45, 47,
 F. 225
- Iulia Domna 39
- Licinius 16, 24
 Lucilla 16
 Lucius Verus 16
- Marcus Aurelius 16, 18 sk., 25 sk.,
 31, 37 sk., 41, 45, F. 235, F. 260
 Maximianus Herculeus 16
 Maximinus F. 167
 Maximinus Thrax 21
- Nerva 16, 19, 25, F. 225
 Numerianus 16
- Pertinax F. 238
 Philippus 19
- Septimius Severus 21, 28, 37 sk., 40, 43
- Severus Alexander 21, 30 sk., 33, 40,
 44 sk., 47, F. 194, F. 234, F. 240
- Tiberius 10, 25
 Titus 16
 Traianus 16, 19, 22, 25, F. 225, F. 293
 Trebonianus Gallus 16, 22, F. 239
- Valentinianus 16, sk., 22, 24, 27
 Valerianus 27
 Vespasianus 16, 28
 Vitellius 16
- Istennevek*
- Aesculapius 31, 46, F. 199
 Alagabalus lásd Sol Alagabalus
 Amor 45
 Aphrodite 33
 Apollo 21, 31, 46, F. 200, F. 201,
 F. 226
 Apollo Daphneus 31
 Apollo Grannus 8, 21, 31, 47, F. 232
 Attis 34
- Ba'al 34
 Baltis 33, 44, F. 204
 Bona Fortuna 31 sk.
- Campestres 30, F. 191/a, F. 192
 Cautes F. 220/b
 Cautes, Cautopatres 34, 41, 46
 Cautopatres 39, 44, F. 217, F. 218,
 F. 220/c
- Dolichenus lásd Iuppiter Dolichenus
 Diana 31, 39, 45 sk., F. 224
- Eros 40
- Fortuna 20, 31 sk., 44, F. 196—F. 199,
 F. 221, F. 222, F. 223
 Fortuna Conservatrix 32
- Hercules 33, 44, F. 202, F. 221
 Hygieia 21, 31, F. 226
- Isis 33
 Iuno 32 sk., 45 sk., F. 161 — F. 167,
 F. 224, F. 237
 Iuno Regina 46
 Iuppiter 22 sk., 30 sk., 42 sk., F. 128—
 F. 167, F. 222, F. 224, F. 237,
 F. 273
 Iuppiter Dolichenus 8, 33 sk., 43 sk.,
 45, F. 207—F. 210
- Kybele 34
- Liber-Libera 31, F. 188
 Liber Pater 31, F. 224
 Luna 46
- Magna Mater 33 sk., 44, 47, F. 203,
 F. 229
 Mars 33, 46
 Mars Ultor 45
- Mercurius 31 sk., 46, F. 195, F. 223
 Minerva 24, 31 sk., 42, 45 sk., F. 165,
 F. 166, F. 193, F. 194, F. 224,
 F. 237
 Mithras 8, 34, 44, F. 211—F. 220/c
- Neptunus 31
 Nundina F. 254
 Nymphæ 22, 30 sk., F. 185, F. 187

Silvana-k 31
Silvanus 29 sk., 43, 45 sk., F. 223
Silvanus, Silvana-k F. 168—F. 184
Silvanus Silvestris 23
Sol 34, 44, 46
Sol Alagabalus 34, F. 233

Terra Mater 31, F. 189, F. 190

Venus 46
Victoria 40, 43, 46, F. 241
Volcanus 46

Földrajzi nevek

Ad Mures 5 sk., 36
Ad Statuas (Vas-puszta) 6, 26
Africa 18
Alen 46
Almásfüzitő 5 sk., 12 sk., 22, 37, 48,
F. 81, F. 128, F. 153, F. 236, F. 239
Alsó-Galla F. 124
Andautonia F. 33
Aquilaia 19, 22, 38
Aquincum 5, 8, 10, 13, 22 sk., 28,
34, 36, 38
Archelais F. 75
Arrabona 10 sk., 18, 23, 26, 36
Azaum (Almásfüzitő) 5, 11 sk., 26
Ács 36, 42, F. 11, F. 76, F. 90, F. 105,
F. 162, F. 228, F. 263, F. 291,
F. 300, F. 302
Ászár 13

Bevatos F. 11
Bécs F. 7, F. 11, F. 29, F. 32, F. 79,
F. 94, F. 98, F. 110, F. 139, F. 158,
F. 170, F. 194, F. 214, F. 223,
F. 227, F. 248, F. 293
Billig F. 45, F. 66, F. 78
Brigetio passim
Budapest F. 3, F. 9, F. 10, F. 12—
F. 17, F. 19—F. 23, F. 26, F. 28,
F. 31, F. 33, F. 41—F. 43, F. 46,
F. 47, F. 52, F. 55, F. 71, F. 74,
F. 91, F. 92, F. 100, F. 104, F. 109/
a-b, F. 111, F. 115, F. 119, F. 148,
F. 149, F. 156, F. 164, F. 165,
F. 173/b, F. 174, F. 188, F. 191—
F. 193, F. 199, F. 208, F. 210,
F. 212, F. 215, F. 217, F. 220/a,
F. 222, F. 235, F. 237, F. 242,
F. 243, F. 245, F. 249, F. 257,
F. 259, F. 267—F. 270, F. 277,
F. 281, F. 282, F. 303
Buda-Újlak F. 21
Bulcsik-híd 6
Bum-Bum-kút 5 sk., 18, 29, 36, F. 11,
F. 162

Calan (vicus) F. 93
Carnuntum 5, 10, 18, 22, 28, 42, 48,
F. 123
Celamantia (Leányvár) 10, 17 sk. 48
Commagene 34
Crumerum 12, 19
Csapdi 11
Császár 37 sk., 47, F. 13, F. 28, F. 130

Dalmatia 12
Dolice F. 38, F. 93
Dulca (Dolice) 34, F. 93
Dunaalmás 5, 11 sk., 20, 30 sk.,
45, F. 196, F. 246, F. 274
Dunapentele 12 sk., 36
Dunaszentmiklós 35, F. 1.

Emesa 34
Esztergom 11, 36, 38, F. 1, F. 8,
F. 36, F. 264, F. 304

Forum Hadrianense F. 106

Germania 14
Germania inferior F. 13, F. 106
Gyermel 37, F. 15
Győr 27, 36, F. 11, F. 70, F. 219,
F. 241, F. 272

Hatvan 26
Heténypuszta 36, F. 8, F. 36
Hédervár F. 59
Héreg-puszta F. 4
Hódmezővásárhely 45, F. 39, F. 73,
F. 123, F. 126, F. 130, F. 135,
F. 136, F. 152, F. 154, F. 155,
F. 171, F. 244, F. 265

Iconium 22
Iconium (sic!) F. 6
Intercisa 13
Italia 5
Izsa F. 69, F. 169, F. 174

Királydomb (Esztergom) 11
Kisigmánd 21 sk., 38 sk., F. 34, F. 35,
F. 50, F. 185
Komárom 6, 16, 27, 29, 35, 38 sk.,
45, 48, F. 4, F. 5, F. 24, F. 35,
F. 40, F. 44, F. 48—F. 51, F. 53,
F. 54/a—b, F. 67, F. 93, F. 95,
F. 97, F. 99, F. 112—F. 114,
F. 125, F. 128, F. 129, F. 138,
F. 142, F. 143, F. 145, F. 157,
F. 160—F. 163, F. 167, F. 173/a,
F. 175, F. 177, F. 179, F. 186,
F. 190, F. 195, F. 199, F. 203,
F. 205, F. 209, F. 211, F. 218, F. 228,
F. 247, F. 255, F. 258, F. 261,
F. 262, F. 275, F. 278, F. 292,
F. 296, F. 299

Kömlöd F. 185
Környe 8, 29, 34 sk., F. 3, F. 12,
F. 72, F. 82, F. 106, F. 117, F. 137,
F. 240, F. 249, F. 256

Leányvár 10, 15, 17 sk., 39, 46, 48,
F. 53, F. 54/a—b, F. 69

Lepavista 12

Margus F. 79
Misenum 19, 22, 42, 112, F. 129
Miskolc 26
Moesia 24, 39, F. 6
Mogetiana F. 78, F. 162
Mogentiana F. 30, F. 114

Neszmély 5, 12 sk.
Nógrádverőce 25, 27
Nyergesújfalu 12, 19

Ó-Buda F. 268
Odia (vicus) F. 113
Ogel F. 78
Ó-Gyalla F. 283

Pannonia passim
Pápa F. 250
Pergamon 46
Perjés-puszta 5
Pécs 8
Poetovio 28
Pusztalmás F. 246, F. 274
Pusztamonostor 6
Pusztasomodor 36, F. 10

Regöly 11
Roma 45

Sárisáp F. 303
(domo) Sala . . F. 81
Savaria 5, 37, F. 7
Seleucia F. 209
(reg.) Seuma F. 113
Sirmium 40
Siscia 28, F. 80
Solva 11 sk.
Stockstadt 48
Süttő 11, 13
Szend F. 196, F. 297
Szentendre 13
Székesfehérvár 6, 47, F. 77

Sziria 34
Szombathely 37
Szomód 12, 29, 35, F. 56, F. 113
Szöny passim

Tata 8, 15, 21, 30 sk., 35, 37, 40, 43,
46 sk., F. 2, F. 25, F. 27, F. 45,
F. 56, F. 60, F. 64, F. 131, F. 186,
F. 202, F. 204, F. 260
Tatabánya 29, 37, F. 14, F. 16, F. 17,
F. 19, F. 20, F. 22
Tömörd-puszta 34, F. 211
Troja 40

Valeria 16, 20, 22, 24 sk., 27
Vas-puszta 6, 26, 39 sk., 43, 48,
F. 228
Vindobona 20, 28
Vörösvári völgy 8, 12

Zeugma (Seleucia) 34, F. 122, F. 209
Zselicz F. 96

Csapattestek, alakulatok

ala Augusta Ituraeorum 18, 36, F. 11
ala III. Aug. Thracum 12
ala I. Batavorum 6, F. 128
ala I. Hispanorum Arvaeorum 18
ala ∞ Flavia Domitiana Brit. c. R.
18, F. 1
ala Osrhoen. sagitt. 19
ala I. Pannoniorum Tampiana 18
ala III. Thracum 23, 26, F. 81
ala III. Thracum Galliana Volusiana
F. 239
ala III. Thracum Severiana F. 76
ala I. Ulpia Contariorum 23, 26, F. 27

classis Fl. Pannonica 20, F. 57
classis praetoria portus Miseni F. 112
coh. I. Alp. Equitata 18, F. 72
cohors I. Antoniana Treverorum 28
coh. II. Asturum 19
coh. I. Britannica ∞ c. R. 18
coh. VII. Breuc. 18 sk
coh. V. Callaeorum Lucensium 18
coh. I. Ituraeorum sag. 18 sk.
coh. I. Noricorum 11
coh. I. Thracum 19, F. 33
coh. I. Ulp. Pann. F. 17
comitatus F. 84

leg. I. Adiutrix 12, 14 sk., 16 sk., 22
sk., 25 sk., 28, 31 sk., 37 sk., 43 sk.,
F. 6, F. 8, F. 19, F. 20—F. 22,
F. 24, F. 26, F. 27—F. 30, F. 34,
F. 36, F. 39, F. 41, F. 42, F. 44—
F. 46, F. 49, F. 65, F. 66, F. 68,
F. 69, F. 74, F. 81, F. 83—F. 85,
F. 91, F. 94, F. 95, F. 97, F. 98,

F. 104, F. 106, F. 107, F. 111,
F. 115, F. 117, F. 118, F. 123,
F. 129, F. 131, F. 132, F. 136,
F. 137, F. 165, F. 172, F. 176,
F. 178, F. 188, F. 191, F. 192,
F. 195, F. 200, F. 208, F. 210,
F. 241, F. 242, F. 244, F. 247,
F. 253, F. 254, F. 257, F. 259,
F. 290, F. 296

leg. II. Adiutrix 23, F. 96, F. 98

leg. XV. Apollinaris 19 sk.

leg. II. Augusta 19, F. 242

leg. XI. Claudia 9, 14 sk., 20

leg. IV. Flavia 19, F. 120

leg. X. Gemina 19 sk.

leg. XIII. Gemina 9, 20, 42

leg. XIV. Gemina 19, 20, 33, F. 80,
F. 193, F. 249

leg. II. Italica 19

leg. Noricorum 19

leg. XXX. Ulpia Victrix 14 sk., 20,
35 sk., F. 13.

limitanei 24

vexillatio leg. XIII. G. M. V. F. 261

vexil. III. 14

vexil. tres 19

Címek, foglalkozások

agens vices legati 22, 44, F. 199

aedilis 29

aquilifer F. 36

arcarius 29, F. 177

artifex 34, F. 210

augustalis 29, 39, 42, F. 45, F. 64,
F. 79, F. 92, F. 109/a, F. 110,
F. 121, F. 220/a

beneficiarius 22 sk., 34, F. 30, F. 32,
F. 57, F. 62, F. 81, F. 82, F. 83,
F. 98, F. 99, F. 166

bucinator F. 80

canabarius F. 48

candidatus F. 116

centenarius 24

centurio 19, 22 sk., 31 sk., 38, 42, 44,
F. 34, F. 104, F. 115, F. 120, F. 123,
F. 129, F. 137

comitatensis 24

comentarienses 22

conductor F. 245

cornicularii 22 sk., 32 sk., 47, F. 41,
F. 155, F. 224

cultores F. 232

curator c. R. 21, F. 35

custos armorum 24, F. 110, F. 222

(ex) custode armorum F. 124

decurio 21, 23, 29, 31, 32, 43, F. 5,
F. 11, F. 35, F. 43, F. 52, F. 77—
F. 79, F. 93, F. 102, F. 114, F. 119,
F. 133, F. 154, F. 162, F. 177,
F. 190, F. 195, F. 196, F. 209

(ex) decurio F. 76, F. 114

duccennarius 22, 24, F. 85

duplarius 22, 24, 43, F. 19, F. 27,
F. 74, F. 97

duplicarius 24

dum viri 28, F. 78

dux 16, 22, 24, 32, F. 148

eques 19, 25, F. 28, F. 33, F. 111,
F. 103, F. 192, F. 295

exactor off. praesidis F. 98

explorator F. 2

frumentarius 22

immaginifer (sic!) 23, F. 117

(ex) imaginifero F. 118

immunis 24, 32 sk., F. 21, F. 95,
F. 153, F. 167

interpretes 24, F. 91

legatus 22 sk., 30, 32, F. 41, F. 68,
F. 141, F. 186, F. 241

liberta F. 32, F. 164

libertus 24, F. 45, F. 58, F. 188

librarius 47, F. 22

magister 29, F. 5, F. 64, F. 177

magister canabarium 21, 23

magister collegii 33, F. 202

magister collegii iuventutis 21, 29

medicus ordinarius 22, F. 106

miles 22 sk., 25, 30, 32, F. 1, F. 17,
F. 20, F. 27, F. 29, F. 65, F. 66,
F. 80, F. 84, F. 85, F. 91, F. 97,
F. 98, F. 132, F. 164, F. 169, F. 178,
F. 179, F. 197, F. 199, F. 215,
F. 233, F. 253, F. 259, F. 289,
F. 295,

nauarchus 42, F. 112

negotians F. 109/b

optio 23, 32, F. 46, F. 136, F. 145

optio hastati legionis 23, F. 83

optio spei... 23, F. 114

quattuorvir flam. F. 190

quaestor 21, 29, F. 5, F. 177

questionarius 23

quinquennalis 29

patronus 29, F. 105, F. 177

patronus coll. cent. 21

patronus coll. opificum 21

pequarius 24, 30, 39, F. 39, F. 175

pontifex maximus F. 225, F. 234,
F. 239

praefectus 10, 32, 42, F. 91, F. 128,
F. 226

praefectus alae 10, 18

praefectus civitatis 11, 13

praefectus legionis 22, 24, 32, 44

praefectus praetorio 10 sk., 18, 26,
F. 107

praefectus ripae 11

praepositus 11

primuspilus 23, 39, F. 37, F. 48,
F. 91, F. 94

princeps 11

sacerdos 34, 46, F. 219

salariarius 24, 32, F. 91, F. 139,
F. 253

sesquuplicarius 18, 24, F. 159

servus F. 245, F. 249

signifer 23 sk., 30, F. 66, F. 74, F. 149,
F. 164, F. 172, F. 176, F. 195,
F. 243

speculatores 22 sk.

strator F. 68

tesserarius 23, F. 127

tribunus 24, 26

tribunus cohortis F. 72

tribunus laticlavus 19, 22, sk., F. 191

tribunus legionis 36

tribunus militum 20, 23, F. 13, F. 69,
F. 296

trierarcha 20, F. 57

veteranus 22, 25, 27, 30, 32, 47, F. 5,
F. 6, F. 8, F. 24, F. 26, F. 29, F. 32,
F. 42, F. 44, F. 45, F. 49, F. 76,
F. 81, F. 96, F. 98, F. 114, F. 118,
F. 124, F. 130, F. 131, F. 143,
F. 165, F. 166, F. 173/a, F. 188,
F. 195, F. 220/b, F. 220/c, F. 229,
F. 254, F. 282, F. 298

Népnevek

azalok 10 sk., 29, 36, 38, F. 3, F. 303,
F. 304

boiok 10 sk

cotinusok 11, 25 sk.,

dákok 10, 19, 24 sk., 27, F. 91, F. 228

eraviscusok 10

gallok 34, F. 218

germánok 38,

görögök 44

húnok 27

iazygok 25

illyrek 29 sk.,

italikusok 27

kelták 25, 29 sk.

langobardok 26

markomannok 30 sk.

obiusok 26

osok 25 sk.

perzsák 45

quádok 16, 27

szírek 27, 39, 41, 43

szarmaták 10, 27, 30

Építmények

aedicula 33, 39, 46

amphitheatrum 8, 20 sk.

Apolló Grannus temploma 8, 21, 47,
F. 232

area maceria cincta 48

augustalisok székháza 48

burgi 5

Capitolium 6, 8 sk.

capitoliumi szentély 53

collegiumok székháza 48

dolichenum 8, 33 sk., 45, 47 sk.

épületmaradványok 14

hyppocaustum 48

Iuppiter szentély 47

kaszárnyaépületek 9, 15

körüljáró (berma) 15

lakóházak 6

legatusi palota 15

Magna Mater szentély 33, 47

mithraeum 8, 33 sk., 46, 48

örtornyok 5 sk.

palánktábor 9

peripterikus szentély 48

porta decumana 9, 12, 15, 49

porta praetoria 9, 15

porticus 21, F. 226, F. 232

porticus fontis Salutis 8, 21

praetorium 9, 14 sk., 45 sk.

tanácsház 48
 tábori szentély 9, 15, 32
 „templum vicaem., (sic!) 21
 templum 24, F. 228., F. 230., F. 233.
 schola 47
 sírépítmények, sírkertek 39, 40
 üvegyár (canabae mellett) 8
 vályogház 49
 via principalis 15
 villa 9, 48 sk.
 vízvezeték (tatai) 8, 14 sk., 49

Vegyes fogalmak

ablaküveg 6
 Actaeon 40
 adsignatio 28
 aegis 45
 Aemilianus cos. F. 233
 Anastasius-solidus 10, 17
 Aper cos. F. 241
 aquila 22, 32
 Aquilinus cos. F. 233
 Ariadne 39 sk.
 asztrális szimbolumok 13, 29
 ászári kincs 13
 auxiliaris tábor 9
 azalus civitas 11, 13

biretum 13
 bój civitas 11
 bronztábla F. 222

canabae szervezete 20 sk.
 Capitolium 32
 capitoliumi trias 33, 43
 Caracalla-ezüstportré 9
 Cassius Dio cos. F. 194
 cellás temető 8 sk., 33, 36, 48
 Claudia tribus F. 7, F. 129
 colonia 27 sk.
 colonia Claudia Savaria 28
 colonia Flavia Siscia 28
 colonia Septimia Aquincum 28
 colonia Septimia Siscia 28
 colonia Ulpia Poetovio 28
 collegium centonarium 21, 29, 47,
 F. 226
 collegium cultorum Iovis 29
 collegium iuventutis 21, 29, 33, F. 202
 collegium Montanorum, 29, 32, 47,
 F. 138
 collegium opificum 21, 29 sk., 31,
 44, F. 177
 Collina tribus F. 6
 Comazon cos. F. 227
 consobrinus F. 103
 conventus civium Romanorum 21
 császárkultusz 32
 császárszobor 45
 culina collegii F. 177

denárlelet, római, 16
 diplomák: 16, 18
 Ászár 11, 11, 13,
 Csapdi 11
 Regöly 11
 Szöny 18
 dona militaria 26

előléptetések 24
 egyiptomi kultusz 33
 épületfelirat 47, 62
 equo publico F. 120
 expeditio Dacica F. 2

Fabia tribus F. 58
 Faustinus cos. F. 137
 fazekastelep (polgárvárosi) 6
 Fons Salutis 5, 8, 15, 21, F. 226

geniusok 39 sk., F. 161, F. 228
 Genius centuriae F. 243
 Genius comercii et negotiantium
 F. 245
 Genius cucullatus 39
 Genius mensorum sacrum F. 244
 Genius turm. Herreni F. 246
 „Gerhát“ fazekastelep 9, 20, 49
 „Gerhát“ temető 9

hallstattkori temetők (Süttő) 13
 helytartói palota 18
 híd (Brigetio és Celamantia között) 10
 honesta missio F. 256

ianua felix 35
 istenszobrok 45
 itinerarium 12

„Járóka“-temető 8, 27, 37

keleti népesség 21
 kelta kézművesipar 13
 kincslelet 16
 kolonizáció 28
 kőfaragóiskola 37
 kőfaragójegyek 47
 kőfaragómester 46 sk.
 kőfaragóműhely 35, 37 sk., 40 sk.,
 43, 48
 kősírok 8
 kőszűlő F. 301
 kultuszképek 45 sk.
 „kuruedombi“ fazekastelep 9, 20, 49

Largus cos. F. 256
 limes-ut 5, 8 sk.

Maenas 40
 Marcus oszlop 38
 Marcus háborúi 13, 16
 matrona hármasság 30
 Maximus cos. F. 241
 Medusa 45
 Messalinus cos. F. 256
 Milch-burgus 6
 mintakönyv, kőfaragó 39 sk.
 Mone cos. lásd Dio
 mozaikpadló 8
 municipium 27, sk., 39, 41, 43, F. 162,
 F. 220/a

népvándorláskori temető 10, 17
 Notitia Dignitatum 18

officium praesidiis F. 98
 oltárkövek 42 sk., F. 300
 ordo municipii 27, F. 240
 őslakosság 5, 10 sk.

Palatina tr. F. 5
 Paternus cos. F. 199
 pénzverés (törzsi) 10
 Phaeton 40
 polgárjog 27
 polg. város I. temető 8
 polg. város II. temető 6
 polg. város III. temető 6
 princeps Asaliorum F. 304
 pro salute imp. dd. nn. augg. F. 130,
 F. 131

Ptolemaios II, 11, 17, 30
 puchövi kultúra 26

rosaria 21
 Rufinus cos. F. 137

sacra comitatus 24
 Sabinus cos. F. 263
 Satyros 40
 schola 24
 scola collegii F. 227
 schola signiferorum 24, F. 149
 schola speculatorum leg. I—II.
 Adi. 23
 schola tubicinum 24, 33, 44, F. 194
 Sergia tribus F. 123
 sepulchrum F. 84 sk.
 sigillata-k 17
 signa 22
 sírszobrok 46
 sír sztélé 36
 „sörházkerület“ temető 8, 27
 szarkofág 8, 40 sk., 43, 47, F. 100,
 F. 109/b
 szennyvízlevezetősatorna 9
 számszámbrázolások 47
 szobrok 45 sk.
 szönyi törvénytábla 15 sk., 39, 44
 sueb háború (Nerva) 19
 sütőkemence 9, 14

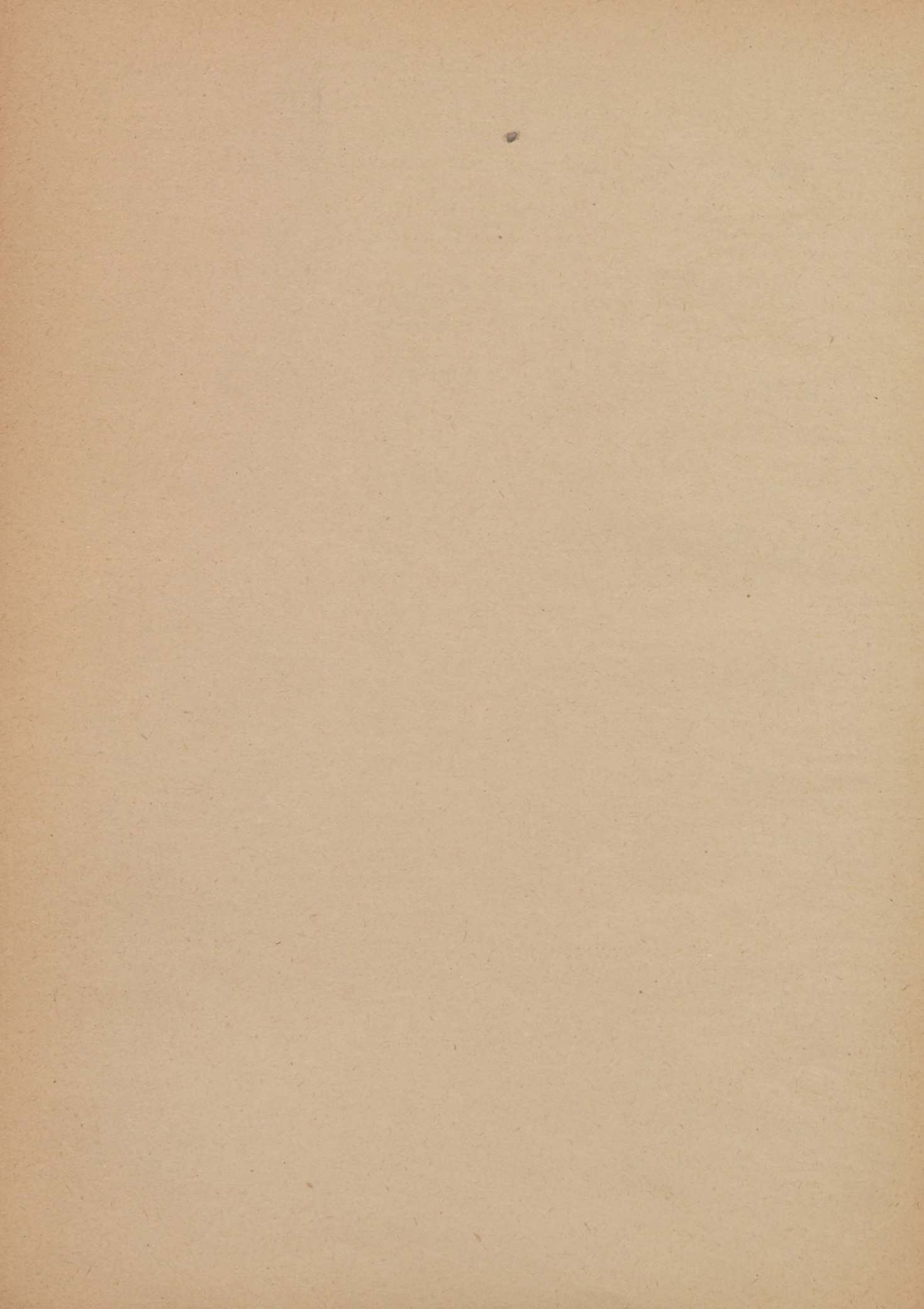
tabula Peutingeriana 8, 12
 temetkezési pénztár 24
 territorium legionis 20
 tetrarchia 16, 24
 téglabélyegek 6, 14, 18
 Theseus 39
 tribus 36

vallum 9
 Velina trib. F. 36
 Venustus cos. F. 263
 via principalis 9, 16
 Vinicius hadjárata 10, 13
 vízcsővezeték 48

Szerzők

Alföldi 10, 27
 Aschbach 11
 Barkóczy F. 139, F. 168, F. 224,
 F. 228, F. 229, F. 242, F. 251
 Berkovics-Borota 9, 14, 15, 17
 Brelich 30
 Dobó F. 245
 Dobrovits 31
 Domaszewsky 11, 34
 Dölger 29
 Erdélyi 36
 Gosztonyi 48
 Gráf 8, 12, 17
 Gyulai 6, 8, 10, 12, 17
 Hampel 11 sk., 16, F. 303
 Hekler 46
 Holder 12
 Juhász 17
 Kállay 6, 16, 45
 Kenner 16
 Kubitschek 27
 Kuzsinszky 11, F. 261, F. 304
 Láng 45, F. 208,—F. 210, F. 216,
 F. 259
 Marsigli 5, 14, 49
 Milch 8
 Mikovinyi 5, 48

Miles 17	F. 211, F. 234, F. 255, F. 258,	Pococke 5
Miller 8	F. 264, F. 275, F. 283, F. 284,	Radnóti 5 sk., 8 sk., 28, 48 F. 137,
Mommsen 11 sk., F. 148	F. 296	F. 220/b—c, F. 240, F. 248
Nagy L. 29, 47	Paulovics 5, 8, 9, 14 sk, 17, 19,	Rómer 5, 14, 17, 46
Nagy T. 28, 30, 33 sk.	21, 27, sk, 36, 38 sk, 45, 48, F. 144,	Sági 11
Ondrouch 17, 34, F. 138, F. 141,—	F. 161, F. 177, F. 179, F. 195,	Schober 36 sk., 46 sk., F. 303
F. 143, F. 145, F. 159, F. 162, F. 166,	F. 201, F. 210, F. 218, F. 227,	Szilágyi 10, 18 sk.
F. 169, F. 173/a, F. 174, F. 184,	F. 232, F. 247, F. 254	Tóth Kúrucz 10, 15, 17 sk.
F. 189, F. 195, F. 203, F. 209,	Párducz 27	Türr 27

TÁBLA-MUTATÓ

I. tábla

1. rep. Dunaszentmiklós.	c. Esztergom, Múzeum
2. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3. rep. Szöny ?	c. Tata.
4. rep. Szomód.	c. Komárom-Dél.
5. rep. Sárísáp.	c. Budapest, M. N. M.

II. tábla

1. rep. Környe.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Héreg-puszta	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
4. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

III. tábla

1. rep. Szöny.	c. Szöny, Kállay gyűjtemény.
2. rep. Szöny.	c. Bécs, Hofmuseum.
3. rep. Heténypuszta.	c. Érsekújvár.

IV. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Puszta-Somodor.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Ács.	c. Bécs, Hofmuseum.

V. tábla

1. rep. Környe.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Császár.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Tatabánya.	c. Budapest, M. N. M.

VI. tábla

1. rep. Gyermel.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Tatabánya.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Tatabánya.	c. Budapest, M. N. M.

VII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Szöny, Kórház-park.
2. rep. Tatabánya.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Tatabánya.	c. Budapest, M. N. M.

VIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Tatabánya.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Szöny ?	c. Budapest, M. N. M.

IX. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
2. rep. Tata ?	c. Tata.
3. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

X. tábla

1. rep. Szöny.	c. Tata.
2. rep. Császár.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Tatabánya.	c. Budapest, M. N. M.

XI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Bécs.
2. rep. Császár.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

XII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Bécs.
2. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

XIII. tábla

1. rep. Szöny ?	c. Kisigmánd.
2. rep. Kisigmánd.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Esztergom.	c. Esztergom.
4. rep. Hetény-puszta	c. Érsekújvár.

XIV. tábla

1. rep. Szöny.	c. Almásfüzitő.
2. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
4. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XV. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
4. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

XVI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Billeg.	c. Tata.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
4. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

XVII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Kisigmánd.	c. Komárom-Dél.
4. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

XVIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Leányvár.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3. rep. Leányvár.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
4. rep. Leányvár.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
5. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

XIX. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XX. tábla

1. rep. Szöny.	c. Bécs.
2. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
3. rep. ?	c. Zselicz.

XXI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
2. rep. Szöny.	c. Bécs.
3. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XXII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Szöny.

XXIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Virth-puszta.
2. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Szöny.	c. Ács.

XXIV. tábla

1. rep. Környe.	c. Környe ?
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Szöny.

XXV. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
2. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XXVI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Bécs.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

XXVII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XXVIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

XXIX. tábla

1. rep. Almásfűzitő.	c. Komárom, Jókai-Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai-Múzeum.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
4. rep. Kisigmánd.	c. Kömlőd.
5. rep. ?	c. Ács.

XXX. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum*
2. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
4. rep. Szöny.	c. Tata ?
5. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
6. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

XXXI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3. rep. Környe.	c. Budapest, M. N. M.
4. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
5. rep. Ács.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

XXXII. tábla

1. rep. Császár.	c. Komárom, Jókai-Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Szöny ?	c. Tata.
4. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai-Múzeum.
5. rep. Szöny ?	c. Tata.

XXXIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Szöny.
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
4. rep. Tömörd-Puszta	c. Komárom, Jókai Múzeum.
5. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
6. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XXXIV. tábla

1. rep. Szöny.	c. Bécs.
2. rep. Szöny.	c. Budapest N. M. M.
3. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
4. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.

XXXV. tábla

1. rep. Szöny ?	c. Tata.
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Szöny.
4. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
5. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

XXXVI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Bécs.
3. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
4. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
5. rep. Szöny.	c. Bécs
6. rep. Szöny.	c. Szöny.
7. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
8. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XXXVII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
2. rep. Környe.	c. Környe.
3. rep. Szöny ?	c. Győr
4. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

XXXVIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
4. rep. Szöny.	c. Bécs.

XXXIX. tábla

1., 2., 3., rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
4. rep. Dunaalmás.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

XL. tábla

1., 2. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
3., 4., 5. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum

XLI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Szöny.
2. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
4. rep. Szöny.	c. Szöny.
5. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
6. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XLII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
4. rep. Szöny ?	c. Ács.
5. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
6. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

XLIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
2. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Szöny.	c. Szöny.
4., 5., 6. rep. Szöny	c. Budapest, M. N. M.

XLIV. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3., 4. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

XLV. tábla

1., 2. rep. Szöny.	c. Győr.
3. rep. Szöny.	c. Bács.
4. rep. Környe.	c. Környe.
5. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
6. rep. Szöny.	c. Szöny.

XLVI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Szöny.
2. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
3. rep. Almásfüzitő.	c. Almásfüzitő.
4. rep. Szöny.	c. Szöny.
5. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.

XLVII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Bács.
2. rep. Vas-pusztta.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
4. rep. Szöny.	c. Szöny.
5. rep. Szöny?	c. Komárom-Szemere.

LXVIII. tábla

1., 2. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3., 4. rep. Szöny.	c. Ács.

LXIX. tábla

1., 2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Ács.
4. rep. Szöny.	c. Szöny.
5. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

L. tábla

1. —	c. Tata, hamisítvány.
2. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
3. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
4. rep. Kisigmánd.	c. Komárom-Dél.
5. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.

LI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
3. rep. Szöny.	c. Ács.
4. rep. Szöny.	c. Szöny.
5. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
6. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

LII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
2. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
3. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
4. rep. ?	c. Tata.
5. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
6. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

LIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
4. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
5. rep. Szöny.	c. Szöny.
6. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

LIV. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
4. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

LV. tábla

1—6. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

LVI. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
4. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

LVII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Szöny.	c. Szöny.
3. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
4. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.
5. rep. Szöny.	c. Szöny.

LVIII. tábla

1., 2., 3. rep. Tata?	c. Tata.
4., 5. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
6. rep. Kisigmánd.	c. Komárom-Dél.

LIX. tábla

1. rep. Szöny	c. Komárom-Dél.
2. rep. Szöny.	c. Hódmezővásárhely.
3., 4. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

LX. tábla

1—4. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.
5. rep. Szöny.	c. Szöny.

LXI. tábla

1—6. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

LXII. tábla

1—4. rep. Szöny	c. Komárom-Dél.
5., 6. rep. Szöny.	c. Komárom, Jókai Múzeum.

LXIII. tábla

1. rep. Szöny.	c. Ács.
2. rep. Szöny?	c. Győr.
3., 4., 5. rep. Szöny.	c. Szöny.
6. rep. Szöny.	c. Ács.
7. rep. Szöny.	c. Szöny.
8. rep. Szöny.	c. Komárom-Dél.

LXIV. tábla

1. rep. Esztergom.	c. Esztergom.
1. rep. Szöny	c. Budapest, M. N. M.
3., 4. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.
5. rep. Szöny.	c. Budapest, M. N. M.

LXV. tábla

1. rep. Filatori-gát/Aquin-
cum.	c. Budapest, M. N. M.
2. rep. Lesencetomaj.	c. Keszthely.
3. rep. Szöny.	c. Győr.

TARTALOMJEGYZÉK

Topographia	5—10
A római megszállás és az őslakosság	10—13
A tábor	13—17
Leányvár — Celamantia	17—18
Hadtörténet és katonaváros	18—22
Brigetio katonatársadalma	22—25
A balparti barbárok	25—27
A polgárváros	27—29
Vallási vonatkozású feliratos emlékek	29—35
Kőfaragóművesség — Sírkövek	35—40
Szarkofágok	40—42
Oltárkövek	42—44
Szobrok és kultuszképek	45—47
A kömlékeken szereplő kőfaragójegyek és szerszámábrázolások.	47
Építészet	47—49
Függelék	51—64
Név- és tárgymutató (Indices).....	65—73
Tábla-mutató	75—77

3-11 6000,

Ara: ● — Ft

●